

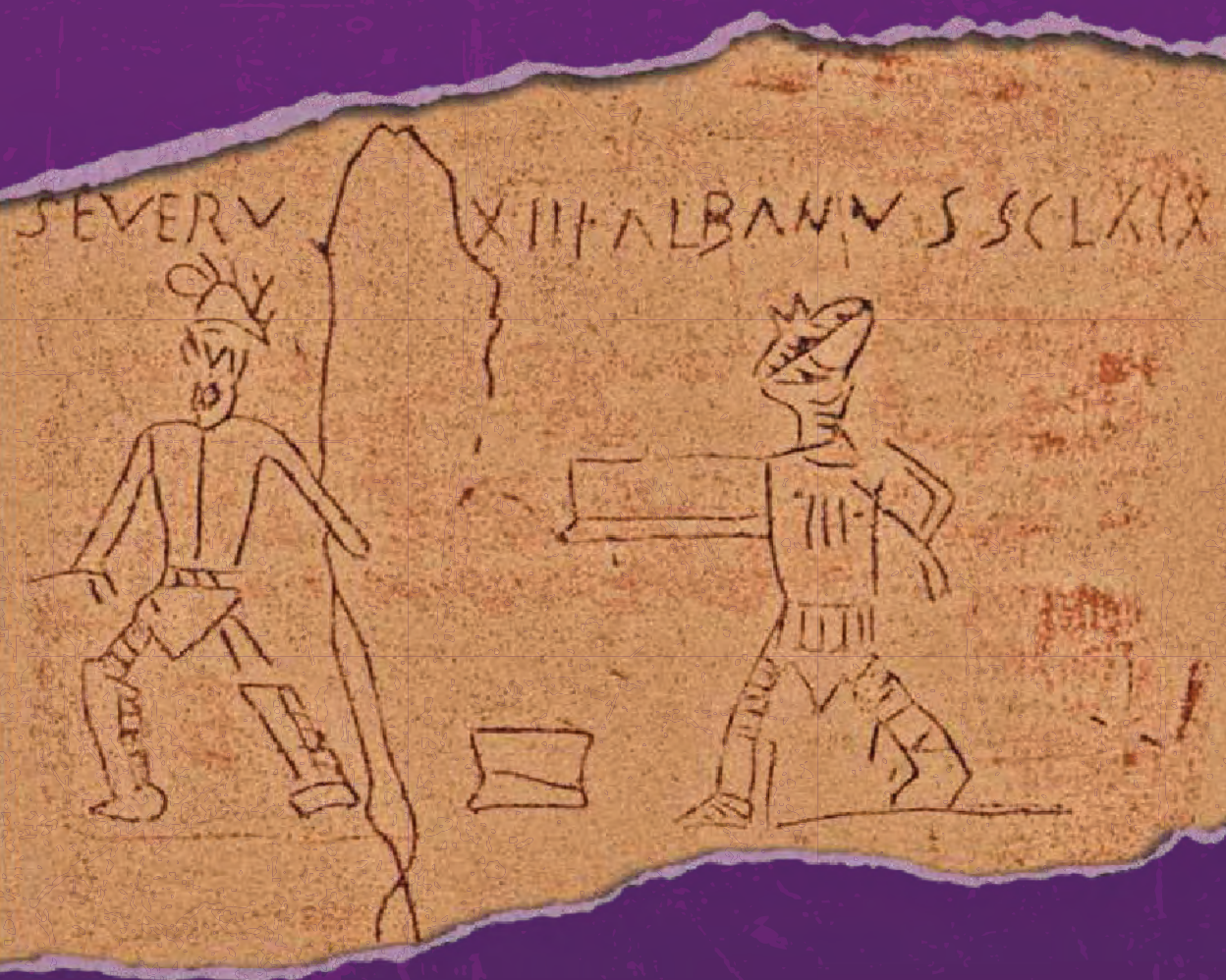

Пројекат
финансира ЕУ

Имплементација
антидискриминационих
политика

Канцеларија за људска и мањинска права
Влада Републике Србије

др Зорица Мршевић

ЗЛОЧИН МРЖЊЕ, ГОВОР МРЖЊЕ И ГРАФИТИ МРЖЊЕ

Разумевање повезаности, одговори на претње

Зорица Мршевић

**Злочин мржње, говор
мржње и графити мржње
- разумевање повезаности,
одговори на претње**

Београд 2014.

Злочин мржње, говор мржње и графити мржње - разумевање повезаности, одговори на претње

Издавач

КАНЦЕЛАРИЈА ЗА ЉУДСКА И МАЊИНСКА ПРАВА

Палата Србија, Булевар М. Пупина 2, Београд

Тел: + 381 (011) 311 45 28

Факс: + 381 (011) 311 3929, 311 7607

Website: www.ljudskaprava.gov.rs

Уредница

др Сузана Пауновић, директорка

Рецензенткиња

др Мирјана Рашевић

Лекторка

Милица Копривица

Сарадник

Бојан Перовић

Дизајн, прелом и штампа

Белпак, Београд

Штампа

Белпак, Београд

ISBN

978-86-86879-13-4

На корицама књиге коришћена је фотографија графита из Помпеје.

Овај приручник је припремљен и одштампан као део активности финансираних од стране Делегације ЕУ у оквиру ИПА 2011 пројекта "Имплементација антидискриминационих политика".

Садржај овог приручника не одражава нужно ставове Европске уније.

Штеди
Рециклирај
Поново
употреби

САДРЖАЈ

1	УВОД.....	7
2	ГРАФИТИ МРЖЊЕ.....	13
2.1	Графити мржње као вид говора мржње.....	13
2.2	Мизогинија и хомофобија у јавном простору.....	16
2.3	Ефекти графита мржње.....	18
2.4	Манипулација мржњом.....	21
2.5	Босна и Херцеговина	23
2.6	Сарајево	24
2.7	Графит мржње у Јад Вашему	25
2.8	Вуковар: пре „Србине сели се“, после интервенције „Србине весели се“	25
2.9	Обреновац	26
3	НАСИЉЕ ПРАЋЕНО ГРАФИТИМА МРЖЊЕ	27
3.1	Два случаја каменовања праћена упозоравајућим графитима мржње .	28
3.2	Насиље коме су претходили графити мржње у амбијенту мржње и нетрпељивости	30
3.3	Напад праћен графитима мржње	32
3.4	Претње смрћу графитом мржње	33
3.5	Насиље због пребојавања навијачког графита	34
3.6	Претећи графити на улазу у стан активисте геј права	34
3.7	Графити мржње против полиције	35
3.8	Антисрпски графит мржње на православној цркви у Ђаковици	37
3.9	Претећи графит и медијске претње	37
3.10	Претње насиљем дилера дроге	38
4	О ГРАФИТИМА	39
4.1	Појава уличних графита	39
4.2	Графити као извор података о прошлости једног народа	41
4.3	Демократски аспекти	43
4.4	Разумевање графита	44
4.5	Добри и лоши графити.....	46
4.6	Хоризонтални графити.....	48
4.7	Графитни рељефи	51
4.8	Радио графити	52
4.9	Ко су графитери	52

4.10	Потреба уклањања графита по теорији „разбијених прозора“	57
5	ГРАФИТИ У СРБИЈИ	61
5.1	Појава графита у Србији	62
5.2	Карактеристике графита у Србији	63
5.3	Нови Сад и Пријепоље	65
5.4	Сремска Митровица	66
5.5	Тумачење графита	67
5.5.1	Антисемитски	67
5.5.2	Десничарски - националистички	69
5.5.3	Духовите интервенције („санације“) графита мржње	75
5.5.4	Природноматематички факултет Београд	79
5.5.5	Хомофобични	81
5.5.6	Љубавни, Београд	83
5.5.7	Љубавни, Нови Сад	85
5.5.8	Мизогинија	86
5.5.9	Навијачки	87
5.5.10	Предизборни	91
5.6	Примери о којима су извештавали медији	92
5.6.1	Ниш	92
5.6.2	Транспаренти мржње на фудбалским утакмицама	93
5.6.3	Срби и Хрвати браћа	93
5.6.4	Нацистички графит на згради ФЛУ	94
5.6.5	Нови антисемитски плакати	94
5.6.6	Антифа у Нишу	94
5.6.7	Ценовник дроге у Чачку	94
5.6.8	Дан после митинга у Новом Саду – рат графитима и плакатима	95
5.6.9	ЛДП: Незапосленост опасност за Србију, а не графити	95
5.6.10	Графит мржње на новопазарској организацији Urban In	96
5.6.11	Организовано осликавање подземног пешачког пролаза на Новом Београду	96
5.6.12	Цртачи надахнути филмом „Планета мајмуна“ испред СКЦ-а	97
6	ИНИЦИЈАТИВЕ ГРАЂАНА	98
6.1	Акције женског покрета као одговор на говор мржње	99
6.2	Србија 2011.	101
6.3	Примери акција против графита мржње	102
6.4	Жене и графити	106

6.4.1	Ирмела Мензах-Шрам.....	107
6.4.2	Памела Кастро.....	107
6.4.3	Краљица Вила	107
6.4.4	Џенифер Павлук.....	109
6.5	Прекречимо графите мржње	109
6.6	Београдски графити	110
6.7	Зрењанинска иницијатива грађана за очување мурала	111
6.8	Бујановац	112
6.9	Инострани примери	112
6.9.1	Пример Њујорка	112
6.9.2	Примери Стокхолма	115
6.9.3	Пример Милана – покрет против графита	116
6.9.4	Барселона – графитни паркови.....	117
6.9.5	Техеран	120
6.9.6	Сирија	120
6.9.7	Сплит против фашизма	121
6.10	Графитни мурали	122
6.11	Улична уметност целог света	122
7	ЗАКОНСКО САНКЦИОНИСАЊЕ ГРАФИТА.....	131
7.1	Нелегалност графита	131
7.2	Примери великих градова у свету	131
7.3	Правна недозвољеност графита у Србији	132
7.4	Законске одредбе против графита мржње и једна пресуда	133
7.5	Реакције на графите мржње мотивисане политичком нетрпељивошћу.....	135
7.6	Некажњивост у Србији	136
8	О ПРОЈЕКТУ „СПРОВОЂЕЊЕ АНТИДИСКРИМИНАЦИОНИХ ПОЛИТИКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ“	140
8.1	Пројекат „Спровођење антидискриминационих политика у Републици Србији“	140
8.2	Панели против графита мржње и говора мржње.....	142
8.3	Протокол о елиминацији графита мржње и сузбијању свих облика говора мржње у (назив места)	150
8.4	Правни основ и образложење Протокола о елиминацији графита мржње и сузбијању свих облика говора мржње	154
9	ЛИТЕРАТУРА.....	158

1 УВОД

*Зло није само када чиниш зло, зло је
и кад ћутиш!*

Загорка Голубовић

Мржња и све њене манифестације су забрањене, и у савременом друштву морално и етички неприхватљиве. Закони забрањују и санкционишу дела и говор мржње као вид јавног испољавања мржње и дискриминације. Све монотеистичке религије сматрају љубав за највишу вредност и проповедају љубав, налажући је својим верницима као дужност. Елементарна пристојност подразумева уздржавање од испољавања мржње у свакодневном понашању и комуникацији. Психологија са своје стране врло јасно указује да је мржња деструктивно емоционално стање које неповратно троши човекову емотивну енергију и које представља извор како деструкције, тако и самодеструкције.

Међутим, упркос постојању свих поменутих, значајних механизма друштвене осуде, санкционисања и одбацивања мржње, ипак постоје случајеви када је на делу мржња која као да има дозволу за своје постојање и често, врло насилно испољавање. Због тога је у феноменологији насиља дефинисан термин „синдром дозвољене мржње“ који означава појаву толерисане, прихватљиве мржње према неким групама људи. Деци се на пример, енергично ускраћује дозвола да мрзе, пре свега своје родитеље, браћу и сестре, али се притом често преусмерава њихов бес, агресија и фрустрације до којих нормално долази услед ограничења и забрана у васпитном процесу, у другим правцима, оним који се сматрају прихватљивим. Тако се јавља „дозвољена“ мржња према „Циганима,“ полицији, „педерима“, просјацима, Јеврејима, а често и према многим „другима“ који су различити. Тако се рађа психички, дубоко укоренен механизам „дозвољености“ мржње, као подсвесни вентил, али истовремено и извор и мета наших фрустрација, негативних емотивних набоја због животних недаћа, пораза и страхова.

Резултат механизма „дозвољене“ мржње је успостављање трајне, најчешће притајене мржње која долази до изражаја целог живота испољавајући се у одређеним животним моментима као ирационално окривљавање група изложених мржњи за многе сопствене личне, али и шире друштвене проблеме. Научена „дозвољеност“ мржње узрокује нетолеранцију, друштвено искључивање, агресивност, друштвено конфликтне микро амбијенте и разне видове насиља. Притајена мржња може да се испољава кроз јавни или приватни говор мржње, који са своје стране лако може да прерасте и доведе до индивидуалног и групног насиља према појединцима из група и целим групама које је „дозвољено“ мрзети.

„Дозвољена“ мржња почиње дакле, као наоко безазлена васпитна, педагошка и психолошка појава, али њени плодови су обично друштвени и нису нимало безопасни. У данашњим временима економске кризе, многа права становника Србије су и даље угрожена, људска, али и економска и радна. Сви осећамо то стање, оно ствара тензије, агресивност на улицама и последично јачање мржње према свакој различитости. Јасно је да тако не може остати, а јасно је и да нико уместо нас самих неће решити тај проблем. Упркос позитивним променама по питању људских права нпр. ромске и ЛГБТ популације и све бољом сарадњом њихових организација са државним институцијама, степен нетрпељивости, дискриминације и насиља над Ромима, ЛГБТ и квир особама¹, али и свим другим мањинама је у порасту.

Као одраз постојања „дозвољене“ мржње друштвени, политички, професионални, јавни дискурс у Србији врло често садржи елементе говора мржње, интензивираним посебно у предизборним периодима, у време најављиваних парада поноса 2009, 2010, 2011, 2012, 2013. године, али и у време катастрофалних поплава у мају 2014. Јавља се у форми уличних графита мржње, током „уживо“ емитованих телевизијских програма дискусионог или забавног карактера, јавних изјава водећих политичких и религиозних лидера, медијских текстова и других прилога, јавно изношених квазинаучних ставова.

Говор мржње, дискриминација и злочин мржње су повезани као етапе, фазе развика, односно ескалације друштвеног конфликта, па се зато ни један од горе поменутих облика испољавања говора мржње не може минимализовати и сматрати тек за демократију нормалним, безопасним изношењем личних ставова под окриљем слободе говора или медијских слобода. Толерисан говор мржње тежи да, развијајући се и постајући „прихватљив“, „нормалан“, доведе до исто тако „прихваћене“ распрострањене дискриминације што неизбежно води ка ескалацији сукоба и до насиља из злочина мржње.

Потребно је подвући да се циљне групе које су најшешће мета графита мржње, подудару са групама које истраживања о распрострањености дискриминације у Србији идентификују као највише изложене дискриминацији и предрасудама, (нпр. Роми, ЛГБТ популација, националне мањине и сл.). Овај рад има за циљ и да идентификује разлоге досадашњег одсуства санкција за ту специфичну форму превалентно малолетничког говора мржње, као и да укаже на чињеницу да одсуство институционалних контрамера доприноси стварању урбаног амбијента мржње, који се тиме (само)портретише као средина која није у стању да изађе на цивилизован начин са другошћу и различитошћу својих суграђана који припадају категоријама „других“ и различитих.

1 Циљ Међународног дана борбе против хомофобије и трансфобије (17. мај) је указивање да су све мржње друштвено штетне и да им се треба отворено супротставити, јер мржња ускраћује права и слободе оних који су жртве мржње, а добро знамо да нико није слободан док сви нису слободни. Хомофобија као широко распрострањена мржња, нетрпељивост и страх према ЛГБТ особама, разлог је за забринутост не само ЛГБТ људи, њихових породица, пријатеља и колега, то је брига свих, целог друштва. Јер, ако нешто већ врло дуго нигде у демократском свету није кривично дело, а већ више од двадесет година ни болест, онда остаје само огољена, брутална хомофобија, на предрасудама заснована „дозвољеност“ мржње због нечије сексуалне оријентације и родног идентитета.

Осим основног значења мржње, графити мржње доприносе онтологизовању насиља као манифестације онога „што јесте“, неприкосновеног и непроменљивог у својој датости, чиме постају интелектуални концепти који имају моћ легитимизације зла. Такође, повећавају страх од нереда, безакоња, масовног насиља навијачких група, неконтролисаног пораста извршених криминалних дела, укратко страх сваког од могућности сопствене виктимизованости, и то не само код специфичних група конкретно циљаних претњама и мржњом већ много шире. Резултат је друштвено конфликтни амбијент у коме се устаљују и шире страх и одсуство поверења. Таква ситуација се може означити појмом једног од савремених теоретичара насиља, Етијена Балибара, као „кристализовано, стабилзовано друштвено насиље“². У животима многих наима, настаје страх јер се плаше своје околине, несигурне и небезбедне садашњости, могућности сопствене виктимизованости и стрепе да ће њихова будућност бити још опаснија. Из тог страха и неповерења, једни могу да, плашећи се да не изгубе свој повлашћени положај и привилегије, настоје да учврсте постојеће стање ствари, санкцијама, репресијом, строгим законима, легалном, па ако треба и нелегалном силом. Друга страна пак, може да прибегне деструктивним и илегалним актима вицилантства и побуне као начину мењања за њих неиздржљиво безизлазне ситуације. Такво стање могуће прераста у стање које Балибар назива трајном побуном, тј. реалности постојања активности оних који се перманентно буне против неједнакости и угњетавања, ослањајући се и оправдавајући заштитом својих људских права. Игнорисање или равнодушност према присуству и развијању стабилзованог друштвеног насиља у савременим друштвеним и економским односима и њиховог културалног оправдавања, равно је етички недозвољивом одсуству емпатије, што је пак, са своје стране, по истакнутом теоретичару насиља Сајмон Барон Коену³, једно од главних мотивационих узрока насиља свих врста⁴.

Због свега реченог, већ дуже време уочава се потреба за једном социолошком, криминолошком, феноменолошко-етиолошком анализом, како опште појаве говора мржње, тако и анализом графита мржње као једног од његових видова. У овој публикацији бавили смо се том потребом дефинисања места графита мржње у општем контексту уличних графита с једне стране, али и у ширем контексту говора мржње са друге стране. У тексту се анализирају мотиви настанка уличних графита, као и профил њихових аутора који су већином припадници омладинске популације. Да би се идентификовали и анализирали разлози и мотиви настајања графита, посебно оних којима се изражава мржња, претња и позива на насиље и дискриминацију, потребно је пре свега уочити ко су графитери, углавном малолетни, али који су понекад продужена улична рука неких много старијих и моћнијих. Уочава се дакле и могућност да иза њих стоје политички „налогодавци“

2 Balibar Etienne, 2011, *Насиље и цивилност*, Центар за медије и комуникације, Београд, Мулти-медиаљни институт, Загреб, стр. 15.

3 Опмињући на опасност од ескалације насиља коме се нико не супротставља, аутор сматра да то обичним људима одузима све што је људско, лако их уводећи у злочин, чиме се по њему отварају врата масовно почињеном насиљу и уништењу великог броја људских живота. Или како он каже, „Пут до Аушвица био је попљочан равнодушношћу“.

4 Baron-Koen Sajmon, 2012, *Психологија зла*, Clio, Београд, стр. 24.

и „ментори“, најчешће присталице превазиђених идеологија и политика, национализма, реваншизма, хомофобије. Али код класификације и тумачења врста и порука графита пажња се поклања о оној неизбежној суштини потреба урбане заједнице која полаже своје право на град и употребу града и на начин спонтаног изражавања графитно муралним садржајима.

На слици је графит снимљен у Београду, у оном делу Дорћола који се сматра „територијом“ навијача Црвене Звезде. Садржински упућује на постојање неког „савеза“ или барем прећутног „споразума“ између група навијача и неких власти, на основу чега навијачи рачунају на некажњивост, и разочарање када ипак дође до санкционисања.

Као периоди интензивирања настајања графита идентификују се посебно периоди предизборних кампања, када се стиче утисак да је све могуће и дозвољено рећи за своје политичке опоненте и ривале.

На слици је графит снимљен у Београду на Дорћолу уочи избора 2012.

На слици је графит снимљен у Београду на згради Дома Војске, на фасади у Француској улици уочи избора 2012.

На слици је графит снимљен у Београду уочи избора 2012. на степеништу од Бранкове улице до аутобуског стајалишта на Зеленом венцу.

На слици је графит снимљен у Новом Саду, у Булевару ослобођења, уочи избора 2012.

На слици је графит снимљен у Зрењанину у непосредној близини Скупштине града, 6 месеци после избора 2014. Као и претходни, представља пример како политички мотивисани графити дуго контаминирају своју средину мржњом и нетрпељивошћу.

Иначе, криминолошки приступ графитима мржње припада тзв. криминологији свакодневних тема и садржи феноменолошко/етиолошку и криминално политичку анализу графита мржње као подврсте говора мржње. С обзиром да се ради о законски кажњивим делима, они се посматрају као криминолошки феномен смештен у шири друштвени контекст толерисаног насиља. Феноменолошки приступ омогућава сагледавање шта су графити мржње, која им је садржина, како се разликују од неких других сличних облика уличне

уметности, када се јављају, ко су њихови непосредни аутори и ко стоји иза њих, на кога су усмерени, говори се о мржњи и манипулацији мржњом, које ефекте производе као специфична подврста вербалног насиља, како у виду ширења страха тако и у виду нормализације мржње и насиља. Криминално политички аспект, као излагање на тему законодавне политике сузбијања тог вида криминалитета, садржи елементе дефинисања адекватне друштвене реакције на овај вид вербалног насиља.

Посебна пажња се посвећује потреби реаговања на графите који садрже експлицитне поруке мржње, позиве на насиље и дискриминацију уз напомену да се њихова некажњивост не сме бранити аргументима слободе говора јер они представљају њену злоупотребу. Иако текст садржи и анализу могућих типова санкција, он ипак није позивање на оштро кажњавање њихових аутора. Он дакле, није никаква хајка типа моралне панике и моралног згражавања над онима који вандализују урбане средине графитерским позивима на линч, мржњу, дискриминацију и насиље, нити има за циљ да „докаже“ да ће се са писања графита неминовно прећи на њихову реализацију, да би се зато превентивно реаговало „на време“.

Указује се на крају, и поткрепљује примерима, став да српско друштво никада није било пасивно у погледу говора мржње и да је реакција у виду иницијатива група грађана и појединаца увек било. У овом раду се нпр. излажу теоретске основе феминистичке акције и њихове конкретно предузете активности против графита мржње. Истиче се такође и да је контекстуализација графита мржње неопходна за њихово тумачење. Дефинишу се полазни екофеминистички принципи супротстављања говору мржње, што су основа екофеминистичке акције против графита мржње. Коментарисане су конкретне ситуације борбе против графита мржње феминистичких група у Србији 2011, конкретно у Београду и Новом Саду и анализирани њихови ефекти. Упућена је и критика што још увек не постоји редован, службени институционални одговор на графите мржње у виду санкционисања њихових аутора и њиховог уклањања, мада постоје иницијативе подстицања и подржавања тзв. квалитетне уличне уметности као пандана графитима мржње, што се такође анализира у овом раду.

2 ГРАФИТИ МРЖЊЕ

Графити мржње као вид говора мржње

Мизогинија и хомофобија у јавном простору

Ефекти графита мржње

Манипулација мржњом

Босна и Херцеговина

Сарајево

Графит мржње у Јад Вашему

Вуковар: пре, „Србине сели се“, после интервенције, „Србине весели се“

Обреновац

2.1 Графити мржње као вид говора мржње

Највећи проблем су улични графити који својим садржајем представљају облик говора мржње. Он се обично схвата као говор управљен против особе или особа по расној, верској, етничкој припадности или сексуалној оријентацији. Концепт се појавио у САД касних 70-их година XX века и од тада су у многим другим земљама уведени закони којима се одређују додатне казне за говоре мотивисане предрасудама или нетрпељивошћу упереним против одређених група, које за последицу имају подстицање и подстрекивање расне мржње, агресију или злочин, укључујући ширење нацистичке пропаганде. Треба ипак увек имати у виду да је слобода говора једна од најважнијих вредности друштва, а границе те слободе у највећој мери зависе од специфичних правно-политичких околности у поједином друштву. С друге стране, историја нас учи о опасности толерисања злоупотребе слободе изражавања, а говор мржње је управо то – прекорачење, односно злоупотреба те слободе. Отуда је важно санкционисати говор мржње, посебно имајући у виду опасност по слободу изражавања. Најшира дефиниција обухвата свако позивање на насиље, мржњу и нетрпељивост, њихово подстицање или распиривање, или њихово оправдавање према припадницима одређене групе или јасно идентификованим појединцима управо зато што су припадници неке групе, било нпр. националне, религијске, родне, или због сексуалне оријентације или политичког опредељења⁵.

5 Ружић Невена, 2010, "Медији и говор мржње: међународни правни оквир", 18/03, Интернет

Када улични графити садрже поруке мржње, део су феномена који се правно-политички дефинише као говор мржње који спада у зону прекршајне и/или кривичноправне кажњивости. Они имају значење мржње, али и значење позитивног вредновања зла и мржње. Негативну вредност зла и деструктивности, као да се таквим графитима и њиховом репетитивношћу, свеприсутношћу и трајношћу, преозначује и превреднује. Графити мржње тако постају интелектуални концепти који имају моћ легитимације зла. Повећање броја прималаца у јавном простору доприноси да многи примаоци једног исказа почињу да деле хомогеност перцепције⁶. У метафоричком смислу, графит мржње изнова почиње, заправо, обнавља свој живот увек када је прочитан, а то се дешава када написана порука мржње остане у јавном простору довољно дуго да произведе утисак о својој дозвољености и прихватљивости. Тиме се отварају врата новим „продуктима“ сличног типа, новим „почецима“ циклуса графита мржње, са новим, али и са већ старим и добро познатим порукама.

Кукасти крст на постаменту споменика Шабану Бајрамовићу у Нишу, 3. април 2013.⁷

Шта јесте а шта није графит мржње на први поглед изгледа као непотребно питање, јер се чини да су поруке „уби педера“ или „смрт циганима“ нпр. јасне само по себи, без потребе додатног тумачења и класификације. Ипак, квалификовање неког садржаја графита као говора мржње мора се ценити у контексту, а не самостално. Осим наведених порука које су несумњиво плод мржње, има и оних које саме по себи то нису, мада можда то нису само на први поглед, или нису само онима који нису група циљана поруком мржње. Кукасти крст („свастика“) на неутралним местима може да представља ружну општу промоцију нацистичких вредности, али ако се налази нпр. у ромском насељу, или на згради јеврејског гробља, општине, музеја и сл. онда има претећу поруку најаве могуће примене нацистичких метода против Рома, Јевреја.

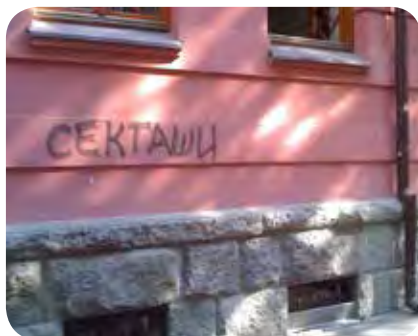
Посебан случај је када су графити мржње исписани у близини организација које се баве људским правима или у близини или на зидовима зграда у којима станују њихове активисткиње и активисти. Тада они делују додатно претеће својим позивом на насиље и линч. Због таквих случајева, потребно је скренути пажњу

6 Semprini Andrea, 2004, *Мултикултурализам*, Clio, Београд, стр. 59.

7 Група нишких активиста, који се представљају као Антифа екипа, две недеље после појаве кукастог крста очистила је споменик Шабану Бајрамовићу у Нишу. Блиц, Антифашисти очистили споменик Шабану Бајрамовићу у Нишу: «Живео Шабан, ј*** вас тендер!», 26. април 2013.

на УН документ који штити бранитељке и бранитеље људских права од напада, претњи, застрашивања, дискриминације, медијске хајке и неактивности државе да их заштити од свега поменутог. Наиме, ради се о УН Декларацији о правима и одговорностима појединаца, група и друштвених органа на унапређивању и заштити универзално признатих људских права и основних слобода, скраћено, Декларацији о борцима за људска права. У одредбама њеног члана 12, наводи се да држава мора предузети све неопходне мере да преко надлежних органа обезбеди заштиту свих појединаца и удружења од насиља, претњи, одмазде, *de facto* или *de jure* дискриминације, притиска или било које друге произвољне активности до које би могло доћи као последице њиховог легитимног уживања права на које се односи ова Декларација. У вези са овим, свако има право, појединачно или удружен(а) са другима, да ефикасно буде заштићен(а) у складу са законом, када реагује или се супротставља мирним средствима, активностима или појединачним поступцима, у које се убрајају и оне активности и они поступци које може починити држава својим неделовањем, а које за резултат имају кршење људских права и основних слобода, као и када реагује против или се супротставља насиљу које спроводе групе или појединци а које погађа уживање људских права и основних слобода.

Графити „секташи“ или „страни плаћеници“ на зидовима или у близини просторија малих религијских заједница или невладиних организација сасвим сигурно садрже мржњом мотивисану стигматизацију и претњу, док написани на пример на пијаци, јавном паркингу или плажи, углавном немају такав значај.

Слогани „Србија Србима“ и „Ово је Србија“ написани у средини насељеној искључиво или већински Србима, вероватно уопште неће бити ни примећен, и највероватније неће никога плашити, вређати, нико неће бити прозван због своје различитости, нити ће то доживети као истеривање, повлачење граница на „туђој“ територији или као претњу смрћу, насиљем, протеривањем, изолацијом или ма чиме сличним.

Али, тај исти слоган написан на зиду католичке цркве, џамије⁸, или у ромском насељу, или пак некој средини насељеној искључиво или већински мањинским, неспрским народом, итекако звучи претеће и оцењује се као порука мржње. На пример, графит „Србија Србима“ исписан 2012. на фасади највеће основне школе у центру мултиетничког Пријепоља, довео је до негативних реакција, па и до инцидентних ситуација, међусобних оптужби и тражења криваца међу професорима који су чланови и активисти Српске радикалне странке⁹. У Лесковцу је на панелу о графитима мржње¹⁰ из публике указано на појаву антимакедонских графита¹¹ који се у том граду појаве с времена на време, али коинцидентално увек у време посете страних амбасадора том граду.

Контекстуализација графита је такође важна и за оцену постојања злочина мржње. Наиме, када у средини у којој се у одређеном периоду појаве графити мржње, дође до појаве и насиља мотивисаног мржњом, у државама у којима је законски дефинисан институт злочина мржње појава графита мржње постаје правни основ да се нпр. почињена убиства припадника групе циљане мржњом квалификују као злочини мржње, управо на основу контекстуализације тих кривичних дела. Графити мржње у том контексту, наиме јасно указују на повишен ниво нетолеранције и мржње према одређеној друштвеној групи у одређеној средини, чијим се припадницима на тај начин прети порукама мржње које лако могу да прерасту у дела мржње.

2.2 Мизогинија и хомофобија у јавном простору

Мржња према женама испољава се на разне начине, нпр. као омаловажавање свега што је женско, негирање жене и њених вредности, окривљавање жена за

⁸ Вести, 2011, Поново графити на шабачкој џамији, РТС 23.02.

⁹ Хаџагић-Дураковић И, 2012, „Графити у (зло)употреби“, Данас, 9. март.

¹⁰ У организацији Канцеларије за људска и мањинска права, панел о графитима мржње и говору мржње је одржан 9. маја 2014. године у оквиру пројекта Имплементација антидискриминативних политика у Србији.

¹¹ „Македонци су Срби“, „Македонци напоље“, „Македонци тешка говна“

дискриминацију и насиље које доживљавају. Важно је не испустити из вида да је мизогинија свеprisутна, културолошки прожимајућа кроз разне друштвене сегменте, образовање, културу, медије, судство, здравство, спорт, књижевност. Она служи као оправдање за искључивање, хијерархизовање и експлоатацију жена¹².

Мизогинија је и идеологија, али и пракса, културна институција, као и однос међу људима и примењује се на све жене. Свеprisутност мизогиније има за резултат да се људи уче и социјализују у уверењу да је оправдано да умањују вредност свега женског. Исмевање присуства жена у јавном животу и њиховог доприноса култури, политици, науци једног друштва представља прихватање мизогине културе. Постојање мизогине културе пак, са своје стране, представља плодно тле за настанак и развој свих других мржњи, нетолерација и одбацивања „других“. Ако је макар вербално „дозвољено“ мрзети, ниподаштавати и дискриминисати половину становништва у некој средини, чему онда у том друштвеном амбијенту могу да се надају они чије је удео у становништву тек 3 или 4 процента?¹³

Хомофобија је посебан вид мржње и представља мржњу према особама другачије сексуалне оријентације од хетеросексуалне. Производи страх и манипулацију, шири неистине и мржњу према истополно оријентисаним особама. Хомофобијом се приписује хомосексуалности и хомосексуалним особама низ особина које нису реално постојеће и које су засноване на предрасудама. Најтипичнији хомофобични ставови су нпр. да: хомосексуалност изазива „белу кугу“, да је „заразна“ па би јавно приказивање таквих људи допринело кварењу омладине, да хомосексуалци не смеју да васпитају децу, нити своју, нити туђу у школама, јер ће их научити хомосексуалности, да они у ствари намећу већини свој модел понашања, да њихова права уопште нису угрожена. Слобода говора и медијске слободе не оправдавају хомофобни говор мржње који представља злоупотребу слобода¹⁴, дакле хомофобија се не може оправдати слободом говора¹⁵. Треба напоменути и да је Европски парламент 18. јануара 2006. године усвојио Резолуцију о хомофобији у Европи. Између осталог, по тој Резолуцији, свака тврдња о постојању опасности од наводне „хомосексуализације друштва“ мора се сматрати еквивалентном расистичким или антисемитским изјавама о наводној јеврејској или муслиманској завери ради постизања доминације над светом и као таква адекватно санкционисати, јер су хомофобичне тврдње апсурдне на исти начин и једнако параноичне и опасне. У том смислу важна је и недавна пресуда Европског суда за људска права у Стразбуру почетком 2012. Суд је наиме једногласно одлучио у случају „Вејделанд и други против Шведске“ да кривична пресуда због ширења летака, чија је садржина увредљива за хомосексуалце, није у супротности са

12 Мршевић Зорица, 2011, *Ка демократском друштву – родна равноправност*, Институт друштвених наука, Београд, стр. 78.

13 Реторичко питање ауторке текста.

14 Божовић Ратко, 2005, „Дијалог у недостатку доказа“, у Уљаревић Далиборка (уред), *Група аутора, 21 Прича о демократији*, Подгорица, Школе демократије - Центар за грађанско образовање, стр. 151-161.

15 Мршевић Зорица, 2010, „Хушачки говор“, *Данас*, 28 септембар.

слободом говора и изражавањем мишљења нити је у супротности са Европском конвенцијом о људским правима¹⁶.

Хушкачки говор (*inflammatory speech*) долази од стране политичких и религиозних лидера и дешава се обично у временима друштвених сукоба и криза. Може да послужи као оправдање за насиље па су учиниоци одговорни у већем степену за јавно изговорене садржаје таквог типа. Хушкачки говор је посебно опасан вид говора мржње јер су његови аутори личности које утичу на формирање јавног мњења. Опасност од хушкачког говора посебно је изражена у временима повећаних друштвених тензија и растућих конфликата када се мултипликује њихово дејство. Због тога је одговорност утицајних друштвених актера да се суздрже од таквог говора тим већа и њихова обавеза тим израженија. Неретко графити мржње управо садрже редуковане поруке хомофобичних политичара лансиране у јавности. С друге стране, неретко популизму склони политички лидери подилазе наводном укусу и ставовима „већине“ грађана, интерпретирајући у својим јавним наступима садржаје слогана мржње прикупљених са уличних графита¹⁷. И тако улица инспирише неке политичке лидере, који са своје стране својим јавним наступима охрабрују улицу и навијаче, да би сви заједно саучествовали у креирању узлазне спирале друштвено распрострањене мржње.

2.3 Ефекти графита мржње

Њихово дејство никако није за потцењивање и није занемарљиво, јер као прво:

(1) застрашују популацију којој се прети и према којој се изражава мржња. Та популација их доживљава једноставно као несумњиву претходницу, најаву стварно почињеног насиља (говор мржње је теорија, а насиље пракса). Графити мржње пре свега највише застрашују циљану групу својом мржњом и у њој садржаном претњом. На пример, извештај Гејстрејт алијансе о стању људских права ЛГБТ особа у Србији у 2010. помиње да ту популацију графити пуне претњи, увреда и мржње поред којих свакодневно пролазе у Београду и другим градовима у Србији непрестано подсећају да су непожељни¹⁸.

(2) Други, сасвим супротни, контекстуални ефекат графити мржње имају на оне који су истомишљеници твораца графита мржње, који деле исте вредности, исту мржњу према истој циљаној групи. Њих графити мржње охрабрују у њиховим ставовима, мобилишу их поручујући им да нису сами и једини, јер има оних који мисле исто и којима се могу придружити јер је дошло време за окупљање и за акцију. Посебно хомофобични графити могу да имају тај мобилишући, охрабрујући утицај на оне који мисле исто или слично, стварајући или подржавајући представу о бројности и свеприсутности те групе, као и „исправности“ таквих ставова.

16 Vejdeland and Others v. Sweden, Internet

17 Мршевић Зорица, 2010, „Хушкачки говор“, *Данас*, 28. септембар.

18 Корак по корак, 2011, Извештај о стању људских права ЛГБТ особа у Србији 2010. године, Гејстрејт алијанса, Београд, стр. 10.

(3) Графити мржње такође контаминирају јавни комуникациони простор, доприносе својим неометаним присуством и дуготрајном видљивошћу, стварању и подржавању идеје о „прихватљивости“ својих порука и ставова, делујући на начин који Маркузе дефинише као „нормализација зла“¹⁹. Графити мржње могу се схватити и као тачка сукоба два система вредности: система класичног морала који осуђује поступке којима се наноси зло другима и другим системима, и оних који на неки начин онтологизују насиље као манифестацију онога „што јесте“, где се зло вреднује позитивно, тј. придаје се вредност нечему што је негативно²⁰. Оно што са позиције класичног морала представља негативну вредност зла и деструктивности, као да се графитима и њиховом репетитивношћу, свеprisутношћу и трајношћу преозначаје и превреднује. Графити мржње тако постају интелектуални концепти који имају моћ легитимације зла.

(4) Странци, туристи, и уопште гости из других крајева Србије, или других земаља, у приватној или пословној посети, обично прво примете оно што пада у очи, а то су и леви, али и ружни моменти у граду у коме су у посети. На графите мржње врло негативно реагују, сматрајући их доказом нетолеранције целог српског друштва и посебно тога града, али и доказом неефикасности и немарности локалних институција, пристанком градских власти на мржњу као говор тога града, уз прећутно саглашавање грађана како на урбану деградираност њиховог града тако и на присуство дискриминације према неким категоријама сопствених суграђана и суседа.

Али на понашање организација које шире националистичку, хомофобичну, политичку и друге облике нетрпељивости и мржње, грађани реагују између осталог и путем графита који увредљивом садржином и сами могу да се сматрају да спадају у домен мржње, као што је случај са графитом на слици који је снимљен у Нишу 2014. године.

Графити мржње у време најаве одржавања Параде поноса, или у време политичких тензија, изазивају страх и несигурност код непосредно таргетиране

19 Irmela Mensah-Schramm је позната берлинска пензионерка која већ пуних 25 година наоружана спрејом и шпахтлом свакодневно уништава неонацистичке графите и симболе са берлинских улица. Она тиме настоји да омогући становницима Берлина да не живе свакодневно окружени графитима зла, доприносећи личним примером да њен град постане зрелији и спремнији на самоцензуру. (The Hate Destroyer, 2001)

20 Минић Д, 2000, „Легимимизација деструкције у драми Хеда Габлер“, у *Зборник Београдске отворене школе*, бр. 5. свеска 1, Београд, стр. 5.

популације, али и код осталих грађана. Њихова распрострањеност, неадекватна и неблаговремена интервенција градских власти која омогућава њихово дугорочно трајање у градским амбијентима представљају јасну поруку циљаној групи да су омражени, угрожени, одбачени, да нису добродошли, да су њихови животи угрожени и сл. али и да су потенцијални општи нереди и насилни чинови нешто што се може очекивати са извесношћу. У култури која је на много начина означена друштвеном дезорганизацијом, страх је, наиме, нешто што нам је заједничко, начин схватања постојања и функционисања друштва у коме већ дуги низ година постоји општи пад морала, праћен деградацијом законске, политичке и етичке одговорности²¹. Графити мржње у том контексту, сасвим извесно, имају дејство на повећање страха од нереда, безакоња, масовног насиља навијачких група, неконтролисаног пораста извршених криминалних дела, укратко страх од могућности сопствене виктимизације, и то не само код специфичних група конкретно циљаних претњама и мржњом, већ много шире. Они између осталог отварају врата менталне панике јер својим присуством указују на нашу рањивост у култури толерисане мржње и толерисаног насиља. Графити мржње доприносе дефинисању и вредновању историјског тренутка у коме живимо као културе толерисаног насиља – укључујући и естетско/културну али и политичку ситуацију²². Хетерогеност услова перцепције (за једне права, мобилишућа истина, за друге застрашујућа претња, за неутралне нарастајућа свеprisутност зла, за госте разлог омаловажавања) повећава опасност од опречних или конфликтних тумачења једног „истог“ исказа²³.

Улични графити мржње део су градског сценарија као урбани вид комуникације који се интензивира у временима друштвених тензија, у претконфликтно, конфликтно и постконфликтно време. Њихови непосредни аутори, обично малолетници или друге млађе особе одговорне су за чин писања, стварања графита, вандализирање јавног простора, нечије имовине, градског ентеријера. Али они нису једини одговорни за створени графит. Наиме, ако се графит не уклони и нпр. месецима постоји на јавном месту, онда то више није порука само онога ко га је написао или оних који су га у томе подржали и/или му аплаудирали слажући се, нити оних који су га на то евентуално наговорили. Он постаје део једног конкретног амбијента. После чина писања, својим постојањем, поруком своје дуготрајно видљиве и свима перманентно доступне садржине, необрисани графит постаје говор града, порука коју сада град упућује јавности као „свој“ став, став градске власти кога подржава или са којим се у најмању руку саглашава. Из говора града кроз много графита сличне садржине који месецима неометано необрисани постоје на јавним местима, тако почиње да се оцртава и сам портрет града²⁴, као средине која мрзи, одбацује и прети

21 Симвић Хибер И, 2011, „Страх од злочина“, *Ревиија за криминологију и кривично право*, бр. 2-3, стр. 99-114.

22 Бирингер Ј, 2005, Постмодерни перформанс и технологија“, у Копицл В. (прир), *Врата панике*, Orpheus, Едиција Транс, Нови Сад, стр. 183.

23 Семприни, оп. cit. 79.

24 Комленовић Љ, 2010, „Писање графита мржње као облик делинквентног понашања младих“, у Вејновић Д. (прир), *Говор мржње*, Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, стр. 466-473.

нпр. Ромима и ЛГБТ популацији. То је онда несумњиво град као средина, као простор и амбијент у коме „други“ и „различити“ нису добродошли, који се „брани“ застрашивањем непожељних, предочавајући да се нико посебно неће забринути када непожељни „они“ буду нападнути и чак убијени, као уосталом и сви који „такве“ подржавају. Графити мржње, као својеврсни портрет града, значе да се у њему политички толерише говор мржње чиме се она индиректно подржава.

У том граду није се још увек ни артикулисао, а још мање усвојио, одговор на питање како живети са другошћу другог. Три су могућа доминантна модела реаговања на *другог* и другачијег, Од којих је први (1) насиље, које подразумева застрашивање, претње, реализацију претњи и напада, протеривање, повреду или уништење другог због његових разлика. (2) Други пак, модел је толеранција као вид уздржавања од испољавања негативних ставова уз пасивно трпљење присуства и постојања других (Rill, 2011). (3) Трећи начин је дијалог и толеранција, прихватање и уважавање другог и другачијег, као активан однос према различитостима, њихово уважавање, који захтева велику ангажованост индивидуе: преиспитивање, спознавање сопствене одговорности, потреба, вредности, идеја, упознавања и учења других и њихових различитости. Јасно је да се насиље као модел понашања мора одбацити. Ако град не одбади графите мржње и дозволи да они постану и говор града и његов портрет, тиме је град прихватио тај најнепожељнији модел третирања различитости, позив на насиље и дисквалификовао себе као средину способну да живи са другошћу.

2.4 Манипулација мржњом

У савременом друштву медијских и информативних слобода и све савршенијих комуникационих технологија приступачних свима, постоји и даље простор за злоупотребу и манипулисање мржњом. Висок ниво приступачности информација сваком појединцу додуше допушта могућност индивидуалног обавештавања на основу слободно прикупљених, свима приступачних информација и стварање сопственог става, готово без ограничења. Али оваква индивидуална слобода уместо да омогући квалитетно информисање, не престаје да генерише неизвесност, јер квантитативно велика количина квалитативно различитих информација, објашњења и „стимулација“ свести, изазива узнемиреност и неодлучну усмереност пажње која не зна на чему да се задржи, које вредности да усвоји и приоритизује а напослетку доводи и до колебљивости у практичном деловању²⁵.

У нашој свакодневној стварности постоји хиперпродукција слика непријатеља. Застрашивање је најделотворнија полуга власти и контроле. Што смо застрашенији и згрченији, то је лакше политичким, економским, и другим елитама да раде оно што иде само у њихову корист (наравно, тврдећи да је

²⁵ Шијаковић Иван, Ђукић Немања, 2010, „Мржња као инструмент социјалне контроле“, у Вејновић Д. (прир), *Говор мржње*, стр. 84-94, Бања Лука: Дефендологија центар за безбедносна, социолошка и криминолошка истраживања, стр. 88-89.

корист општедруштвена). Прихватајући ту игру, махом несвесно, дозвољавајући да будемо заплашени *другим и другачијим*, директно доприносимо ширењу структуралног и културног насиља²⁶. Најраспрострањенији облици тог прихватања јесу апатија, нереаговање, ћутање, склањање, порицање.

Мржња се показала кроз праксу тоталитарних режима као врло погодан елеменат за хомогенизацију групе, усмеравање и владање групом, јер је она често присутни унутрашњи садржај човекове свести, односно подвести, који може али не мора да се и јавно демонстрира. Када добије „јавну дозволу“ за своје испољавање, а то је увек када њено јавно изражавање не буде дочекано прекором и санкцијом, већ напротив, када се дочекује аплаузом, наградом, мање или више гласним одобравањем, то је доказ да је мржња некоме потребна јер и даље некоме „одрађује“ неки посао, врши неку улогу, обавља неки задатак.

Један од ефикасних инструмената усмерења неодлучних јесте управо мржња, посебно у ситуацијама потребе да се конзервирају постојећи односи, да се не дозволе прогрес и промене. Одређени социјални субјект (елита, вођа, партија, група) почиње да трага за предметом мржње на који ће усмерити пажњу, емоције и енергију групе коју контролише или намерава да контролише. Инструмент контроле се заснива на сукобу различитости - концепту друштвених подела заснованом на некритичком односу према себи и другоме – културно другачијем – и дискриминацији, нетолеранцији и насиљу који су резултат такве перцепције стварности. Често су редовна пракса и део друштвене свести оних друштвених група које имају стварну моћ у друштву и располажу структуралним механизмима одржавања друштвеног *status-a quo*. Свако ко се не уклапа у доминантни систем вредности представља потенцијалну претњу, која се мора казнити, како би се успоставио ред у нарушеном, жељеном друштвеном поретку²⁷.

На слици је расистичка графитна налепница која се с времена на време појављује на јавним местима, углавном аутобуским стајалиштима већих градова у Србији. Представља расистички позив на противљење расно мешовитим браковима, а потпис представља промовисање колаборационистичког љотићевског режима за време окупације Србије.

26 Франковић И, 2007, „Мировно образовање као покретач друштвених промена“ у Рил Х. (прир), *20 потицаја за буђење и промену, о изградњи мира на простору бивше Југославије*, Центар за ненасилну акцију, Београд, Сарајево, стр. 97.

27 Лалић В, 2010, „Парадигма различитости МИ наспрам ОНИ, између насиља и толеранције“, стр. 23-32, у Вејновић (прир), *Говор мржње*, Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, стр. 26.

Људску агресију у далеко већој мери покрећу индивидуалне и групне представе, нпр. наши су добри, а њихови не, ми смо поштени, а они су преваранти. Две централне представе, црно-бело оцртане као добро и зло, и ту нужно настају разлике између нас и њих. Перципирамо свет помоћу појмовних парова, ми – они, добри – зли. Свест и пракса поделе на ми – они, добро – зло, креира категоричке поставке парадигме различитости: ми – добро, они – лоше. Таква трибалистичка поларизација преживела је све облике друштвених структура, од рода и племена, од народа и државе, па све до данашњих дана²⁸.

Кроз праксу манипулације мотивисане политичком профитабилношћу, мржња се преображава из очекиваног разарајућег инструмента у изненађујуће хомогенизујући и дисциплинујући фактор који држи групу на окупу, подстиче је и претвара у покрет. Са своје стране и мржња као делатност, снага и енергија групе, стално производи нове предмете мржње и одржава постојеће. Због тога она има позитивну функцију за групу, вођу и појединца који је практикује и кроз њу остварује унутрашњу и спољашњу хомогенизацију, као и лојалност групи и вођи. Некажњивост навијача за широк дијапазон хулиганског, насилног понашања, такође је мотивисана политичком профитабилношћу и као таква већ је постала део српских урбаних легенди. У том контексту посматрано, тешко је очекивати да би аутори графита мржње могли да буду санкционисани, чак и када ту мржњу спроводе у пракси. Полиција може да поднесе прекршајну пријаву против навијача који су упалили бакљу на трибинама, кривичну пријаву против навијача који су такву упаљену бакљу бацили на терен, а забрањена је и казна до три месеца затвора, али иако хулигани на дербију упале више од 100 бакљи, од којих готово трећина буде бачена на терен, полиција ретко подноси пријаве. Полиција такође има све потребне податке о свим вођама навијача, али нико од њих никада није процесуиран за изазивање нереда, вандализирање спортских и околних објеката, изазивање и учествовање у тучама мањих и већих размера и друга кажњива дела.

2.5 Босна и Херцеговина

У Босни и Херцеговини се поклања велика пажња сузбијању говора мржње и тамо постоји висока свест о опасности које такво понашање може да представља имајући у виду искуства недавне прошлости. Јасно се идентификују и графити мржње као подврста говора мржње и такође постоји висока свест о неопходности њиховог синергичног сузбијања. Један од добрих примера је Зборник радова „Говор мржње“ издат у Бањалуци 2010. Тај Зборник, са преко 50 радова, садржи излагања на међународном научном скупу „Како превазићи говор мржње (национални, вјерски, расни, политички) и нетолеранцију у интересу што боље политичке кампање и демократских резултата на парламентарним изборима 2010. године у Републици Српској и БиХ“, одржаном 23-24. 04. 2010. године у Бањалуци, у организацији Дефендологија центра за безбједносна, социолошка

28 Оп. cit. стр. 29.

и криминолошка истраживања и државног Универзитета у Бањалуци, а уз подршку Министарства науке и технологије Владе Републике Српске. Аутори су на различите начине, мултидисциплинарним приступом, свестрано сагледали питања говора мржње, политичког насиља, парадигми различитости између насиља и толеранције, правно санкционисање говора мржње, пропагандне стереотипе мржње, међурелигијски дијалог, политичку (не)културу, мржњу као механизам социјалне контроле, говор мржње у медијима, националну и верску мржњу, босански говор мржње, мир и помирење са аспекта православља, политичке кампање и парламентарних избора у Републици Српској и Босни и Херцеговини који су одржани у октобру 2010. године и многа друга питања, теме и дилеме. Зборник је генератор акције и представник народне воље и свести, дакле, колективни дух и хтење народа. Издавају се као релевантни за графите мржње као подврсте говора мржње следећи радови: мр Велибор Лалић, „Парадигма различитости, ми наспрам они, између насиља и толеранције“, проф. др Драган Коковић, Душан Ристић, „Насиље и мржња као образци нормализације патолошког“, проф. др Иван Шијаковић, Немања Ђукић, „Мржња као инструмент социјалне контроле“, др Миле Шикман, „Злочини мржње кривичноправни аспект“, др сци. Остоја Барашин, „Национална и вјерска мржња, генератор нестабилности у БиХ“, мр Мирослав Миљуш, „Говор мржње и насиље у спорту“, мр Мирко Туфегџија, „Говор мржње и насиље на спортским догађајима“, мр Берислав Благојевић, „Културно географски аспекти истраживања говора мржње на јавним површинама“, Љиљана Комленовић, „Писање графита мржње као облика делинквентног понашања младих“.

На слици је специфична, антиратна порука написана у виду духовитог дијалога. Подсмева се на црнохуморни начин негативном политичком дисквалификавању социјалистичког периода, после којег је у Босни и Херцеговини дошло до крвавих сукоба током деведесетих година.

2.6 Сарајево ²⁹

На Филозофском факултету у Сарајеву је 5. јуна 2013. организовано предавање и дискусија на тему: *РЕ/окупација јавног простора мржњом и етничким чишћењем – пут у етно-фашизам*, на основу студије случаја националистичких графита и порука политичке елите у Бањалуци између 2006. и 2012. Тим поводом, Срђан Шушница, дугогодишњи активиста у многим грађанским иницијативама

²⁹ Скуп под називом „О националистичким графитима и мржњи у јавном простору“, одржан је 5. јуна 2013. на Филозофском факултету у Сарајеву.

у Бањалуци представио је део свог магистарског истраживања, који се бави односом јавног простора и јавних добара и владајућих политичких наратива и пракси у Бањалуци, раније објављеног у Антифа тематском блоку *Часописа за критичко знаност* (Љубљана). Поред тога, учествовали су и Дражен Црномат, Маја Ђилас и Сандро Хергић, активисти и активисткиња из Бањалуке. "Овај текст је дио ауторовог магистарског истраживања на Факултету за друштвене науке у Љубљани и покушај да се прикаже природа, интезитет и посљедице повезаности између продукције и конзумације етно-вјерских уличних графита, паролa и стикера на једној страни и продукције и конзумације порука политичке елите у јавном и медијском простору на другој страни. Покушај да се прикаже начин на који ове поруке, у међусобној интерактивности, окупирају и освајају јавни, друштвени и политички простор и производе етнократију у данашњој Босни и Херцеговини. Овај скуп представљао је и покушај разоткривања заблуда и митова које политичке елите намећу грађанима, припадницима свих народа у БиХ, начина на које елита злоупотребљава људске емоције, ратне трагедије и жртве, национална осјећања, индивидуална и колективна сјећања и културу, те радикализује плебс до жељеног стадијума у којем се тоталитарне и етно-фашистичке поруке елите могу правдати расположењем маса, а протеком времена се више не може разабрати шта је прво настало, порука елите или порука улица", стоји у тексту. Предавање и дискусија на Филозофском факултету били су отвореног карактера.

2.7 Графит мржње у Јад Вашему³⁰

На улазу у Јад Вашем, меморијални центар у Јерусалиму посвећен жртвама холокауста³¹, у јуну 2012. пронађен је натпис на хебрејском који велича нацистичког вођу Адолфа Хитлера „Хитлеру, хвала за холокауст“. Мајк Ронзенфелд је изјавио да су то могла да учине деца, вандали или неко чији су мотиви другачији. Један израз мржње прате неминовно узвратни акти мржње. Ронзенфелд је казао и да су у палестинском кварту Шуафат у Јерусалиму непознати починиоци исекли гуме на седам аутомобила. Он верује да су то учинили припадници израелских екстремно десних формација који нападају Палестинце и муслиманска верска места.

2.8 Вуковар: пре „Србине сели се“, после интервенције „Србине весели се“³²

Ћирилично писмо успело је у једном тренутку да у Хрватској створи наелектрисану и веома конфликтну атмосферу. Вуковар се претворио у таблу за

30 AFP, Бета, 2012, На улазу у Јад Вашем освануо натпис који велича Хитлера, Блиц, 11. 06.

31 Меморијални центар Јад Вашем посвећен је сећању на жртве холокауста током нацистичког терора пре и током Другог светског рата у Европи.

32 Блиц, 4. мај 2014.

поруке мржње усмерене, пре свега, према српској националној мањини у том граду. Графити попут „Уби Србина“ и „Србине сели се“ одражавали су недељама атмосферу конфликта. Символично, Вуковар је једно од места које је највише пропатило у току оружаних сукоба с краја прошлог века и уместо да становници овог града покажу мирољубивост и толеранцију, екстремисти су ипак успели у својој намери да створе ситуацију мржње, праћену графитима одговарајуће садржине. Графит „Србине сели се“, интервенција је ипак ублажила у „Србине весели се“. То је написано на ресторану „Сарајка“ у центру Вуковара који се налази у строгом центру града и налази се у власништву Ђорђа Пејчића који је српске националности. Власнику ресторана послата је јасна порука да није пожељан у овом граду. Додатно, овај ресторан је био први српски ресторан који је 1991. године минирао у овом граду што је познато већини Вуковараца, тако да тај графит нема за циљ да застраши и отера тог једног Ђорђа већ се обраћа широј, потенцијално целокупној српској мањини у Вуковару. „Санирање повреда“ ових графита извршила је организација Грађанска акција која је покренула акцију да Вуковарци и Вуковарке уклоне овакве графите из свог града јер они нису представљали ништа друго до ругло. Иако је вест да су графити „Уби Србина“ преправљени у „Љуби Србина“, или „Србине сели се“ у „Србине весели се“, представљена као велики искорак којим су Вуковарци показали љубав, ипак би овакви графити требало да се потпуно прекрече.

2.9 Обреновац

„Смрт педерима“ је графит који је исписан у центру града пошто се поплавни талас повукао из Обреновца. Својим димензијама и огољеном експлицитношћу мржње, као да опомиње, упућује ко су ирационално схваћени кривци за катастрофу, на кога се претећи указује и коме се због тога прети смрћу. Уместо повишеног нивоа осећаја солидарности и емпатије, време катастрофа очито код неких људи подстиче повишен ниво мржње, таквог интензитета да прелази у директну претњу смрћу.

3 НАСИЉЕ ПРАЋЕНО ГРАФИТИМА МРЖЊЕ

Два случаја каменовања праћена упозоравајућим графитима мржње
Насиље коме су претходили графити мржње у амбијенту мржње и нетрпељивости
Напад праћен графитима мржње
Претње смрћу графитом мржње
Насиље због пребојавања навијачког графита
Претећи графити на улазу у стан активисте геј права
Графити мржње против полиције
Антисрпски графит мржње на православној цркви у Ђаковици
Претећи графит и медијске претње
Претње насиљем дилера дроге

Графити мржње и насиље изазвано мржњом су често повезане појаве. Графити мржње можда нису непосредни повод за извршење злочина мржње, али је њихово присуство део друштвено конфликтног амбијента у коме лако и често долази до извршења дела мотивисаних мржњом. Динамика мржње почиње нетолеранцијом (личним и групним ставом нетрпељивости), наставља се дискриминацијом, што је у ствари нетолеранција спроведена у пракси, говором мржње, што је јавно изражена нетолеранција и дискриминација у виду порука којима се изражавају идеје, мишљења и информације којима се промовише мржња, нетолеранција и дискриминација. Тиме се затвара амбијентални друштвени круг, креира се атмосфера у којој постоји нетолеранција, дискриминација и говор мржње, праћени неповерењем, страхом, прекидом комуникације, изолацијом и самоизолацијом, а која се назива друштвено конфликтним амбијентом. У њему је понекад сасвим мали, наизглед безначајан повод довољан да дође до насиља мотивисаног мржњом.

Ако је говор (графит) мржње теорија, дело мржње је та теорија спроведена у пракси. Са своје стране, свако дело мржње покреће нови циклус нетолеранције, дискриминације, говора и дела мржње, сваки нови циклус је интензивнији и друштвено опаснији, јер обе стране, и дискриминаторна и дискриминисана реагују повећавањем сопствене нетолеранције и спремности на дискриминацију. Дискриминисани и они који су изложени мржњи реагују нетолеранцијом, мржњом, дискриминацијом са своје стране, што као узвратно деловање изазива спиралу насиља тј. прогресивну динамику развоја узајамне мржње, насиља, нетрпељивости, неповерења, страха.

У таквом друштвено конфликтном амбијенту тешко је супротставити се делима мржње ако се према њима реагује тек када до њих дође, као да су изоловани, случајни и изненадни догађаји, без разумевања целе динамике мржње и нетрпељивости која води у насиље и насиље које доводи до пораста мржње и нетрпељивости. Попут грудве снега која је на свом почетку, на врху планине била само безбедна мала лопта снега, али која је котрљајући се несметано

достигла застрашујуће размере снежне лавине која незадрживо доноси уништење имовине и живота, тако и мржња нараста до застрашујућих размера.

Графит мржње је ништа мање него позив на линч. Можда га неће одмах чути и применити, али не заборавимо, особина графита је да дуго постоје и дуготајно контаминирају јавни простор. Понекад је питање само протеча времена а понекад случајности, коинциденталне подударности неких других догађаја који ће довести до тога да ће „шипка пронаћи своју руку“, односно када ће графитни позив на линч довести до насилног чина³³.

Иако на први поглед тај след догађаја делује као затворени круг насиља, прекид је ипак могућ и то у свим његовим деловима, на сваком кораку динамике развитка друштвено конфликтног амбијента, дакле умањивањем нетолеранције у свим међуљудским односима, забраном дискриминације и говора мржње у свим друштвеним и институционалним просторима, и посебно оштријим санкционисањем злочина мржње. Постоји притом уверење да се ипак, најлакше и најефикасније може деловати на онај елеменат тог динамичког прогреса мржње који садржи говор мржње. Сваки ланац је јак онолико колико његова најслабија карика, а у овој спирали нетолеранције, дискриминације и мржње, говор мржње је она карика која се најлакше и најјефтиније може прекинути превенцијом, забранама, санкцијама, а пре свега, свешћу о опасности коју толерисани говор мржње може да има ако се слободно и неспутано развија.

Графити мржње као посебна врста говора мржње сами по себи дакле, можда не доводе до директних, насилних последица, али свакако представљају део друштвено конфликтног амбијента у коме се уочава пораст јавно изражене мржње. Понекад они иду паралелно са насиљем, понекад му непосредно претходе као нека врста специфичног упозорења, а понекад су део самог бића дела мотивисаних мржњом, претњи смрћу, напада и сл.

Примери који су доле наведени, део су реалности српског друштва. Они дакле, нису никаква теорија, нити су преузети/увезени из неких других земаља или континената као својствено изражавање неких других људи, другачијег менталитета. Графити мржње из простора Србије говоре за себе својом бруталношћу и често непоправљивим последицама. О њима су извештавали медији, тако да међу чињеницама које се уочавају у друштвено конфликтном амбијенту у коме су се дешавали, откривамо као по правилу и присуство графита мржње.

3.1 Два случаја каменовања праћена упозоравајућим графитима мржње

1. Каменовању целог ромског насиља испод моста Газела, претходили су графити мржње са антиромским садржајима. Инцидент се догодио 21. августа 2007. године, око 22 часа, када је група од око 20 младића бацала камење и флаше на

33 Миленковић Иван, 2014, Љупка потерница, а шипка ће већ понаћи своју руку, Политика, Културни додаток, 11 мај, стр. 5.

насеље испод моста Газела у којем живи велики број ромских породица, жена и деце. «Напади на Роме, рушење њихових домова и графити говора мржње, напад су на интегритет Рома и нарушавају њихова основна људска права», остало је забележено као изјава шефа мисије ОЕБС-а у службеном саопштењу, где се још наводи забринутост због кривичних дела почињених из мржње према Ромима. Он је позвао власти да дају све од себе како би извршиоци били ухапшени и гоњени, а слични напади у будућности спречени³⁴.

2. Влада М. је са породицом из Ниша дошао априла 2011. у војвођанско место Б. у коме су он и његов најстарији син добили посао у циглани. Како је био задовољан послом и зарадом решио је да изнајми кућу и доведе остатак породице да живе заједно у Б-у. У породици има четворо деце, од 17, 12, 9, и 6 година. Никакве претходне проблеме или упозорења он и син нису имали јер су по цео дан били на циглани где су и спавали, па се са мештанима Б-а нису ни сретали. Али када се појавила цела породица, почеле су провокације и непријатности, нпр. у продавници је група мештана претила његовој жени, а дан уочи напада у близини њихове куће освојено је графит „Горећете“. Једне ноћи је неко засуо кућу циглама, прозори и ролетне су полоњени, кров и олуци оштећени и срушени, деца која су спавала поред прозора повређена. Осванули су и нови графити, „Упозорени сте“ и „Још три дана“. Та ромска породица није желела више ништа да чека и следећег јутра је побегла плашећи се за своју безбедност и престрављена се вратила у своју кућу у Нишу. „Морам да се вратим у Ниш, не смем више децу да излажем опасности! Најмлађој ћерки је лице исечено од прозорског стакла које је падало по њој“ – прича отац. Његова супруга С. каже да јој је један комшија из села уочи каменовања псовао „матер циганску“ док се враћала из продавнице. – „Је.. вас онај ко вас довео - урлао је човек за мном“. Остало је забележено ипак да је председник месне заједнице позвао ромску породицу да се врати и гарантовао им безбедност, власник куће која им је била изнајмљена истицао је да су били коректни станари који су редовно плаћали рачуне и да нема ништа против да се врате³⁵.

Из најближе Полицијске управе у Ж-у. кажу да је догађај пријављен дежурној служби Полицијске станице у Ж-у. Кривичне пријаве покренуте су против за сада непознатог извршиоца и предузимају све потребне мере и радње на

34 ФОНЕТ, БЕТА, 2007, ОЕБС забринут због напада на Роме, Б92, 24. август.

35 <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/57/Srbija+danias/871482/Proterana+romska+porodica.html?email=yes>

откривању извршиоца овог кривичног дела и мере заштите личне и имовинске сигурности грађана – изјавили су у МУП-у. Расим Љајић, тадашњи министар за рад и социјалну политику, изјавио је да је каменовање ромске породице случај за органе правосудја. Ипак, пола године после догађаја, ниједан нападач није идентификован, нити је покренут било који поступак против конкретне особе/особа, у ситуацији у којој је тешко поверовати да је у малом месту, у коме се сви знају, немогуће открити починиоце. Медији су у међувремену открили да Б. важи као насеље за православце³⁶! Наиме, Б. долази у ред најмлађих насеља у Војводини. Населили су га и формирали као место током 1919. и 1920. године солунски ратници, добровољци из Првог светског рата, пореклом из Лике, Босне, Црне Горе и Баније. Већину је рат затекао у САД, на раду у печалби, одакле су се као добровољци јавили у српску војску, са којом су прошли славна ратишта Првог светског рата. Међу њима је било пет носиоца Карађорђевог звезде и двадесет пет носиоца Албанске споменице. Демобилизација их је затекла у зиму 1919. на ненасељеним имањима мађарског племства, где су наставили да живе у колонијама и где су 1920. године почели да граде насеље. На молбу краља Александра, двојица француских официра-архитеката, солунаца, пројектовали су план села 1920. године. Масовније досељавање је настављено 1921. године. Досељеници, добровољци су дуго задржали своју међусобну повезаност и организованост, стечену у печалби и у заједничком ратном животу. Повеља о оснивању села садржала је, на њихов захтев, одредбу да је Б. место намењено Србима, православцима³⁷. Јасно је да такав документ данас нема никакав правни значај и да представља само интересантан архивски, историјски споменик прошлим временима.

3.2 Насиље коме су претходили графити мржње у амбијенту мржње и нетрпељивости³⁸

Ромска породица Николић у месту Ч. прослављала је пунолетство свога сина у ноћи између 1. и 2. априла 2011.г. када је у њихов стан упала група скинхедса наоружана металним шипкама и ножевима, са повицима да „Цигане све треба побити“, и да је „Штета што Хитлер није довршио започето“. Више особа је повређено у овом нападу, а слављеника је одвезла Хитна помоћ јер је задобио неколико убодних рана у пределу грудног коша. Видевши свог сина обливеденог крвљу и у несвести, сматрајући да се десило најгоре, тј. да је убијен на свој осамнаести рођендан, његов отац је добио инфаркт и сутрадан је преминуо³⁹. Чланови породица повређених и очевици догађаја истичу изванредне односе са комшијама, припадницима већинског народа, али уопште немају дилему да је напад био етнички и расно мотивисан. Они указују да је индикативно и то

36 У Банатском Карађорђево – по попису из 2002. године – настањено је 95,61 одсто оних који су се по народности изјаснили као Срби. По истим подацима, Рома у овом банатском селу – није било.
<http://www.e-novine.com/drustvo/46416-Eskalacija-nasiljaprema-Romima.html>

37 <http://www.kurir-info.rs/kamenovali-romsku-porodicu-clanak-81983>

38 <http://www.e-novine.com/drustvo/46416-Eskalacija-nasiljaprema-Romima.html>

39 <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/245392/Otac-preminuo-kada-je-cuo-da-mu-je-na-zurci-ranjen-sin>

што је у ноћи инцидента разбијено стакло на излогу фризерског салона чија је власница Ромкиња, а који се налази у непосредној близини ромског центра. Координатор за ромска питања града део одговорности за инцидент пребацује на надлежне градске и државне органе који, како каже, не реагују довољно енергично у случајевима напада на Роми и њихову имовину. Већ неколико последњих месеци у појединим приградским насељима, а поготово у том делу где живи нападнута породица, Роми су изложени константном узнемиравању. Десетак пута страдали су прозори на кућама у којима живе припадници ромске националности. То је пријављено полицији, неке особе су због тога и привођене, али су, према сазнањима ромских активиста, неки кажњени прекршајно.

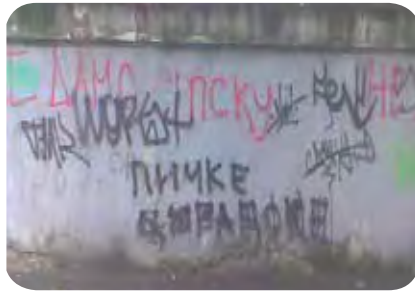

Иначе, на фасадама кућа насељеним Ромима готово свакодневно се појављују кукасти крстови и нови графити са порукама мржње упућеним Ромима – наводе ромски активисти. Иако је у нападу учествовало више пунолетних младића, приведено је само једно малолетно лице. Њему је одређен једномесечни притвор због сумње да је починио кривично дело наношења тешких телесних повреда. Судија за малолетнике, који га је саслушао, каже да досадашњи ток истраге показује да у нападу нема елемената кривичног дела изазивања расне, верске и националне мржње. Судија је конкретно изјавио да нема индикација да је до насиља у ромском дворишту дошло због размирица на расној или националној основи, јер је на прослави рођендана било и гостију српске националности, па је и један од њих међу теже повређеним. Са таквом оценом не слажу се Роми и део опозиције у овом граду, који наводе да све указује да је овај инцидент само последњи у низу испада инспирисаних расном и националном нетрпељивошћу⁴⁰.

40 <http://www.e-novine.com/drustvo/46416-Eskalacija-nasiljaprema-Romima.html>

3.3 Напад праћен графитима мржње ⁴¹

Само десетак дана пошто је отворен Центар ромских жена у месту Т. дошло је до инцидента у коме је документација у канцеларији испретурана и делимично уништена⁴². Не желећи да се „замерају“ комшијама већинског народа одакле су претпостављале да су дошли изазивачи инцидента, а можда сумњајући и саме да је напад учињен од појединих сопствених сународника, активисткиње нису случај пријавиле надлежним службама. После пет месеци од почетка рада, исти центар је озбиљније нападнут, највероватније од стране припадника већинског народа, судећи по антиромским графитима које су нападачи оставили на околним зидовима после напада („Циганске курве“, „Циганске пичке“, „Стоп циганском терору“). Овога пута активисткиње су пријавиле напад полицији, општинском координатору за ромска питања, локалним медијима, Ромском националном савету, као и ромским невладиним организацијама. Знајући за претходни инцидент који активисткиње нису пријавиле, цео случај је олако одбачен као „циганска посла“, или „они се стално нешто међусобно кошқају“⁴³.

41 Мршевић З, 2011, Вишеструко дискриминисане групе жена 14-20, У: Петровић Д, Мршевић З, Ђукић Л, Петрушић Н, Милутиновић Љ. и Пашалић З: *Социо-економска права жена*, Правосудна академија, Београд.

42 Претпоставка је да су актери овог напада чланови ромске заједнице из тога града, можда мужјеви ромских жена којима су активисткиње овог Центра пружиле правну и психосоцијалну помоћ у случајевима насиља у породици. Могући нападачи су можда активисти за ромска људска права, незадовољни појавом „конкурениције“, тј. чињеницом да ће сада „њихове“ жене моћи да имају независно од њих своја средства, своје пројекте и своје активности.

43 Мршевић З, 2011, Курикулум: Стручно усавршавање судија у области родне равноправности 14-33, У: Петровић Д, Мршевић З, Ђукић Л, Петрушић Н, Милутиновић Љ. и Пашалић З: *Социо-економска права жена*, Друго издање, Правосудна академија, Београд.

3.4 Претње смрћу графитом мржње⁴⁴

Заменица Вишег тужиоца у војвођанском месту 3. је 6. априла 2010. одбила да прими пријаву коју јој је, у складу са Законом о кривичном поступку и чланом 317. Кривичног законика, против непознатих извршилаца поднела Ромкиња, координаторка за ромска питања тога града. На кући у којој са својом децом живи 14. марта 2010. године била је исписана парола “Смрт Циганима политичарима”.

Заменица Вишег тужиоца је учинила све да одговори оштећену да користи своја законска права, уместо да поступи по закону поводом пријаве кривичног дела које се гони по службеној дужности. “Кривична дела може да пријављује само полиција. Шта би било да Ви нађете неки леш, зар бисте сматрали да имате права и то да пријавите мада не знате ко је убица?”. Овај поступак Вишег тужилаштва уследио је после анти-ромских инцидената у Кикинди, Пожаревцу, Банатском Карађорђеу, Чачку и Пожеги⁴⁵. Овакво поступање заменице Вишег тужиоца уследило је само један дан пошто је Повереница за заштиту равноправности Невена Петрушић оценила да расизам у Србији још није сузбијен. Координаторка није хтела да пусти да дочека следећи графит или напад друге врсте. Њен мотив - боји се. Организација за људска права из тог места, која је узела њену изјаву истог дана и проследила притужбу Републичком јавном тужилаштву, добила је 15. априла одговор. Из одговора истог ЈТ: „Након разматрања ваше притужбе а по прибављању списка изјаве поступајућег заменика и увида у документа, обавештавам вас да сматрам да је ваша притужба неоснована. О поступању по вашој притужби обавештено је и Републичко јавно тужилаштво у Београду, истражни поступак против НН учиниоца је покренут, али полиција се ограничила да испита комшије и познанике да ли је оштећена у свађи са неким од њих, да ли она и њена породица дугују некоме новац или неко дугује њима новац. Сви налази по тим питањима су били негативни, она и њена породица није у свађи ни са ким.“ После тога је ствар предата забораву, као и друге, сличне или

44 Бета, Танјуг, 2011, Расистички графит на кући ромске активисткиње, Блиц, 4. март.

45 Нечин Горан, 2011, Расизам у Србији, Ескалација насиља према Ромима, Е-новине.

још горе (убацивање камења лети, ноћу кроз отворене прозоре у ромске куће, масовни напад на ромску енклаву Дудара с намером да се она запали што је полиција спречила).

3.5 Насиље због пребојавања навијачког графита ⁴⁶

Један, на први поглед, обичан графит који позива на окупљање навијача ради одласка на важну утакмицу, („Сви у Београд, 5.2.2011“, позив за окупљање навијача, Нови Сад, угао Балзакове и Народног фронта) ипак није нимало безазлен када се зна да представља део претећег амбијента навијачке агресивности која може изненадно и безначајним поводом да експлодира. Наиме, само пар блокова даље у истој Балзаковој улици, највероватније иста навијачка група која претендује на „територијална“ права над тим блоком, а могући и исти аутори, извршили су насиље над грађанином кога су „ухватили“ на делу пребојавања „њихових“ графита. Новосађанина Славка Гавриловића, председника кућног савета зграде ишаране графитима, у октобру 2011. претукла је група навијача због тога што је покушао да пребоји графите који су се намножили у улазу у његову зграду. Након батина, Гавриловић је добио и претње, па више није покушавао да прекречи графите. Освануо је и победоносни графит „Пичко матора што више не кречиш?“, а у потпису „ФКВ“. (Д.М. 2012). Пошто нико није процесуиран нити санкционисан за тај напад, Гавриловић се одселио у други крај Новог Сада не желећи више да буде на мети нападача очито изузетих од закона.

3.6 Претећи графити на улазу у стан активисте геј права ⁴⁷

На улазу у свој стан у Београду 27. октобра 2013. године, члан организационог одбора Параде поноса Бобан Стојановић је затекао претеће графите – кукасти крст и прецртана два мушка симбола што представља сликовни антигеј симбол, као и две одштампане поруке. На једној је писало: *Знамо где живите, знамо када спавате*, а на другој је фотографија пребијања украјинског геј активисте и прецртана застава дугиних боја. На прозору спаваће собе видљиви су трагови употребе пиротехничких средстава од којих је напукло стакло за које се претпоставља да је требало да станаре намами да изађу из стана. Стојановић у том тренутку није био код куће. Поруке је потписала организација *Комбат 18*, неонацистичка група из Републике Српске. Призор затечен испред стана геј активисте представља очигледно застрашивање од стране групе која се представља као део мреже Комбат 18 - једне од највећих неонацистичких група у Европи која заступа идеологију Адолфа Хитлера. Ово није први пут да је Бобан Стојановић изложен нападима сличних десничарских група.

46 Агенције, 2011, Навијачки хулиган претукао председника кућног савета, Независне, 1. октобар.

47 <http://www.story.rs/vesti/svet-poznatih/34557-poruke-mrznje-upucene-bobanu-stojanovic.html>

С обзиром да се различити облици насиља мотивисаног мржњом према ЛГБТ заједници у Србији регуларно дешавају, из ЛГБТ заједнице долази упозорење да је неопходан интензивнији и одлучнији рад државних институција на спречавању насиља и санкционисању починилаца. Од државних институција се захтева да открију ко и на који начин прети насиљем припадницима геј-лезбејске заједнице у Србији. Непостојање безбедносних услова због претњи насиљем је, између осталог, трећу годину за редом изговор државе за забрану одржавања Параде. До завршетка овог текста и предаје у штампу у јулу 2014. нико није идентификован и процесуиран за овај напад.

3.7 Графити мржње против полиције⁴⁸

„Смрт полицији, Лиман 1312“, је текст графита мржње који је освануо крајем априла 2014. у центру Новог Сада, на згради једне од најпрометнијих улица у близини стадиона Карађорђе. Сматра се да делује охрабрујуће на навијачке групе које пролазе том улицом и да распирује дух анархизма и агресије. Овај графит садржи у потпису редне бројеве 1312 који представљају редне бројеве енглеског алфавета ACAB и означавају скраћеницу од „All cops are bastards, against the system“, или у преводу, „Сви пандури су копилад – против система закона“. У њиховом саопштењу се наводи да ту фразу користе разне неформалне групе углавном припадници навијачких група који су чести извршиоци најтежих кривичних дела, од којих многе са елементима насиља. Само значење и садржај фразе представља позив на анархију, противљење „систему“ (држави) и законима, па и мржњу према полицији и припадницима служби безбедности као органима који представљају државност и уређеност, полицији као синониму за ред, поредак и владавину права. На Фејсбуку постоји профил под називом 1-3-1-2- са сликом беле гас маске на црној позадини, а на насловној фотографији је приказ навијачке групе која ланцима и сузавцем напада полицијски кордон који се повлачи у дефанзивној формацији. Ту се налазе и разне фотографије преврнутих и оштећених полицијских возила, нереда на спортским приредбама и деградирајуће фотографије полицијске немоћи. Постоје мишљења да је недопустиво да држава дозволи графите садржаја мржње који су производ кривичног дела уништења и оштећења туђе ствари из чл. 212 КЗ-а. Неприхватљиво је да узорни грађани морају да обилазе поједине улице и квартове града у којима се окупљају и проводе време неформалне групе, а да тужилаштво, полиција и остали надлежни органи жмуре, наводи се у саопштењу струковног удружења полиције „Др Рудолф Арчибалд Рајс“. „Честа је порука појединих политичара да напад на полицију значи напад на државу, али, да ли ће у овом случају бити санкционисано такво понашање као недопустиво, или ће и овога пута политичари остати само на декларативној осуди“, пита се Ненад Љубишић, председник тог полицијског удружења.

48 Р.Д, 2014, Графит мржње у центру, Данас, 30. април, стр. 24.

Иначе, на Лиману, у улици Народног фронта, већ годинама стоји велики графит, „Боље ћерка курва него син пандур“ и „Превише полиције, премало правде“, који такође јасно указују на распрострањено постојање високог нивоа амбијенталне мржње и антиполицијског расположења.

На слици је графит снимљен на једној стамбеној згради у Београду, на општини Врачар. Потпис имплицира да се ту ради о навијачима фудбалског клуба Партизан који попут навијача других клубова увек имају неке „нерашчишћене“ рачуне са полицијом.

3.8 Антисрпски графит мржње на православној цркви у Ђаковици⁴⁹

Графит је исписан на албанском језику, а у преводу значи «Само мртав Србин је добар Србин». Српска православна црква је осудила ширење етничке и верске мржње против српског и православног наслеђа у Ђаковици. Канцеларија Владе Србије за Косово и Метохију је такође осудила скрнављење православне цркве у Ђаковици и затражила од међународне заједнице да реагује како би се зауставила нетрпељивост према Србима. У саопштењу Канцеларије се указује да «сваки некажњени злочин води ка новим злочинима, па је и ширење националне и верске мржње само наставак догађања која су се десила у Ђаковици за Божић и задушнице». Они су затражили од надлежних органа и од међународне заједнице да озбиљно схвате ове поруке мржње и да предузму одлучне кораке како би се пронашли кривци, јер се само тако верској и националној нетрпељивости може стати на пут». Расељени Ђаковчани изразили су забринутост због исписивања антисрпског графита на манастиру Успење Пресвете Богородице у Ђаковици и позвали међународну заједницу да коначно спречи насиље уперено ка Србима, изјавио је председник Удружења расељених Ђаковчана Ђокица Станојевић. «Графит исписан јуче на зиду манастира је између осталог и притисак на четири монахиње, једине које су преостале у том граду од 12.000 Срба, колико их је живело у Ђаковици до 1999. године», рекао је Станојевић, који је апеловао на Кфор, Еулекс, као и институције у Приштини, да стану на пут насиљу над Србима, које се, услед изостанка осуде, више пута поновило од Божића, када су каменовани расељени који су дошли да прославе Божић.

3.9 Претећи графит и медијске претње⁵⁰

У манастиру Дечани је од априла 2014. појачано присуство КФОР-а због претњи уништењем Високих Дечана и исписивања графита „УЧК“ на једној од манастирских капија. То су амбијенталне околности које довољно речито указују на постојање мржње и потенцијалног насиља и потребу да КФОР настави да се стара о безбедности овог манастира. Потребно је такође да се ради на позитивној кампањи која би указала на значај који манастир Високи Дечани има за све на Косову и Метохији, а не само за Србе, и у том контексту је међународна заједница већ реаговала. „Верујем да већина људи у Дечанима не гаји мржњу према манастиру, али има и оних који нам не мисле добро“, каже игуман Дечана архимандрит Сава Јањић. Дан пре појаве тог графита, у Приштини се разговарало о судбини православне цркве Христа спаса у центру Приштине и промени њене намене јер, наводно, нема грађевинску дозволу. Поврх свег тога, на једној локалној албанској телевизији, човек, који се представио као

49 Бета, 2014, Само мртав Србин је добар Србин, Вести OnLine, 27 фебруар.
<http://www.vesti-online.com/Vesti/Hronika/385321/Samo-mrtav-Srb-in-je-dobar-Srb-in>

50 Тасић Ј, 2014, После графита и претње уништењем, Данас, 28. април, стр. 4.

један од команданата ОВК, најавио је да ће Високи Дечани бити нападнути и позвао телевизију да буде спремна да сними уништавање манастира. После тога је појачано присуство међународних војних снага око манастира који се практично налази у италијанској бази КФОР-а.

3.10 Претње насиљем дилера дроге⁵¹

Однедавно се све више говори о појави да дроге у београдском насељу Бањица практично има свуда и да се дилери окупљају око ОШ „Бора Станковић“, као и на околним игралиштима, где врбују децу. Станари зграда око терена који се налазе на само стотинак метара од школе, наводе да је јавна тајна шта се дешава у овом делу Бањице. Уплашени појединци нису смели да се фотографишу за дневне новине „Блиц“ које су о овоме почеле прве да извештавају. Поједини грађани Бањице су, ипак, хтели да причају, али без откривања идентитета. Они указују да дилери увлаче у свој посао малолетнике тако што им најпре поклањају марихуану, а када се „навучу“ онда их ангажују за диловање дроге.

Родитељи ћуте јер се плаше за чланове своје породице. Преко пута школе „Бора Станковић“ постоји кафић у којем се дилери окупљају па је тако дрога увек доступна, чак и у школском дворишту. Поред навијача у овом крају се сада скупљају и тешки наркомани из других делова града, привучени овим специфичним „продајним местом“, што је још једна опасност за све становнике тога краја, тако да су ове ситуације свесни сви који ту живе.

Иначе, цела Бањица је исписана графитима који тај део Београда неформално означавају као територију навијача фудбалског клуба Рад. За дилере дроге, која се углавном продаје младима, становници Бањице указују да се заклањају иза организованих навијачких група овог фудбалског клуба. Графит територијалности, дрога, претње насиљем и насиље као да на Бањици иду заједно.

51 Лазаревић Зорица, 2014, Навијачи посебно активни поред школа, Бањица стрепи од навијача Рада, Блиц, 14. јун.

4 О ГРАФИТИМА

Појава уличних графита

Графити као извор података о прошлости једног народа

Демократски аспекти

Разумевање графита

Добри и лоши графити

Хоризонтални графити

Графитни рељефи

Радио графити

Ко су графитери

Потреба уклањања графита по теорији „разбијених прозора“

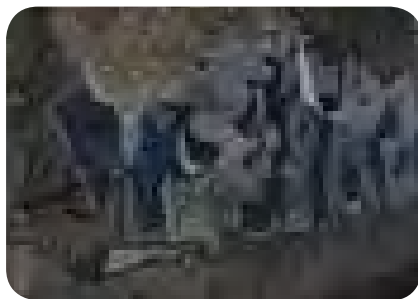
4.1 Појава уличних графита

Графити су посебна појава омладинске културе која је као одређени стил јавног, вербално-ликовног израза настао шездесетих година у Сједињеним Америчким Државама, одакле се брзо проширио по Европи, посебно у јавним просторима великих европских градова, нпр. у Паризу, Лондону, Берлину, Амстердаму, Бечу. Графити су у време својих почетака били најчешће нека врста народног, уличног поклича усмереног на заштиту људских и грађанских права. Прави процват доживљавају са хипи културом младих, док се касније више преусмеравају на социјалне и политичке теме, али увек задржавајући свој једноставни, слогански карактер садржине, уз мање или више софистицираности ликовног израза. Данас су графити цењен стил уметничког изражавања, а у Бронксу (Њујорк) постоји и једини Музеј графита у свету.

Графит није само носилац неког текста или слике, један од начина на који се та слика или текст презентирају свету, то је такође начин на који графит шаље самог себе у комуникациони простор и оптицај, представљајући специфичну, добро препознатљиву врсту јавног обраћања⁵². Није претерано рећи да се графити налазе свуда, и да често изгледају до те мере стандардизовано тако да је, на први поглед, тешко одредити њихову локацију, било да су у Бронксу или Београду, Сиднеју или Сао Паолу. Налазе се на зидовима, и билбордима, на железничким вагонима и ходницима железничких станица, на телефонским говорницама, поштама, школама, факултетима, оградама и вратима тоалета, на бандерама и поштанским сандучићима, неретко чак и на контејнерима за ђубре, поквареним, напуштеним камионима, руинираним зградама некадашњих фабрика.

52 Iveson Kurt, 2007, *Publics and the city*, Blackwell Publishing, стр. 112.

Омладински графити које срећемо свакодневно у јавном простору наших градова често су слични дечјим шкработинама, неспретним бојадисањима (мазањима), колоквијално названи „жврљ арт“, само што уместо по папиру, настају увећани по зидовима, оградама, дрворедима, подземним пролазима, пасарелама и другим јавним просторима, представљајући несумњиво својеврстан комуникационо-естетски допринос оплемењавању онога што се назива „џунглом градова“⁵³. Код класификације и тумачења врста и порука графита потребно је поклонити пажњу суштини омладинске заједнице, тј. да тај њихов *communitas* припада великој садашњости младости са својим захтевима и правилима. Они су често, дакле само увећана графика школских свезака, или оних, дирљиво неизбежних имена урезиваних у школске клупе да „заувек“ сведоче о нечијем школовању, школским љубавима и пријатељствима. Понекад су дакле, чисте бесмислице, понекад ништа више до трагови нечије присутности, знаковни начин односа према месту. Они имају еквиваленте у аудитивним садржајима као што су довикивање по ходницима, навијачко скандирање на стадионима, ослушкивање еха у природи, подврискивање, јодловање у планинама, „лајковање“ или „хејтовање“ на друштвеним мрежама. Представљају и начин превазилажења онога што историчари уметности називају *horror vacuit*, страх од празног простора, страх од празнине⁵⁴ услед кога постоји тенденција да се сваки слободан простор испуни фигурама, предметима, орнаментима, порукама прихватања или одбацивања, дакле оним садржајима који недостају у стварности⁵⁵.

На слици је графит снимљен у Сремској Митровици 2014. године, који представља пример жеље да се попуни простор нечим, ма колико то нешто било разумљиво и читљиво само аутору. Уједно је и пример краткотрајности тог начина изражавања.

Осећај празнине интензивира потребу потврде сопственог постојања. Као такви, жељом својих аутора да буду виђени и чути улични графити се уклапају у Дебордово схватање друштва спектакла у коме све „оно што се види је добро,

53 Бирингер Ј, 2005, Постмодерни перформанс и технологија“, у Копицл В. (прир), Врата панике, Orpheus, Едиција Транс, Нови Сад, стр. 191.

54 *Horror vacuit* је креативно-стилски елеменат у европској орнаментици 19. века, важна компонента из доба сецесије у којој битну улогу има орнаменат, геометризација и симетрија представа.

55 Сулима Р, 2005, Антропологија свакодневице, Двадесети век, Београд, стр. 115.

а оно што је добро - види се⁵⁶. Понекад, графити само фингирају тајну, као да би стварне интенције оних који пишу по зидовима могле да буду неки „тајни“ код, нека шифрована порука припадницима неких „тајних“ друштава. Такав натпис указује на потребу аутора да се ослободи од страха. Они означавају и антагонизирање према ауторитетима, врсту одбране тајном коју тобоже поседује поред аутора само неки ужи имагинарни круг⁵⁷. А понекада, они су у ствари само проста, врло јасна и читљива порука/позив, без икаквих тајни (нпр. „Сви у Београд, 5. 2. 2011.“, позив за окупљање навијача, Нови Сад, угао Балзакове и Народног фронта).

Сматра се да су људи почели да пишу на јавним местима антиратне поруке (поред већ постојећих својих имена) касних шездесетих, али иако је то тада почело можда да изгледа као нека новина, у ствари то није ништа ново. Графити постоје у овој или оној форми хиљадама година, о чему доказ садрже зидови на рушевинама Помпеја. Имена, као први графитни садржај, прелазе лако у сложеније садржаје, нпр. у поруке љубави, мржње, неправде, одавања признања, личног или колективног потписа које остаје за памћење да је неко негде боравио, да је нешто посетио, или да неко означава нешто као своју територију⁵⁸.

Спонтане инскрипције на зидовима додуше, саставни су део људске цивилизације од њених самих почетака, али данас пре свега асоцирају на субкултуру графита која припада омладинском комуникационом типу⁵⁹. Оне не само што прате човека од настанка културе писма, већ се јављају и пре, јер су и прве уметничке форме „сликања“ по зидовима пећина као првих људских сталних станишта, биле по данашњим схватањима, графити. Чак и пре „сликања“ зидова пећина, први траг човековог присуства били су прости отисци његових шака на зидовима, а исти порив остављања трага свог постојања уочава се и данас као мотив настајања многих уличних графита. Јер како се сматра, „сваки објављен графит је једна победа, победа у личном изражавању појединца. И најслабији графит мења лице света“⁶⁰.

4.2 Графити као извор података о прошлости једног народа ⁶¹

И поред чињенице да су два века контролисали огромну територију насељену са око 40.000 становника, археолози готово да нису ни признавали постојање Команча. Професор Фаулс, археолог са Бернард колеџа, сматрао је да су Команчи гајили намерно културу невидљивости, односно да су водили рачуна да не оставе за собом трагове. Тек са открићем цртежа по пећинама у стрмим литицама Рио Грандеа, тим археолога, 2007. почео да тумачи те

56 Деборд Г, 2003, „Друштво спектакла“, Анархија, Београд, стр. 20.

57 Sulima, op. cit. 77.

58 Iveson, op. cit. 114.

59 Sulima, op. cit. 69-70.

60 Старчински, op. cit. 6.

61 Танјуг, 2014, Нова теорија о невидљивим Команчима, мистериозним „најстрашнијим ратницима у историји“, Блиц, 05. 07.

збуњујуће цртеже троугластог облика које нису могли да припишу ни древним становницима, али ни туристима, каубојима, члановима локалних банди који су ту такође остављали своје графите, цртеже. Убрзо су на више места у кањону открили сличне цртеже за које се испоставило да су их урадили Команчи. Како су цртежи рађени у разним периодима од краја 17. до 19. века археолозима је пружена јединствена могућност да сагледају њихову историју и виде како су Команчи представили своја села, коње, битке, земљу, лов, животиње, али и пљачкашке походе и трговинске експедиције⁶². Захваљујући тим древним графитима, ревидирана је представа о Команчима као примитивним, бруталним дивљацима и они се данас сматрају као народ чија је велика култура цветала готово два века у периоду од краја 17. до 19. века. То је период који се данас означава као време успона и пада царства Команча, народа за који графити пружају непобитне доказе да су били изванредни тактичари и дипломате који су успели да окупе на хиљаде ратника, како би их искористили да спроведу политичке и економске интересе.

Ипак, оно што је у савремено доба графите учинило појавом од јавног интереса у Европи су медији, посебно електронски. Тада су графити постали објекат јавног интереса, јавност је почела да послушкује њихове поруке, да их преноси, оцењује, да им аплаудира, али и да се забрињава због њиховог настајања⁶³. Захваљујући медијима графити су почели да се схватају не само као врста комуналног нереда, већ и као део европске урбане културе, начин на који се изражава град, али и на који се полаже право на град. Појавом Интернета и његовом масовном употребом, графити су стекли много већу комуникативност и трајност, коју на отвореним јавним просторима никада немају јер су изложени временским неприликама и људским деструкцијама.

„Право на град“ је иначе, термин који се приписује француском марксистичком филозофу Анри Лефевру, кога је употребио поводом стоте годишњице издања првог тома Капитала 1968. Главна Лефеврова идеја је била да је град отворен простор у коме сви грађани имају право да учествују, свако на свој начин⁶⁴. И за разлику од руралне изолације и хомогености, урбани простор се карактерише комуникацијом којом се изражава хетерогеност града којом он привлачи стално нове људе и нове активности, међу које спада и исписивање/исликавање графита. Зато су уличне графите подржавали и њујоршки конзервативни градоначелник Ђулијани, али и социјалиста Марагал, градоначелник Барселоне, јер ако је град место ослобођења и наде, графити су прича те слободе и слика те наде. Зато су графити прихваћени као аутентични израз урбане културе, као све више део онога што Фукујама дефинише као “нарастајућу алтернативну нарацију”

62 Крајем 2013. Фауелсов тим је пронашао још једну камену плочу са коњем и непознатим предметом. На слици је приказан коњ у галопу и комета на небу како хрле ка сунцу. Пошто су проверили историјске податке, испоставило се да је 1680. током дана била видљива комета у овим пределима, а Команчи који је урадио цртеж тако је славио везу између сунца, коња и догађаја на небу.

63 Iveson, op.cit. 115.

64 Mitchel Don, 2003, *The Right to the City, Social Justice and the Fight for Public Space*, the Guilford Press, New York, London, стр. 17.

која незадрживо настаје око нас⁶⁵, док графитере галеристи прихватају као уметнике. Сковани су и нови термини за графите уметничке вредности: аеросол уметност, стенсил (графити настали наношењем боје преко шаблона), а аутори под надимцима Dondi, Futura, Zephyr чија су дела са улица и из метро система дошла у галерије и музеје, увелико су афирмисани⁶⁶.

На слици је графитни мурал насликан на споредном зиду једне петоспратнице у Пољској, уз композиционо коришћење постојећег дворишног дрвета. Представља пример како интервенције овог типа доприносе амбијенталном оплемењавању целог простора.

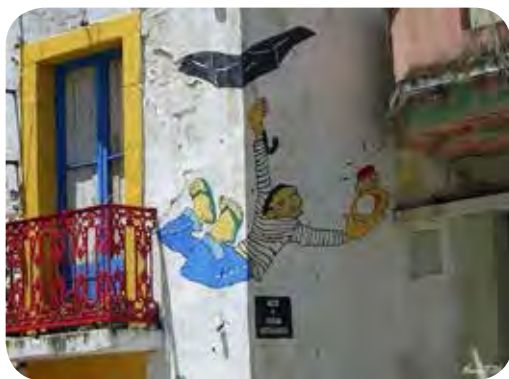
4.3 Демократски аспекти

У том смислу, графити су несумњиво демократичан феномен јер они који своје уметничке склоности и таленте не могу да пласирају каналима намењеним етаблираној уметности, а своје политичке ставове на официјелним местима доношења одлука, оставиће ипак видљиви, чак дуготрајни траг на зидовима напуштених железничких магацина и фабричких хала, у пролазима између солитера, пешачким пролазима, на оградама спортских стадиона и периферијских трамвајских гаража. Поврх тога, иако су они махом само

65 Мишић Милан, 2012, „Ремонт запада по Фукујами“, Политика, Културни додаток, стр. 7, 11. фебруар.

66 Iveson, op. cit. 117-118.

жврљотине, заиста је много уличних графита чија естетика ликовног приказа освежава урбано сивило, његову монотону униформност и репетитивност. Они оживљавају бескрајну једноличну монохроматику естетски ниско валидиране, слабо одржаване архитектуре, посебно оних запуштених, периферних, урбаних целина стамбених и индустријских зона и као такви заправо су добродошли, јер су визуелно и садржински пријатни, иновативни и стимулативни.

На слици је португалски пример како обичан графитни цртеж оживљава оронулу фасаду својим ликовним, графитним изражавањем љубави.

Постојање графита, дакле може се схватити као показатељ демократске и плуралистичке оријентације друштва, као израз слободе говора и уметничког стваралаштва, као присуство слободног размишљања, речју, као пулсирајућа алтернативна нарација урбане културе. Стеван Карановић, председник првог Графит удружења цртача по зиду у Србији, такође је једном изјавио да графити заиста могу бити обичне жврљотине и брљотине, али и истински бисери лакоће и надахнућа⁶⁷. Ипак треба имати у виду, широк је распон графита - од луцидности до најнижег нивоа тривијалности, тако да нису увек изрази слободе и стваралаштва, јер лако прелазе у некултуру и вандализам.

4.4 Разумевање графита

У природи је наше врсте иначе, да стварношћу овладавамо симболичним начином, а графити су један од тих симболичних начина. Када се говори о графитима, увек се поставља питање шта су они у ствари по свом значењу, а не само по свом визуелно ликовном изразу. Они означавају симболично припадање некој групи истомишљеника. При том не треба да заборавимо да стварно значење припадања неком клубу или извесној категорији људи јесте можда и у претераном надокнађивању осећања сопствене мање вредности хвалисањем и надметањем⁶⁸. Они су психички одбрамбени механизам типа културе, у

67 „Један црта, други стражари“, 2007, Глас јавности, 29. март.

68 Rohajm Geza, 1978, Настанак и функција културе, Београдски издавачко-графички завод, Београд, стр. 20-21.

смислу у коме Рохајм дефинише културу као психички одбрамбени механизам. Наиме, системи одбране од страха су грађа од које се по Рохајму ствара култура. Графити су начин изражавања који спада у културу, а културе уједињују људско биће са другим људским бићима, који примењују заједничка лукава средстава које је човек (и дете) усвојио да не би остао сам. Стварајући плодове наше жеље да не останемо сами, дошли смо до спонтане социјабилности или органске солидарности⁶⁹.

А духовитост је једна од кохезивних сила која сигурно спаја све оне које насмеје иста шала, исти гег, исти виц, као што је случај са дискурзивним графитима представљеним на горњим сликама.

69 Тип групе који се заснива на заједничким вредностима а не на уговору је оно што Диркем назива спонтаном социјабилношћу.

Духовитост се често остварује и потпуно нетекстуалним графитима који засмејавају својом ликовном представом и луцидним компоновањем слике са датом подлогом која је комбинација зида и постојећег биљног света, као што је случај са мушким и женским ликом испод дрвета и пузавице.

4.5 Добри и лоши графити

Неопходно је ипак, диференцирање графита, оних „добрих“ од оних „лоших“, уочавањем да нису сви графити тек несувисло иживљавање, вербална агресивност, непожељни комунални неред или једноставно речено, ружно и непотребно прљање зидова. Насупрот оних који се противе свим графитима, јавља се супротна тенденција да се јавни простор градова учини смишљено приступачнијим већини људи који се пристојно понашају. Насупрот дакле, илегалним, постоје легални графити а то су пре свега они написани/насликани на „легалним“ подлогама, нечијим зидовима чији су се власници са тиме сагласили, договорили, или су их чак поручили и платили⁷⁰. Правно дозвољени или легални графити намењени су широј публици и налазе се на дозвољеним местима, одобрени или поручени од градских власти. Забележени су случајеви и појединаца, нпр. у Сиднеју, који су давали свој приватни посед за активности графитера. „Добри“ графити су ликовно квалитетни, интересантни и забавни, са „прихватљивим“ порукама и не излазе из домена уљудног грађанског понашања, па су као такви добродошли у многим урбаним просторима градова. За њих важи изјава једног од љубитеља и стручњака за графите, „Ја волим да гледам графите. Захваљујући њима лице улице делује много занимљивије. Свеж утисак да се нешто дешава. Неко мисли, неко ради – неко исписује. Лак спрејом исписане поруке чине упишане зидове хуманијим“⁷¹.

Ипак, не треба заборавити да многи, па и они најпознатији графитери светског гласа, стварају искључиво кришом, ноћу, и то по правилу на недозвољеним површинама, попут енглеског аутора Бенксија.

⁷⁰ Iveson, op. cit. 145.

⁷¹ Старчински Крстеч Стеван, 2008, *Графити, мала антологија графита*, Беокњига, Београд, стр. 5.

На слици је рекламни натпис младеновачког кафића Византија где се сместио један пас луталица, који је од стране гостију кафића и сам назван по том кафићу. Ускоро је као заштитни знак тог краја „усвојен“ од околних станара у једној специфичној животној симбиози насталој око једног графитног натписа.

Такође не треба испустити из вида да један део графита може представљати несумњиво видљив облик људске деструктивности, претњу насиљем и вандализам⁷². Графитима такође може да се наноси штета јавним објектима, објектима у приватном власништву, гробљима, црквама, историјским и културним добрима, тј. може да наступи њихово оштећење или уништење, а у сваком случају трошкови њиховог брисања или прекривања бојом. Њихова појава и учесталост у простору у, и око школских дворишта, указује и на могући развој и ескалацију онога што француски социолог Дебарбје⁷³ дефинише као антишколско насиље, усмерено према вршњацима, али и према наставницима, школским објектима и њеној имовини. Могу да буду и ознака и упозорење територијалности, што је чест случај код тзв. навијачких графита, али и позивање на окупљање ради обрачуна са противничком групом, или ма ким кога означи за противника.

Врло близу прихватљивости су они графити који су намењени ограниченој, графитерској заједници, тј. другим ауторима, као нека врста надметања у сликовитости, али и у смелости да се осликају на физички тешко доступним местима, нпр. у центру града где су графити најмање добродошли и контроле много строже. По правилу, графити мотивисани надметањем графитера, настају на недозвољеним, али и врло тешко приступачним местима, упркос забранама, физичким препрекама и сл. Понекад се специфични графитерски ривалитет огледа у исликавању сопственог портрета на тешко доступним местима, као што је случај са београдском графитерком познатом под уметничким псеудонимом

72 Комленовић Љиљана, 2010, „Писање графита мржње као облик делинквентног понашања младих“, у Вејновић Д. (прир), *Говор мржње*, стр. 466-473, Бања Лука: Дефендологија центар за безбедносна, социолошка и криминолошка истраживања, стр. 468.

73 Филиповић М, 2011, „Брутална социјализација: Дебарбјеова истраживања насиља у француским школама“, *Социолошки преглед*, бр. 3, стр. 339. Наводи се да је Ерик Дебарбје спровео 1993. истраживање у оквиру Европске опсерваторије за насиље у школској средини које је показало да се код знатног броја ученика француских школа постепено развила снажна одбојност према тој институцији и да се та одбојност претворила временом у праву антишколску или ширу, антинституционалну културу.

„The Kraljica Vila“ или скраћено TKV, а понекада само у остављању свог потписа, као што је случај са графитером који се потписује као SKA.

На сликама су представљени управо ти графити потписани са TKV и SKA, оба написана на физички неприступачним, високо лоцираним деловима зграда, са идејом да се тиме докаже смелост њихових аутора да их осликају без обзира на препреке. Они немају никакву другу поруку, нити сврху свог постојања, а не претендују ни на естетски ниво, њихова улога је једино доказивање у ривалитету са другим графитерима.

4.6 Хоризонтални графити

Графити су натписи, слике, стикери, стенсили и сличне текстуално ликовне интервенције на зидовима, фасадама, оградама, стубовима, вагонима, капијама и сличним местима, дакле, преовлађујућа већина њих се налази у вертикалном положају диктирано положајем подлоге. Ипак, има и графита који су хоризонтални јер су написани/насликани на тротоару. Они својим ликовно садржинским карактеристикама нису потпуно исти као они вертикални, пошто су прилагођени положају подлоге, тј. начину на који се посматрају, дакле од горе.

Такође, карактеристика подлоге по којој се хода, вози, и која се за разлику од фасада редовно пере и директно је на удару кише и других временских утицаја, условљава и њихов краткотрајнији век постојања, са којим проблемом се графитери носе тако што користе трајније боје, већу дебљину намаза, stencil технику, или их, мирећи се са чињеницом краткотрајности, намењују једном тренутку, нпр. некој прослави, отварању изложбе, фестивалу, догађају, студентској вежби и сл. и овековечују их на Интернету, својим веб презентацијама или друштвеним мрежама. Они су такође знатно мањих димензија од вертикалних натписа и обично не прелазе тридесетак центиметара ширине. Места су по правилу увек тротоари испред неких посебних, одабраних места, институција, факултета, места где се окупљају млади, културних центара, кафића, централних пешачких зона, дакле оних места на којима се очекује да свакако буду примећени пошто се већ налазе ван уобичајене визуре јер је потребно посебно и спустити поглед и застати да би се уочили.

Садрже углавном кратку текстуалну поруку, али има и правих уметничких, сликарских творевина, као што су познате „рупе“ на тротоару, слике које фингирају тродимензионалност, тј. опасност „упадања“ у непостојећу дубину треће димензије. Иначе, хоризонтална дела тродимензионалне уличне уметности, за разлику од других видова уличног уметничког изражавања, не настају тајно и нису дела анонимних аутора, већ њихово осликавање углавном представља јавни догађај, понекад прави спектакл за публику која својим учешћем доприноси хепенингу настанка тих популарних тротоарских „рупа“. То уједно подразумева дозвољеност површина у јавном градском простору на којима се сликају, уговореност целог посла и јасно ауторство насталих дела. То са већином других графита није случај, па се и најпознатији светски графитери, попут Бенксија, идентификују само уметничким надимцима, чувајући свој идентитет као тајну, а своја дела стварају углавном под окриљем ноћи.

На слици је низ срца насликаних испред улаза у један београдски кафић на Дорћолу, насликаних са циљем да скрену пажњу и подстакну посету. Представља типичан пример сведености графитне интервенције хоризонталног типа.

На слици је познати и широко распрострањени стенсил са текстом „место за љубљење“ који се налази испред Рекса, места београдске алтернативне културе и окупљања младих. Појавио се први пут 2012. године у Савамали око Mikser house-а и Културног центра „Град“ у време одржавања БеФема 2012. године, фестивала феминистичке културе, али је стекавши популарност (случајни или намерни пролазници су застајали, позитивно коментарисали, а понеки се стварно љубили), почео да се шири и на друга места. Сматра се да су аутори

студенти медија и комуникације којима је тај хоризонтални графит представљао реализацију једне студентске вежбе, али је његова каснија раширеност и популарност далеко превазишла првобитне едукативне намере и циљеве.

На слици је сигурно један од најкраткотрајнијих хоризонталних графита јер је написан/нацртан обичном кредом. Али му је век знатно продужен циркулисањем његове фотографије по Интернету, тако да се данас и не зна где се првобитно налазио и којим поводом је настао, али се зато често користи као пример позитивних графитних садржаја насталих са dobrim намерама графитера и као такав се обично сучељава са графитима мржње као њихов антипод и понуђена могућност другачијег графитног изражавања.

На слици је један типични тродимензионални тротоарски графит, „рупа“ у коју се не пропада. Дело је првог 3Д уметника у Србији, Миливоја Костића Колета⁷⁴. Иако нестају са првом кишом, оне су довољно упечатљиве да се памте и размењују преко друштвених мрежа и Интернета. Настајали су у Београду, Ваљеву, Новом Саду, Крагујевцу, а свој први рад у јавном простору насликао је у Новом Саду, крајем 2011. Потом су уследили други као и одлука да се професионално посвети овој области ликовне уметности. У зависности од

74 Цветићанин А, 2013, Сlike на тротоару кроз које се не пропада, Политика, 28.10.

предвиђеног рока трајања користи креде и суве пастеле, темперу, акрилне боје. У зимским условима, на залеђеним површинама, ради са специјалним џет бојама. У садржинском мислу, окренут је универзалнијим темама, симболизму и ликовним вредностима, а политичке поруке и садржаје избегава јер су пролазног карактера. Тротоарска слика за коју сам каже да је најкомплекснија, била је насликана испред београдског Дома омладине поводом промоције Џез фестивала, и о тој „рупи“ постоји запис на Интернету. Уопште, Интернет има приличну, ако не и пресудну, улогу у настајању Колетових тротоарских „рупа“ јер је и почетну инспирацију нашао баш на Интернету где се одушевио радovima Курта Винера, једног од пионира тродимензионалне уличне, тротоарске уметности.

4.7 Графитни рељефи

Основна карактеристика свих графита, лепих, ружних, дозвољених или илегалних, је њихова непостојаност, односно краткотрајност њиховог трајања у јавном простору. Као израз жеље да се свету трајно пошаље одређена порука, предочи нечији одређен став, или обезбеди одређена декорација на фасади неке зграде, настали су трајни графити, натписи прерасли у рељеф уграђен у зид зграде. Они су по свом правном статусу дакако увек дозвољени, односно легално уговорени и поручени од власника зграде на којој се налазе. У садржинском и ликовном погледу представљају одраз његових ставова много пре него ставова аутора који практично нестају пред доминантним власниковим правима да наручи шта ће се урезати у зид његове зграде. Но, ни власник није неограничено слободан у реализацији својих жеља, јер је јавност порученог натписа ограничавајући фактор који намеће усаглашеност са владајућим друштвеним нормама. Због тога се неретко у прошлости прибегавало религиозним порукама и симболима као несумњивим, опште прихваћеним вредностима.

На слици је рељефни натпис на згради београдског Културног центра Рекс, изнад његовог улаза који садржи један стих из 71. псалма, „Не одбаци ме пред старост кад ме изда снага, не остави ме“.

4.8 Радио графити

У публикацији под називом „Графити - мала антологија графита“⁷⁵, њен аутор/приређивач Стеван Крстец Старчински представља специфичну комбинацију графита са улица, заједно са „графитима“, односно афоризмима, емитованих на радију. Како сам наглашава, определио се за „графите опште праксе, микс зидних и радијских графита“. Ова занимљива публикација садржи обиље вредних афористичких мисли чија дубина, ширина, блискост филозофским погледима на свет, заправо садржинским нивоом далеко превазилази све што се може видети на било којој улици, било којег града у Србији, а и шире. Јасно је да су графити са улице одавно ушли у медије односно постали тема од интереса и део редовних медијских садржаја. Пре Интернета графити су се у Србији нашли у специјализованим радио емисијама којима су, како се Старчински изражава, „вредни мислиоци телефоном исказивали како своје духовите поруке тако и фрустрације“. Постојање радио графита заправо покреће питање односа графита и медија. Постоје две основне струје, два начина медијског и графитног заједништва, један је када медији бележе, извештавају и упућују на графите који су написани/насликани на улицама, дакле преносе графите. Други је када се под специфичним „медијским графитима“ називају афористички слогани који уопште не потичу са улице, који дакле никада нису ни били на улицама, нити ће се тамо икада наћи, али који својом краткоћом, лакоћом и духовитишћу представљају својеврсне медијске „записе“ графитног типа, дакле представљају електронске графите. То је феномен који Старчински назива „радијски култ графитоманије“. Наводимо неке: Имам престижни аутомобил – сви ме престижу; Музика ми је променила живот – пао ми је клавир на главу; Медицина је толико напредовала да практично ниједан човек више није здрав; Водите љубав а не рат; Ако желите обоје, венчајте се; Мене новац и слава не занимају, само новац; Ми смо они на које су нас родитељи упозоравали.

4.9 Ко су графитери

На питања ко су аутори графита одговара се од случаја до случаја и нема генералног, опште важећег одговора. Сматра се ипак, да је писање и осликавање уличних графита омиљена и распрострањена форма изражавања претежно популације младих, најчешће малолетних лица, којом она исказује своје емоције и ставове и која се, у зависности од садржаја порука, у највећем броју случајева креће у границама друштвено толерисаног, покад кад додуше прелазећи те границе, али најчешће задржавајући се ипак у домену симпатичног, прихватљивог и дозвољеног.

75 Старчински, оп. cit. 6.

На слици је графит на фасади новосадског Омладинског центра ЦК13, који се идентификује као алтернативни и едукативни простор намењен подстицају и развоју друштвеног ангажмана и политичког активизма младих, који подразумева висок степен самоорганизације и самоодрживости активности младих генерација и њихових независних акција. Графит на слици одражава програмску оријентацију тог Центра⁷⁶.

76 „Омладински центар ЦК13“ су основале три независне организације из Новог Сада: Кругок, АКО – Алтернативна Културна Организација и Центар за нове медије. Овај пројекат представља наставак заједничког рада три организације на проблемима десног екстремизма, фашизма, национализма и ксенофобије. Реализација пројекта је омогућена иницијалном подршком фондације „Schueler Helfen Leben“ из Берлина, Немачка. „Омладински центар ЦК13“ је покренут услед драматичног недостатка алтернативних, ван-школских едукативних и медијских центара у Новом Саду, који концептуално повезују различите потребе младе популације и који су отворени и доступни управо младима. Из тог разлога је покренут „Омладински центар ЦК13“, како би се кроз различите методе трансдисциплинарности и умрежавања, створио отворен простор намењен јавним дискусијама, истраживачким пројектима, независном издаваштву, концертима, радионицама и предавањима. У том смислу, ЦК13 представља тачку интеграције различитих друштвено-политичких иницијатива и њиховог заједничког рада на истраживању десног екстремизма у нашем друштву, (анти)-расизма, (анти)-фашизма и (анти)-национализма, у оквиру истраживачког центра, библиотеке и архива Омладинског центра. <http://ck13.org/ona>

На слици је упозоравајући активистички плакат Аркзина да су се вратиле деведесете, судећи по фашизацији хрватског друштва. Снимљен је у центру Загреба 2013, на улазу у парк на Зрињевцу.

Улични графити мржње малолетних аутора су подврста јавног дискурса мржње и као такви јављају се учестало у савременој Србији. Писање и осликавање уличних графита су омиљена и распрострањена форма изражавања претежно популације младих, најчешће малолетних лица, којом она исказује своје емоције и ставове, али који неретко садрже поруке мржње и позиве на дискриминацију и насиље. Осим основног значења мржње, графити мржње доприносе онтологизовању насиља као манифестације онога „што јесте“, неприкосновеног и непроменљивог у својој датости чиме постају интелектуални концепти који имају моћ легитимизације зла, потврђујући својим постојањем и дуготрајношћу Адорнов став да је у друштву заправо зло то које је надмоћно⁷⁷. Они такође, повећавају страх од нереда, безакоња, масовног насиља навијачких група, неконтролисаног пораста извршених криминалних дела, укратко страх од могућности сопствене виктимизованости, и то не само код специфичних група конкретно циљаних претњама и мржњом већ много шире.

Да би се идентификовали и анализирали разлози и мотиви настајања графита, посебно оних девијантних, дакле оних којима се изражава мржња, претња и којима се позива на насиље и дискриминацију, потребно је пре свега видети ко су графитери. Да ли су они који стварају уличне графите млади са израженим активистичко-анархистичким карактером, гневни улични „ратници подземља“, претходница „урбане гериле“, или су то само „опет ти фудбалски навијачи“, и у ствари, колико су заиста млади и којим генерацијама најчешће припадају, и да ли графитима говоре само и искључиво у своје име, или су понекад продужена улична рука неких много старијих и моћнијих? Како ипак највише графита обично осване у јеку изборних кампања, сигурно је да су мотиви њиховог настанка пре на страни пунолетних а не малолетника који су непосредни „аутори“. У срединама где преовлађује мањинско становништво, поруке мржње изазивају широко распрострањен страх⁷⁸, па ауторе графита мржње и њихове налогодавце називају и „анонимним болесницима, који своје лудило проглашавају за патриотизам“⁷⁹. Они који су и сами били жртве насиља ситуацију карактеришу као „беспримерну, оргијастичку владавину олоша који се наметнуо као мера свих ствари у нашим животима – а могао се наметнути јер смо му ми то дозволили, чињењем или нечињењем“⁸⁰. Поједине невладине организације упозоравају да се ту уопште не ради о екцесном понашању било каквих појединаца већ о „организованом деловању фашистичких организација, као и да насиље фашистичких организација није обично насиље, то је насиље које је систематско и организовано, које има за циљ елиминацију различитих

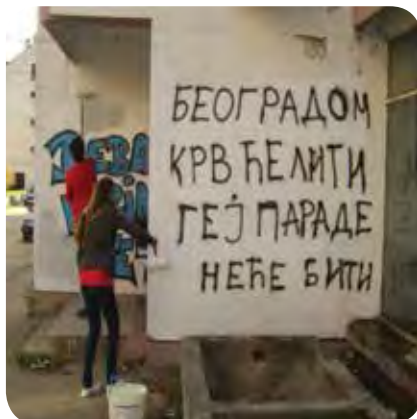
77 Adorno Teodor, 1979, *Негативна дијалектика*, БИГЗ Београд, стр. 21-38.

78 Професор који предаје ликовну уметност у средњим школама и активиста СРС-а наведен је од стране пријепољских локалних медија као један од аутора графита увредљиве садржине у Пријепољу, малом граду насељеном становништвом мешовитог националног састава.

79 Хаџагић-Дураковић И, 2012, „Графити у (зло)употреби“, Данас, 9 март, стр. 1.

80 Панчић Теофил, 2012, О једном дугу, Време, бр. 1108, 2. март.

у свеопштој клими некажњивости која отвара простор за ширење насиља које неће бити кажњено над припадницима/цама било које мањине, од стране фашистичких група⁸¹.

На слици је једна од акција прекречавања једног од многих хомофобичних, екстремно претећих графита исписаних широм Београда уочи Параде поноса 2010. године чији су аутори идентификовани као припадници десничарске, националистичке организације Образ.

Писац/сликар/креаторка/креатор немрзећих графита је ипак много пре уметничка природа⁸², пасивни естета, а не борбени нападач. Ма којој поменутој карактерној варијанти припадао углавном потиче из хетерогене пролетерске мешавине урбаног сиромаштва, расних и етничких мањина и других маргинализованих друштвених група које карактерише успорена или онемогућена социјална мобилност. По личним капацитетима и социјалном капиталу којим располаже, врло је удаљен од најталентованијих и најобразованијих припадника, како своје генерације, тако и друштва уопште. Последице томе, не само што има смањени капацитет пласирања својих ставова и идеја, већ и смањени капацитет њиховог артикулисања. Једноставни слогани карактеристични за графитни израз (као и слогани који се скандирају на фудбалским стадионима) зато су можда аутентично максимални продукт онога ко заправо не може да осмисли политички говор или програм, новински или научни чланак, радио или тв емисију, књигу, изложбу или позоришни комад, чак и када би било могуће да их адекватно јавно пласира. Не може да се ипак негира да су графитери ма којој образовној, социјалној или национално/расној групацији припадали, најчешће оно што Карл Лине (желећи да укратко оцрта лик Европљанина свога времена) назива, „Лако покретљив, оштроумни стваралац (levis, argutus, inventor)“.

81 Лабрис - организација за лезбејска људска права, 2012, Саопштење: „Блага казна за Младена Обрадовића“, 27.3.

82 Југовић А, 2007, „Графити између вандализма и умјетности“, Социјална мисао, бр. 3, стр. 107-117.

Ако за тренутак занемаримо писање графита као дела урбане културе, као начина изражавања младалачког бунта, па и као комунални проблем и, ако анализирамо и тумачимо садржаје графита и мотиве тих порука, у великом броју случајева можемо потврдити да су мотивисани мржњом према другим лицима, најчешће на националној, расној, полној и верској основи. Иронија целе ситуације тиме постаје очигледна јер су главне друштвене групе циљане графитима мржње (нпр. Роми, ЛГБТ популација, националне мањине и сл.), припадници врло сличног ако не и идентичног пролетерског микса сиромаштва, маргинализације и дискриминације као и творци графита! Због тога тек остаје да се одговори на питање зашто се уместо социјалне солидарности међу њима јавља антагонизам нивоа јавно испољене мржње, таквог интензитета који је само корак или чак и мање, до јавно испољеног, примењеног насиља. Њихово такво конфронтирање социјалну правду чини још удаљенијом од тога да буде могућа категорија државног и друштвеног поретка⁸³. Један од могућих одговора нуде резултати неколико истраживања које је спровела С. Савић јер недвосмислено наводе на закључак да такви графити не настају спонтано⁸⁴: „...графити су средство помоћу којег су неки моћници нашли особе које ће то писати или имају своје таборе који то пишу.“

Разлози досадашњег одсуства санкција за ту специфичну форму малолетничког говора мржње спадају у домен слабости институција и општем неспровођењу закона, али и чињеница да одсуство сваке мере ствара урбани амбијент мржње који се тиме портретише као средина која није у стању да изађе на цивилизован начин са другошћу других.

Проблеми дискриминације, нетолеранције и мржњом мотивисаног насиља последица су друштвених подела, структуралних неједнакости, и на основу тога насталих друштвених антагонизама. Није зато увек добро тражити кривца за графите мржње једино у ономе ко их је написао. Људи много лакше схвате да су жртве погрешног човека, него да су жртве погрешне идеологије или чак њеног одсуства, лоше друштвене климе, или погрешних навика прихваћених од многих. Најлакше је анализирати индивидуалне мотиве и личности твораца графита, и рећи, „навијачки хулигани“, а не видети да су они део једног ширег конфронтативног друштвеног контекста, означеног прихватљивошћу културе насиља. Дихотомија групних подела на „ми“ и „они“, „ми“ наспрам или против „њих“, присутна је у свим друштвима, у свим историјским периодима⁸⁵. На линијама сусретања и додиривања тих дихотомних идентитета може да влада мир, толеранција, интерес за другог, сарадња, али оне могу да буду и линије рађања конфликта, нетрпељивости, одбацивања, негирања права на постојање онима „с друге стране“ и сл. Ту се стварно рађа мржња, али то је уједно и право место где ће она моћи да буде и сузбијена и потпуно елиминисана. Наравно,

83 Badiju Alen, 2008, *Преглед метаполитике*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, стр. 70.

84 Савић Свенка, Радио „Дојче веле“, 2007, 20. фебруар.

85 Лалић Велибор, 2010, „Парадигма различитости МИ наспрам ОНИ, између насиља и толеранције“, у Вејновић (прир), *Говор мржње*, Бања Лука: Дефендологија центар за безбедносна, социолошка и криминолошка истраживања, стр. 23-32.

остаје чињеница да ће управо ту бити подржана и интересно брањена и храњена од оних који у њој и њеном деловању виде своју шансу.

4.10 Потреба уклањања графита по теорији „разбијених прозора“

Теорија разбијених прозора је криминолошка теорија која је настала почетком осамдесетих година двадесетог века радовима Вилсона и Келинга⁸⁶ који су указивали на повезаност урбаног нереда са вандализмом и другим видовима асоцијалног понашања. По тој теорији постојање урбаног нереда (симболизираног разбијеним прозорима) представља и сигнал и показатељ постојања повећане могућности вршења кривичних дела насилног карактера.

Тамо где полупане прозоре нико не поправља, где се ђубре нередовно односи, а графите нико не спречава и не уклања, изгледа као крај у коме се нико не брине о амбијенталним проблемима, чиме се даје зелено светло вандализму и насилном криминалитету. Немарност друштва за ма који разбијени прозор или ма који други облик „разбијеног прозора“, односно комуналног нереда, означава недостатак бриге за заједницу и њену добробит и представља сигнал рањивости такве заједнице услед одсуства одбрамбених механизма од разних ситуација које могу да је угрозе. Ма колико пута поновљено поправљање „разбијених прозора“, односно редовност бриге о комуналној хигијени, мора да буде редовна и стална и у то заједница мора да уложи део свог времена.

Неформална социјална контрола се често сматра ефикасном одбраном од разних врста незаконитог понашања. Постојање таквог става једне заједнице шаље поруку да се насиље и вандализам неће толерисати. Потребно је притом разликовати чуваре заједнице од вициланата, пошто први упозоравају, чисте, унапређују, воде бригу, сарађују са институцијама, удружењима грађана, школским властима, верским заједницама и сл. док други ништа од тога не раде, чекајући само да на насиље одговоре насиљем. Чувари заједнице брину о комуналној хигијени, док вициланти не, чувари заједнице делују превентивно, док вициланти реагују накнадно, *post festum* предузетим такође насилним, криминалним радњама, када до криминала већ дође, чувари заједнице спречавају насиље, вициланти додају на постојеће насиље, своје насилне одговоре.

Осећај постојања реда на улицама произилази из активности становника тога краја, али и оних који у њему имају своје пословне активности, нпр. локална предузећа, продавнице, установе, школе, спортске дворане и клубови. Сви они су очи тога краја и нерезиденти имају осећај, када оцењују уредности конкретних јавних простора, да те будне очи стално посматрају.

86 Wilson James Q. & Kelling George L. Broken Windows, March 1982. edition of The Atlantic Monthly

Разбијени прозори доводе до будућих проблема у виду окупљања уличних банди, пијанаца, наркомана, цветања проституције, уличне трговине, обрачуна банди, масовних туча, разбојништава и сл. што са своје стране све више доводи становнике до осећаја одсуства контроле над амбијентом у коме живе, и страха да ће ситуација још више да се погорша и цео крај деградира. У основи теорије разбијених прозора је да мала кршења закона и прекршаји отварају пут већем криминалитету и злочинима, јер ниво криминалитета има тенденцију да расте ако се толерише у својим почетним облицима.

Сматра се да је осећај страха један од кључних момената у теорији разбијених прозора, јер нерешени комунални проблеми односно „разбијени позори“ (ђубре, графити, поломљени парковски мобилијар, уништено улично осветљење и сл.), стварају код људи осећај беспомоћности, раздвојености, усамљености, страха, неповерења, одсуства солидарности. Људи избегавају једни друге као реакцију на неповерење и страх који осећају, па се могућност сарадње и контроле над заједничким јавним простором због тога све више смањује, а са тиме пропорционално расте учесталост аката насилног криминалитета. Насупрот томе, смањење криминалитета и насиља почиње са одржавањем социјалне контроле и комуналног реда. Постојање међусуседске уљудности или њено одсуство, моменат је дистинкције између средине са мањом стопом насиља и криминалитета од средине са високом стопом насиља и криминалитета. Препознају се на први поглед непостојањем или постојањем графита.

На слици је типичан приказ урбане запуштености, где се графитне жврљотине „допуњују“ нагомиланим ђубретом као на дивљој депонији. Снимљен је 2009. године на Новом Београду поред тадашњих просторија Заштитника грађана чијом интервенцијом је ђубре однето али жврљотине нису обрисане.

У Холандији је 2007. и 2008. истраживачки тим Кеса Кајзера са Универзитета у Гронингену спровео низ контролисаних експеримената да утврде ефекте комуналног нереда на појаву криминалитета. Они су одабрали неколико урбаних локација, да би се на једнима место уредно одржавало и чувало без графита, поломљених прозора, итд. На другима је постојао физички врло сличан амбијент, али је он уређен на начин да је изгледало као да их нико не надгледа, прозори су били разбијени, а зидови ишарани графитима. Истраживачи су затим тајно пратили те локације, да би утврдили да ли се људи понашају другачије у неуредном окружењу и њихова запажања су у потпуности подржала

теорију разбијених прозора, тј. да комунални неред доводи до повећане стопе вандализма и насилног криминалитета.

Треба ипак рећи да „разбијени прозори“ нису увек само и једино сигнал потенцијално наступајућег насиља, јер посебно када су графити у питању, некада могу да представљају стимулативни амбијент за графитере уметничких аспирација. Тако је остао забележен случај у белгијском градићу Ронсе где су крајем 2013. откривени задивљујући графити у унутрашњости напуштеног старачког дома. Како је зграда била намењена коначном рушењу, нађени мурали су снимљени и постављени на интернетску страницу-галерију посвећену “Бетмен графитима из Ронсеа” како је налаз у старачком дому назван. Показало се наиме, да више од једне деценије како је зграда била напуштена и руинирана и на којој су поразбијани готово сви прозори, представља довољно дуг период и одличан амбијент за низ уметника који су зидове украсили различитим великим муралима посвећеним ликовима из стрипова, Бетмену, Мрачном витезу, Џокеру и другима из DC универзума. Најбољи су графити Бетмена, и дело су уметника који се потписује са Pete One⁸⁷.

Комунални неред у крају који се не одржава, који дакле има разбијене прозоре, графите и улично ђубре, шаље поруку да се тај крај не надгледа и да се криминалне активности могу предузети без много ризика од откривања. Није важан сам тај један разбијени прозор, већ порука коју људи добијају од његове појаве, јер он симболично представља доказ одсуства одбране такве заједнице. Разбијени прозор преноси криминалцима поруку да у тој заједници не постоје облици неформалне друштвене контроле, да она није у стању и не жели да се одбрани од кривичних дела, а и да органи власти ту не залазе често. Насеља која имају снажан осећај кохезије, поправљаће редовно разбијене прозоре, спречаваће и уклањати графите и ђубре и имаће изграђену друштвену одговорност и контролу над својим простором. Због свега реченог, не слажемо се једним мишљењем, да су „текстуални графити по свежје окреченим зидовима најпопуларнији“⁸⁸, јер се у стварности не дешава жврљање по уредним фасадама већ управо супротно, по руинама, напуштеним објектима и сл. И београдско искуство уклањања хомофобичних графита у сарадњи са градским комуналним службама у марту 2011. потврђује то правило. Наиме, сви графити мржње прекречени су белом бојом, и после њих остале су велике, беле површине на којима ни до данас није ништа насликано или написано. Једноставно, чистоћа и ред одбијају графите, док их неред и запуштеност привлаче.

Елизабет Андерсон са Универзитета Мичиген⁸⁹ сматра да се приликом одређивања богатих и сиромашних морају узети у обзир тзв. јавна добра, односно њихова приступачност, а не само колико се неке робе може купити за нечија примања. По тој теорији, бити богат значи живети у уређеном крају

87 Newton Casey, 2013, Amazing Batman graffiti discovered inside abandoned nursing school, December 15.

88 Старчински Крстеч Стева, 2008, *Графити, мала антологија графита*, Беокњига, Београд.

89 Предаје на Филозофском факултету Универзитета у Мичигену предмете Етика, Друштвена и политичка филозофија, Политичка економија, Филозофија друштвених наука и Феминистичка теорија

без загађења, са ниском стопом криминала, где нема пропалих и напуштених зграда, графитима исцртаних зидова, отвореног диловања дроге, проституције и банди, имати приступ јавним парковима где деца могу безбедно да се играју, да похађају школе у којима ће стећи солидно образовање које ће их квалификовати за нешто више од ропских послова. То су прави критеријуми а не колико неко може за своју плату да купи ципела, телефона, фрижидера⁹⁰.

90 Културни додатак, 2014, Зашто сиромаси не дижу буне, Политика 2. фебруар, стр. 14.

5 ГРАФИТИ У СРБИЈИ

Појава графита у Србији

Карактеристике графита у Србији

Нови Сад и Пријепоље

Сремска Митровица

Тумачење графита

Антисемитски

Десничарски - националистички

Духовите интервенције („санације“) графита мржње

Природноматематички факултет Београд

Хомофобични

Љубавни, Београд

Љубавни, Нови Сад

Мизогинија

Навијачки

Предизборни

Примери о којима су извештавали медији

Ниш

Транспаренти мржње на фудбалским утакмицама

Срби и Хрвати браћа

Нацистички графит на згради ФЛУ

Нови антисемитски плакати

Антифа у Нишу

Ценовник дроге у Чачку

Дан после митинга у Новом Саду – рат графитима и плакатима

ЛДП: Незапосленост опасност за Србију, а не графити

Графит мржње на новопазарској организацији Urban In

Организовано осликавање подземног пешачког пролаза на Новом Београду

Цртачи надахнути филмом „Планета мајмуна“ испред СКЦ-а

5.1 Појава графита у Србији

Намећу се питања, када су јавни простори српских градова постали место на коме се некажњено позива на линч, убијање, протеривање, одстрањивање? Када су веселе младалачке поруке типа, „Ако је Зуба краљ, ко је краљица“, или „Пролеће је а ја живим у Србији“ (који су могли да се осуђују само са становишта врло израженог антиомладинског сентимента и никако другачије), замењене првим јавним изразима мржње? Када смо први пут видели у нашем суседству или у центру града, „уби Хрвата да Шиптар нема брата“, „смрт педерима“ и „лезбејке у луднице“? Одговор лежи највероватније у толерисаној мржњи током деведесетих, дакле у време распада Југославије уз много насиља и нарасле нетрпељивости према другима и другачијима, прожимајућег осећаја страха, неповерења, несигурности. Од тада различитости као да су у најбољем случају коегзистирале него што су се реално међусобно прожимале и комуницирале⁹¹. У метафоричком смислу, графити мржње изнова почињу увек када написана порука мржње остане у јавном простору довољно дуго да произведе утисак о својој дозвољености и прихvatљивости, чиме отвара врата новим „продуктима“ сличног типа, новим „почецима“ циклуса графита мржње, мада са већ старим и добро познатим порукама.

На питање када се графити мржње заправо појављују код нас, лингвисткиња Свенка Савић, ауторка неколико истраживања о графитима, указује на то да пре ратова деведесетих готово да и није било графита мржње, поготово не националистичких. До деведесетих година, ни на једној фасади, нити на било ком јавном објекту није било никаквих порука, осим безазлених имена клинаца из краја. Као да се и тиме потврђује став француског филозофа Алена Бадијуа, да је распад социјалне државе сам по себи позитивна димензија, али да од тада политичка празнина не престаје да рађа чудовишта⁹² тоталитаризма, насиља, неконтролисаног беса, перманентне маргинализације, мржње, духовног и материјалног осиромашења многих. Последњих година, како сматрају социолози, графити су махом усмерени на изражавање става према странкама, политичким лидерима, а неретко су израз шовинистичке нетрпељивости према мањинским групама. Тако постају инструмент мржње и деструкције⁹³. Њима се доприноси стварању презира или негативног стереотипа према одређеном лицу или групи, подстицању дискриминације и непријатељстава, изазивању осећања несигурности и страха код припадника одређене групе, упућивању претњи одређеном лицу или групи, подстицању и изазивању насиља према одређеним лицима или групама нпр. Ромима, ЛГБТ популацији, националним мањинама и сл⁹⁴.

91 Semprini Andrea, 2004, *Мултикултурализам*, Clio, Београд, стр. 30.

92 Badiju Alen, 2008, *Преглед метаполитике*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, стр. 72.

93 Хаџагић-Дураковић И, 2012, „Графити у (зло)употреби“, *Данас* 9. март, стр. 1.

94 Пена Урош, Амиџић Горан, Сладојевић Александар, 2010, „Говор мржње и опасност по безбједност Републике Српске и Босне и Херцеговине“, 241-248, у Вејновић Д. (прир), *Говор мржње*, Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, стр. 245.

5.2 Карактеристике графита у Србији

1. Графити на београдским, новосадским и улицама других српских градова карактеришу се изразитом дискурзивношћу, монохроматском текстуалношћу, уз готово потпуно одсуство ликовности, уз не баш изразиту анегдотичност, и сасвим јасну политичку оријентацију ка националистичким, конзервативним, нетолерантним и хомофобичним садржајима. Редак пример духовитости је нпр. шаблонски умножаван (stencil) графит који садржи цртеж муве који је као симбол корупције био намењен зидовима и улазима у владине зграде, али који није доследно и шире коришћен и налази се углавном на зидовима неких високошколских институција.

2. Даља карактеристика графита у Србији је и да су ретки или готово потпуно непостојећи тип тзв. „Булгаков графита“, тј. графита којима се неко или нешто позитивно прославља, велича. Ако и када се нешто слави то су хашки оптуженици, ухапшене вође фудбалских навијача оптужени за учествовање и изазивање масовног насиља или хулиганских инцидената за које се захтева правда и слобода, криминалци којима подземље одаје почаст, али за сада не и спортисти, писци, песници, људи са филма или неке друге области културе и јавног живота. Један од ретких је мурални графит у Косјерићу, насликан на зиду Библиотеке који представља омаж локалном шахисти Јовчићу⁹⁵.

Иначе, под термином „Булгаков графит“ означава се московски феномен изражавања поштовања славном писцу који је живео у раним двадесетим годинама двадесетог века у улици Бољшаја Садоваја, улаз 6, стан 50. У тој улици, у пролазима на истој адреси настали су осамдесетих година двадесетог века⁹⁶ први графити који изражавају поштовање писцу и његовом ремек делу „Мајстор и Маргарита“⁹⁷. Поруке су углавном „Слава Булгакову“, „Булгаков геније, најбољи“, и у својој аутентичности и специфичности не садрже ниједан од препознатљивих кодова симбола или репетитивних формула типичних за графите које производе адолесценти, иако несумњиво јесу продукт

95 Снимљен у Косјерићу, 17. априла 2014. поводом панела о графитима мржње који је тога дана одржан у том граду.

96 И то, како се оцењује, не пре 1983. године.

97 Bushnell John, 1999, Moscow graffiti, Language and subculture, Unwin Hyman, Boston, London, Sydney, Ellington, стр. 175.

адолесцената из краја⁹⁸. Ако недостају графити којима се величају ликови из јавног живота, нпр. света спорта, филмске, музичке или друге уметности, величање негативних ликова у Србији ипак не недостаје. Најчешће се ради о хашким оптуженицима, оптуженим или кажњеним вођама навијачких група, или криминалцима који су изгубили животе најчешће у обрачуну криминалних банди или у сукобу са полицијом. Они имају значење мржње, али и значење позитивног вредновања зла и мржње, позитивног вредновања негативних хероја прошлости, постајући на тај начин „прошлост која неће да прође“, потврђујући тиме Адорнову дијагнозу да је у друштву, „зло то које је надмоћно“. Негативну вредност зла и деструктивности, као да се графитима и њиховом репетитивношћу, свеприсутношћу и трајношћу, преозначаје и превреднује. Графити којима се величају негативни ликови „хероји мрака“, „мајстори ништавила“, уз трајно присуство беса, ироније, сатире, одбојност и презир према реалним и симболичким структурама образовања, тако постају интелектуални концепти који имају моћ легитимације зла. Повећање броја прималаца у јавном простору доприноси да многи примаоци једног исказа почињу да деле идејну хомогеност перцепције⁹⁹.

3. Иако су српски графити махом само жврљотине, доста је оних чија естетика ликовног приказа освежава урбано сивило, његову монотону униформност и репетитивност. Они оживљавају бескрајну једноличну монохроматику естетски

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Semprini Andrea, 2004, *Мултикултурализам*, Clío, Београд, стр. 59.

ниско валидиране, слабо одржаване архитектуре, посебно оних на брзину грађених, периферних, урбаних целина стамбених и индустријских зона и као такви заправо су добродошли, јер су визуелно пријатни, иновативни и стимулативни. У тим новим, често недовршеним стамбеним насељима у предграђима српских градова, која се кад кад зачињу стихијно, без плана, бесправном изградњом, или пак, „део по део“, са недопустиво великим закашњењима изградње мреже планираних објеката и површина“, урбанизовање тече споро и мучно, уз занемаривање и одлагање изградње пратећих објеката готово у недоглед, у очекивању да ће да наступе нека „боља времена“. Ту улица добија посебан значај као свакодневно место размене информација и самопоказивања, неформалног окупљања „друштва са ћошка“ која покушавају да превазиђу искуство измештености, неприпадања, усамљености и разна стања социјалне осујећености, беспомоћности и изолације¹⁰⁰. Постојање графита, дакле могло би се унеколико схватити као показатељ демократске и плуралистичке оријентације друштва, као израз слободе говора и уметничког стваралаштва, као присуство слободног размишљања, пулсирајућа алтернативна нарација урбане културе, да није толико много оних чији је једини садржај мржња.

5.3 Нови Сад и Пријепоље

Али графити нису само потенцијално физичко ружење и оштећивање подлога на којима су написани, они који садрже поруке мржње и позива на насиље контаминирају јавни комуникациони простор, представљајући тако посебну врсту недозвољеног говора мржње. Такође, графити могу да буду повод, узрок или део неких других социјално патолошких, и/или законски недозвољених радњи, нпр. претње и физички напад навијача на грађане или припаднике супротстављених група навијача који су пребојили графитне изразе подршке „њиховом“ клубу или су их написали у делу града који сматрају „својом“ територијом.

Типичан пример је како се од безазленог уличног позива на окупљање ради заједничког одласка на утакмицу (Нови Сад, поменути угао Балзакове и Народног фронта), само пар блокова даље у тој истој Балзаковој улици, исти навијачи, могуће аутори претходог позива, извршили насиље над грађанином кога су „ухватили“ на делу пребојавања „њихових“ графита. Новосађанина Славка Гавриловића, 2011. у октобру је претукла група навијача због тога што је покушао да обрише графит на улазу у своју зграду. Након батина Гавриловић је добио нове претње. Графит садржине: „П... матора, што сад не кречиш?“ освануо је на фасади Гавриловићеве зграде у Балзаковој улици у новосадском насељу Лиман, а у потпису стоји „ФКВ“¹⁰¹.

100 Горуновић Гордана, 2005, „Концептуални оквири етнолошко-антрополошког проучавања новог насеља у предграђу“, у: Проблеми културног идентитета становништва савремене Србије, Етноантрополошки проблеми, Зборник радова, Ур. др Сенка Ковач, Филозофски факултет у Београду, Одељење за етнологију и антропологију, Београд, стр. 232-237.

101 Д. М, 2012, Хулигани поново претили графитима, *Блиц*, 24.01, стр. 17.

Остављање непримерених, неретко увредљивих и острашћених порука није карактеристика само већих градова, они се однедавно јављају и у мањим срединама. Графити мржње су на пример, релативно новија појава у пријепољској свакодневици. Пријепоље је изгледа све до скоро сасвим солидно одолевало свакој врсти говора мржње. Додуше од деведесетих јављају се шовинистички графити са порукама типа: „Нож, жица, Сребреница“, „Србија Србима“, „Ово је Рашка никад Санџак“. Али до праве ескалације графита мржње је дошло у Пријепољу тек када је у фебруару 2008. десило проглашење косовске независности. По пријепољским зградама исписане су тада по први пут пароле које су изражавале мржњу: „Шиптаре на каре“, „ЛДП усташе“, „Б92 у мрак“. Онда је најављена Парада поноса у Београду 2009, неко је у центру града исписао „уби педера“ као први јавни позив на линч. Потом је ухапшен Ратко Младић, а на зидовима пријепољских зграда освануло је више порука у којима се исти проглашава херојем или се поручује „Сви смо ми Ратко“.

5.4 Сремска Митровица

Као пример уличне уметности у Србији наводимо познате мурале у Сремској Митровици о којима су нас информисали становници тога града. Наиме, центар Сремске Митровице украшен је муралима са религиозним и античким мотивима, али и призорима оближњег Националног парка Засавица. Аутор је академски сликар и професор класичног сликарства, Драган Мартиновић. За двоцифрен број мурала великих димензија који красе фасаде у центру Сремске Митровице, њихов аутор каже да их је већину сам финансирао, да је само један од њих финансирао град, али и та сарадња је прекинута још 2004. године. У изради мурала су му помагали његови ученици, вероватно и сами, као главни мајстор Мартиновић подстакнути уобичајеним графитерским мотивом, да њихов рад буде виђен, да поред њега свакодневно пролазе стотине људи, да се на тај начин свима оплемени и улепша градски простор иначе испуњен сивим и безличним фасадама.

Овај мурал се налази у Сремској Митровици, на потезу од градске пијаце до музичке школе.

Овај мурал се налази у Сремској Митровици, на локацији између зграде Суда и Спортског центра.

5.5 Тумачење графита ¹⁰²

Готово сваки обилазак београдских улица¹⁰³, било ког краја Београда, Новог Сада, Ниша, и др. по правилу открива мноштво графита који привлаче пажњу, фотографисање и касније тумачење, па и анализирање уз додатну Интернет потрагу за могућим значењима, повезаностима сродном дискурзивном и ликовном праксом. Треба одмах поменути уочену униформност, односно праву стандардизацију графита у Србији, наиме, ако се посматра сам графитни натпис, само на основу њега не може да се одреди из кога града је, чак ни из ког дела Србије јер он и садржински и ликовно, може да буде из било ког.

Иако је сваки графит “прича за себе” односно порука и значење за себе, независтан од других (осим оних истих или сличних, репетитивно понављаних слогана истог аутора или исте групе аутора), ипак је могуће њихово тематско груписање, нпр антисемитски, националистички, хомофобични, са духовитим интервенцијама, љубавни, мизогинични и сл.

5.5.1 Антисемитски

Натпис: ПЕРФИДНИ ЛИХВАРИ = ЈЕВРЕЈИ - Нови Београд, Омладинских бригада

Поистовећивање Јевреја са лихварима, особама које се баве незаконитим позајмљивањем новца и у том смислу представљају симбол похлепе и

¹⁰² У тумачењу графита активно је осим ауторке учествовао и Бојан Перовић, дипломирани правник, студент мастер студија на ФПН-у у Београду, у време завршавања овог текста стажиста у Институту друштвених наука. Његова типично генерацијска искуства, визууре и схватања били су значајни за разумевање графита.

¹⁰³ Нема разлике када је у питању тумачење новосадских, нишких као и графита других градова у Србији. Ако се посматра сам графитни натпис, само на основу њега не може да се одреди из кога града је, чак ни из ког дела Србије.

неморала. Интересантна је појава не само графита антисемитске садржине већ заправо и самог антисемитизма који не престаје чак ни у средини у којој готово да нема Јевреја а и они који постоје су врло интегрисани и готово невидљиви јер се ни физички, нити по животном стилу не разликују од припадника доминантног, већинског народа. Аутори тог графита највероватније никада нису срели Јеврејина а још мање имали лоше искуство са некаквим новчаним трансакцијама, лихварењем и сл. припадника тога народа, али стереотип и предрасуде настављају да постоје, чак и неповезане са било каквим аутентичним искуством.

Натпис: НАТО = ДАВИДОВА ЗВЕЗДА (потпис: НАЦИОНАЛНИ СТРОЈ) - Нови Београд

Врши се изједначавање НАТО-а са Давидовом звездом, симболом јудаизма, односно јеврејске религије. У овом контексту јасна је интенција изражавања хостилитета према јеврејској заједници јер се НАТО кроз призму Националног строја посматра као злочиначко удружење, а Србија и Срби као њихове жртве. Иако Срби заиста никада нису били жртве Јевреја, ипак аутор(и) овог графита узимају као непобитну и очигледну чињеницу да јесу.

Натпис: ЕВОЛУИРАЈ ВЕЋ ЈЕДНОМ! - зид Ботаничке баште, Београд (и још на више места по центру Београда)

Оригинално овај графит представља силуету мајмуна који држи крст у једној руци а другом руком показује подигнута три прста. Међутим на овом графиту, рука на којој су подигнута три прста је модификована тако да је остао само средњи прст (јасно значење) и доцртана Давидова звезда на грудима мајмуна, чиме се он идентификује као Јеврејин. Тиме се изразило непријатељство према Јеврејима који су ето, вековима остали исто покварени и негативни, који се не мењају и који су страно тело и реметилачки фактор у Србији.

Натпис: 14 ГОДИНА ОД НАТО БОМБАРДОВАЊА 1999! ЊИХОВ ТЕРОР И ДАЉЕ ТРАЈЕ! Плакати излепљени по центру Београда, изазвали су пажњу и медија.

Антисемитски плакат који се појављује на неколико локација у центру Београда. Између хотела Палас и зграде Танјуга, Зеленог венца, као и на углу Обилићевог венца и Змај Јовине налазе се плакати на којима се види бомбардер из Другог светског рата са Давидовом звездом и слике срушене зграде Генералштаба

и моста на Дунаву у Новом Саду. Ови плакати недвосмислено указују да ова екстремистичка организација окривљује Јевреје за НАТО бомбардовање СР Југославије, што је чињенично тотално незасновано. На плакату се такође налази и знак неонацистичке организације Национални stroj чије је деловање забранио Уставни суд Србије.

5.5.2 Десничарски - национистички

Натпис: НАПОЉЕ РУМУНИ. СРБИЈА !!! - Вршац

На улазу у просторије румунског удружења и румунско-српске РТВ „Викторија“ исписан је графит мржње „Напоље Румуни“ са потписом „Србија“. У Војводини која важи за најтолерантнији део Србије, као и Вршац чију демографску структуру чини око 17 посто Румуна, овакав вандализам има за циљ да изазове тензије и поремети добре међусуседске односе.

Натпис: ЕУ?! ХВАЛА НЕ!!! - плакати на Врачару, Београд

На званичном сајту СНП 1389 као један од основних циљева наводи се заустављање ширења ЕУ и НАТО-а¹⁰⁴. „Нужно је спречити ширење ЕУ и НАТО, евро-атлантске односно евро-америчке хегемоније; изнети у јавност полуколонијални, несуверен другоразредни статус Православних и словенских народа; приметити да постоје анти-српски и анти-руски елементи у ЕУ и НАТО (бомбардовање 1999. године, признање независности Косова и Метохије, опкољавање Русије). Ширење ЕУ и НАТО припремано је наранџастим (обојеним) „демократским“ револуцијама. Финансирање, логистика, обука, маркетинг, политичка подршка потичу од САД. Европска „унија“ (реално: конфедерација) је тројански коњ НАТО пакта. ЕУ и НАТО су већ запосели Православне земље....“ (преузето са сајта). Овај и плакати сличне садржине појављују се на улицама углавном у време предизборне кампање.

Натпис: DI SI MADjAR? - новосадско насеље Лиман 3

Кратак али врло јасан антимађарски графит са подтекстом, поруком, боље да ниси нигде, или боље да се не сретнемо да те не бих пропитао, шта ћеш ти овде где ти није место.

104 www.1389.org

Натпис: FUCK USA & EU ŽIVEO PUTIN - новосадско насеље Лиман 3.

Још један од графита забрањеног Националног строја, величање Русије оличене у председнику Путину и однос мржње према Америци и Европској Унији, са несумњивим претензијама изражавања „опште прихваћеног става“ становника тог дела Новог Сада.

Натпис: СРПСКА ВОЈВОДИНА! СНП НАШИ

Варијетет: ВОЈВОДИНА ЈЕ СРБИЈА СНП НАШИ. Налази се у разним деловима Новог Сада, Булевару ослобођења, аутобуским стајалиштима градског превоза.

Исписани су на више места у главној улици у Новом Саду, нпр. на једном киоску на врло прометном аутобуском стајалишту. Графит екстремистичких активиста СНП НАШИ у Војводини, познатих и по спаљивању заставе Војводине као и недвосмислене подршке бившем команданту Војске Републике Српске Ратку Младићу, оптуженом за геноцид. Поред тога, приписује им се сејање терора међу грађанима и цивилним друштвом на начин успостављања и представљања спискова са именима, по њима антисрпских организација, као што су Б92, Пешчаник, ЈУКОМ, Фонд за хуманитарно право, Егзит, Београдски центар за људска права, Геј стрејт алијанса, Аутономни женски центар и други...

Натпис: СТОП ЦИГАНСКОМ ТЕРОРУ - Нови Сад, центар

Графити овог садржаја представљају реакцију на ромско мобилисање, односно удруживање Рома у организације кроз чије активности настоје да остваре своја права. Графити те садржине снимљени су на самом улазу у Нови Сад, код железничке и аутобуске станице, дакле места поред којих пролазе сви они који су допутовали у тај град и неминовно морају да их виде. Појављују се такође на споменику преминулог ромског певача Шабана Бајрамовића у Нишу, чији је споменик у само пола године оштећен и исписан оваквим и сличним погрдним графитима, и то чак четири пута. Као потписници овог графита у Нишу остављен

је грб Stormfronta¹⁰⁵.

Натпис: СРБИЈА СРБИМА РОМИМА СЕКИРА

Представља један од најексплицитнијих графита мржње антиромске садржине. Не само што је више пута репродукован на улицама српских градова, већ је широко дисеминиран и путем Интернета, стављен у контекст квазидуховитости.

Натпис: СРБИЈА СРБИМА. ПНД ПНД Ф89 - на више места у Новом Саду

Националистички графит написан оригинално од СНП Наши црном бојом, а затим дописан црвеном бојом и знак навијачке групе Војводине Фирма, вероватно у знак слагања са екстремистичким ставовима СНП Наши.

Натпис: СМРТ ХРВАТИМА! - на више места у Новом Саду

Кратак графит, са јасном поруком, који има мобилишући карактер, делује као позив на линч, на бојкот, на мржњу.

¹⁰⁵ Stormfront назива себе заједницом белих националиста и свих осталих који су заинтересовани са опстанак беле расе. На овом веб-сајту може се наћи онлајн примерак књиге „Мајн Кампф“ Адолфа Хитлера који је на сајту описан као човек који је одбио да се преда. Власник Stormfront-а је Дон Блек, бивши велики врач Кју-клукс-клана и члан Америчке нацистичке партије током седамдесетих година 20. века.

Натпис: ЧАНКА ПОД НОЖ - Булевар ослобођења, Нови Сад

Графит уперен против лидера ЛСВ-а Ненада Чанка, садржински представља јасан позив на линч, убијање конкретног човека, насиље над политичким неистомишљеницима. Поново отворено потписан од стране неонацистичке организације која на овај начин диже температуру не само против група које сматра неподобним, већ своју акцију мржње усмерава и против неподобних појединаца. Сам Ненад Чанак поводом овог графита је изјавио: „Онима којима је слоган »Нож, жица, Сребреница«, па настављају са »Чанка под нож«, значи да је њима нож начин на који хоће да разреше питања у овој земљи“.

Натпис: ШЕШЕЉ ХЕРОЈ - Булевар ослобођења, Нови Сад

Графит који велича Војислава Шешеља, председника СРС и хашког оптуженика, потписан је од стране исте неонацистичке организације која позива да се „Ненаду Чанку пресуди ножем“, а и физички је у непосредној близини тог графитом. Самом компарацијом ова два графита могу се видети вредности за које се залажу потписници графита и које су им политичке, вредносне и културолошке структуре блиске.

Натпис: САМО ЗА БЕЛУ ДЕЦУ - Нови Сад

Расистички графит на породилишту Бетанија у Новом Саду који показује колико је дубоко укореењена ксенофобија у српском друштву и дрскост оних који су такав графит написали на месту које би требало да буде симбол рађања нових живота, небитно потпуно које националне или друге припадности, нових нада и нове будућности, а не место старих сегрегација и подела.

Натпис: СРБЕ НА ВРБЕ. Усташки слоган из Другог светског рата којим се позива на линч Срба, Нови Сад.

Графит који је постао, нажалост, једна од најпознатијих крилатица које се исписују, пре свега од стране екстремистичких србомрзитеља и усташа још у доба Другог светског рата, поново оживљен у време деведесетих током распада СФРЈ. Графит сејања мржње ове садржине толико је распрострањен да готово не постоји место укључујући школе, болнице, цркве, стадионе на којима се није некада појављивао. Видљив је и данас на местима са којих није уклоњен.

Натпис: УЛТРА ЧЕТНИЦИ - Београд, центар, Улица краљице Наталије, улични зид просторија новосадске фирме

Претећи графит исписан на једној туристичкој агенцији која дели просторије са познатом осигуравајућом фирмом из Новог Сада, упозоравајућа порука којом се ставља до знања да нису добродошли у Београду, и да се покаже постојање ове екстремистичке организације која је позната по прављењу торте и слављењу рођендана хашког оптуженика Ратка Младића и исписивању графита којима му се честита рођендан. За своје место под фашистичким кишобраном изборили су се и спаљивањем војвођанске заставе у непосредној близини новосадске Полицијске управе. У статуту ове организације стоји да

им је главни циљ -одбрана Србије и српских земаља под окупацијом- јасно наглашавају своје ратнохушкачке намере, али чуди потпуни изостанак реакције градских комуналних служби на овакав вандализам. Предузеће на чијем је зиду овај графит написан окречила је не само сам графит већ цео зид, тако да после годину дана, овај натпис ипак више није видљив на том месту.

Натпис: НАТАША КАНДИ - Београд, Трг Славија

Графит који годинама стоји у строгом центру Београда, на тргу Славија, циљно недовршен јер је намерно изостављено последње слово презимена НГО активисткиње и оснивачице Фонда за хуманитарно право Наташе Кандић, давно стављене на "листу за одстрел" свих тзв. великосрпских организација које непрестано позивају на њен линч. Тиме се добио глагол који означава да дотична особа несносно смрди. Куриозитет је да овај натпис стоји већ годинама, великих димензија је и видљив из готово свих делова Славије. Под утицајем временских прилика полако бледи, али нико за сада није покушао да га уклони, ни градске комуналне службе, нити они који не деле мишљење и ставове аутора тог натписа.

Натпис: МЛАДИЋ ХЕРОЈ - Београд, центар, Ресавска улица

Веома чест графит који слави бившег команданта оружаних снага Републике Српске, оптуженог пред Међународним кривичним трибуналом за бившу Југославију за геноцид у Сребреници. Због учесталости овог графита готово је немогуће утврдити ко би могли бити његови потписници јер се разне националистичке и неонацистичке групе готово једногласно слажу у подршци свом хероју.

Натпис: ОБРАЗ - Београд, Црвени крст, Врачар.

На просторима широм Србије често се може видети знак клерофашистичке организације Образ чије је деловање забрањено одлуком Уставног суда због кршења људских и мањинских права као и ширења верске и националне мржње. Своју „промоцију“ доживљавају 2001. године када спречавају Прајд параду и све до 2012. године када ће њихово деловање бити званично забрањено ова организација сејала је страх међу припадницима мањинских заједница, нарочито ЛГБТ популацији као и активистима невладиног сектора. Ова организација данас постоји под другим називом као Србски образ. Овај конкретни графит исписан/осликан је на једној бараци за смештај парковског алата, великих је димензија, и дуго је присутан као својеврсни „амбијентални додатак“ главном аутобуском стајалишту у том делу града.

Натпис: ОВО НИЈЕ НАТО ЗЕМЉА . СТОП ЕУ - Београд, центар

Плакати Демократске странке Србије, која своју политику заснива на такозваној неутралности Србије и противљењу уласка Србије у евроатлантске организације које сматрају лошим а ту се пре свега мисли на Европску Унију и НАТО.

Натпис: КОСОВО ЈЕ СРБИЈА, КРИМ ЈЕ РУСИЈА

Поводом дешавања на Криму у пролеће 2014, Срби у Косовској Митровици исписали су овај симбличан графит¹⁰⁶ који има за циљ да поистовети ситуацију на Косову са ситуацијом на Криму и жељу дела српских националиста за тражењем утехе у крилу велике силе Русије. Ирационални графит који показује фрустрираност (или можда пре, инат?) која се прикрива на овај начин. Графит показује стандардно идеализовање Русије у једном делу српског друштва које нема капацитет да схвати однос снага у свету, међународне односе, везе између великих сила и које не може или неће да увиди да Србија нити има моћ или

106 <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=289769814514808&set=a.288807377944385.107374.1828.288554004636389&type=1&theater>)

ресурсе које има Русија¹⁰⁷. Поистовећивање ситуација је у ствари жеља да је Србија јака и моћна као Русија, велика светска сила, а суштински неразумевање да у међународној заједници Србија не игра ни у првој ни у другој светској такмичарској лиги и да није у стању да било коме намеће било какве услове, као што то може Русија због своје истински јаке позиције.

Натпис: COCA COLA, рекламни графит у виду мурала. Накнадна интервенција „fuck Coca Cola“ представља израз мржње и антиамериканизма. Графит је снимљен у јуну 2014. у београдској улици Гаврила Принципа, у близини Економског факултета.

5.5.3 Духовите интервенције („санације“) графита мржње

Јавност графита понекад представља позив на специфични графитни дијалог, обично анегдоталног, хумористичког типа. Није заборављено време када су одреди поборника Милошевићеве власти 2000. године исписивали графит на графит, на пример, на графит ГОТОВ ЈЕ већ наредног јутра је додавано РУЧАК, ХЛЕБ... или на графиту ОСТАВКА додавано је ДОСТАВКА ЛЕБА у 4, и томе слично. Тако су графити ушли у нашу политичку свакодневицу и добили епитет вида борбе мишљења по зидовима градова Србије. Данас се духовите интервенције називају „санацијама“ графита и углавном се дешавају на хомофобичним графитима.

Натпис: СМРТ ФЕДЕРИМА! 10.10.2010. Дормео душеци

Првобитни графит „Смрт педерима“ који био је усмерен на распиривање мржње према ЛГБТ популацији и Прајд паради која је требало да се одржи датума који је наведен на графиту је измењен. Духовити „дописивач“ је наиме, смрт ипак усмерио само на федере, и још духовитије, потписао га са Дормео душеци, као логичну конкуренцију.

¹⁰⁷ Нити Србија има, нити може имати Путина ма колико наше вође желеле себе да виде као једнако моћне Путину. Поред тога, увек (не)реална очекивања Србије овим графитом желе да покажу да ако је Русија у стању да заузме Крим зашто Косово не могло опет бити „срце Србије“.

Натпис: НАШИ АНАЛНИ ОТВОРИ !

Првобитно потпис екстремистичког Националног строја који је неко духовит префарбао тако да су остала видљива слова наших аналних отвора.

Натпис: СМРТ ДЕДЕРИМА! HEVI METAL RULZ

Првобитно позив на “смрт педера” који је вероватно група алтернативних “клинаца” који воле хеви метал музику модификовала у овај графит.

Натпис: ЧЕКАМО МАСТ! 10.10.2010.

Поново графит који се односи на Прајд параду и има за циљ да застраши припаднике ЛГБТ заједнице, „Чекамо вас“, духовитом интервенцијом замењен у „Чекамо маст“.

Натпис: СМРТ ШРЕДЕРИМА! 10.10.2010.

Још један у низу оригинално претећих графита упућених Паради поноса али који показује толеранцију извесног дела графитера који исправљају овакве накарadne и застрашујуће поруке.

Натпис: СРБИЈА БЕЗ ПЕДЕРА (ФАШИСТА)

Интервенцијом се изражава став да ЛГБТ није проблем већ фашисти.

Натпис: ЧЕКАМО ОВАС, КОЊИ. 10.10.2010.

Уместо „Чекамо вас“, интервенисањем је натпис промењен у „Чекамо овас“, уз додат тобожњи „потпис“, Коњи, што целу ствар чини у крајњем исходу духовитом.

Натпис: ОВО ЈЕ СРБИЈА. (одговор): БУДАЛО ОВО ЈЕ ПОШТА

Националистички графит којим су током деведесетих година означавање улице и зграде у етнички мешовитим срединама, са намером истицања територијалности

и застрашивања несрпског становништва. Остала је упамћена интервенција на сарајевској пошти, којом је на натпис „Ово је Србија“, духовито одговорено да се ту ради само о пошти, дакле служби која очито припада свима и да ту нема потребе ни за каквим великосрпским страстима. Тај графит је постао симбол отпора обичних грађана да буду увучени у међусобне национално мотивисане сукобе и да се против њих може борити и духовитошћу. Овај конкретни графит се међутим налази у Србији двехиљадитих, и као многи слични, представља својеврсни римејк оног са сарајевске поште, вероватно са истим намерама да се духовитост супротстави национализму.

Натпис: ЗОКА ЈЕ ПЕДЕР! НИЈЕ! ЈЕСАМ !

Првобитно хомофобични графит којим је нека особа означена јавно у својој заједници као геј, добила је два сукцесивна одговора, први негирање а други потврђивање, чиме је у духовитој, дијалошкој (можда и фингираној од стране истог писца графита?) форми, спуштен ниво тензије, и могући позив на линч претворен у недужно дописивање.

Натпис: STOP GAY PARADI - START GAY PARADA – Београд, центар, Нови Сад, центар, Ротквиарија.

Уместо изражавања стопирања Параде поноса, интервенцијом је натпис претворен у супротност, позив да Парада поноса започне.

Натпис: FREE HUGS

Слоган „free hugs“ је добро разумљив, иако је на енглеском, као позив, дозвола за слободне загрљаје, указује да је ту место за њих. То увек симболизује оптимизам, љубав, несебично дељење и давање, али иронија овог конкретног натписа је место на коме се налази. Наиме, графит ове садржине на улазу у неку шумску рушевину делује заиста најмање као место за било какве интимне сусрете или боравке.

Натпис: ОБРАЗУЈ СЕ

Овај графит се састоји од интервенције, додатка на графиту организације Образ којим се припадници ове организације позивају да се образују. Снимљен у јулу 2014. у Крушевцу.

Натпис: ВОЛИМ ТЕ НАЈВИШЕ ОД СВЕГА, прецртан, уместо њега написано КУРВО

Приватна интервенција на сопственом графиту који је првобитно представљао изјаву љубави, која је поништена прецртавањем и додавањем увредљивог термина „курво“ када је дошло до разочарања. Представља пример да се не интервенише само на графитима политичке садржине, већ и на оним који су приватног карактера, као и да интервенције (санације) графита нису увек нужно израз неслагања са писцем/аутором графита, већ да до њих долази и услед промене сопственог мишљења. Снимљен у Крушевцу, у јулу 2014.

Натпис: ШИРИТЕ АНАРХИЈУ (додати одговор): НЕМОЈ ТИ МЕНИ ДА ГОВОРИШ ШТА ЋУ ДА РАДИМ! - циркулисао по друштвеним мрежама у пролеће 2014.

Представља пример дијалогске санације графита чија се првобитна порука подсмевајућим одговором, односно интервенцијом, заправо негира.

Натпис: СКИНСИ, измењен и допуње у С КИМ СИ ТАКАВ СИ

Уместо графита којим се промовише покрет skinheads са свастиком као њиховом лого ознаком, духовитом санацијом је преформулисан у познату народну пословицу. Ту је додато и нацртано срце као симбол узајамности и љубави, тако да је цео натпис изгубио свој првобитни претећи карактер.

5.5.4 Природноматематички факултет Београд

Натпис: КЊИГЕ, БРАЋО, КЊИГЕ, А НЕ ЗВОНА И ПРАПОРЦИ

Једна од значајних мисли просветитеља Доситеја Обрадовића чији је допринос српској култури огроман обзиром да је огромне напоре улагао како би неuki народ образовао и натерао да прихвати културне различитости, одбацивао све што је имало везе са шовинизмом и дубоко заступао науку као представник рационалистичке филозофије. Обзиром да је графит исцртан и украшен занимљивим фонтом који је карактеристичан за млађу популацију, овакав антиклерикални графит којим се позива на скуларизам и науку, можда је на одређени начин и изненађујући.

Натпис: СОЛИДАРНОСТ СА СТУДЕНТИМА У ХРВАТСКОЈ

Овај графит је скренуо пажњу својом јасном поруком солидарности. Иако се доста графита односи на распиривање мржње између две државе и српског и хрватског народа, овакав графит указује на разумевање проблема у образовању

и вероватно бојазан да би слични проблеми, кроз које су тада пролазили хрватски студенти, могли да захвате и нас, кроз уочавање да су студенти са обе стране границе угрожени истим политикама.

Натпис: LES FLEURS DU MAL

Графит са сликом познатог француског песника Шарла Бодлера испод које је исписано име његове најпознатије збирке „Цвеће зла“. „Цвеће зла“ је у своје време наилазила на бујицу негодовања, била осуђивана због вређања јавног морала и на неки начин делила и судбину свог аутора који је и сам био усамљена уметничка душа. Творац графита могуће да је несхваћени уметник који поистовећивањем са Бодлером жели да се обрати оној популацији која разуме живот и опус чувеног писца. Можда представља позив студентима и грађанима да читају Бодлерову поезију радије него да конзумирају данашњу културну продукцију.

Натпис: ОКРЕЧИШЕ ЗИД АЛИ И УМЕТНИЧКА ВАТРА ОПРЉИЋЕ ГА ПОНОВО

Полазећи од претпоставке да се на овом месту налазио графит који су власници зграде или комуналне сужбе прекречиле изазвао је овај бунтовни графит који поручује да није готово и да се уметницима не може стати на пут, да је њихова уметничка визија зидова неуништива и да могу да “крече до сутра” јер уметници или “уметници” се неће зауставити.

5.5.5 Хомофобични

Натпис: СМРТ ПЕДЕРИМА - Земун, Нови Београд, Београд, центар

Натпис: КО ХОЋЕ У ДУПЕ, ДОБИЋЕ ПО ПИЧКИ - Београд, Светогорска улица

Натпис: ЧЕКАМО ВАС - Земун, Главна улица, близу великог аутобуског стајалишта

Натпис: СТОП ГЕЈ ПАРАДИ - Београд, центар, Улица краљице Наталије

Натпис: ГЕЈ ПАРАДЕ НЕЋЕ БИТИ - Београд, центар

Натпис: УБИ ПЕДЕРА - Земун, близу популарног грчког ресторана

Натпис: СМРТ ПЕДЕРИМА 10.10.2010. - Београд, центар

Натпис: НАРОД НА БАРИКАДИ, ВЛАСТ НА ГЕЈ ПАРАДИ. - Београд, Вождовац, аутобуско стајалиште аутобуса бр. 26

Натпис: СТОП ПАРАДИ - Београд, центар, Улица краља Милана

Натпис: НАРОД ТРАЖИ ХЛЕБ И ПРАВДУ А ДЕМОКРАТЕ НАМЕЋУ ПЕДЕРСКУ ПАРАДУ - летак лепљен по центру Београда и Ниша

Натпис: SMRT PEDERIMA COMBAT 18 - Београд, пешачки пролаз на Зеленом венцу

Натпис: КОЉИ ПЕДЕРА СМРТ - Београд, стубови носачи надвожњака испод Аутокоманде на аутопуту Београд-Ниш

Натпис: СМРТ ПЕДЕРИМА! ГРОБАРИ - Београд, околина Партизановог стадиона

Натпис: СТОП ГЕЈ ПАРАДИ! ГРОБАРИ

Дуготрајан графит снимљен на пословној згради Руднапа у центру Београда чија дуготрајност наводи на закључак да се околина слаже са садржином, да је прихвата или да се плаши аутора графита па због тога не сме да га уклони или санира.

Сви хомофобични графити имају једну заједничку црту, а то је мобилишући карактер који има за циљ да произведе и оправда насиље над ЛГБТ популацијом. Ова карактеристика својствена је свим графитима у овој групи било да су у вези са Прајд парадом или представљају “усамљено” позивање на линч или

убијање припадника ЛГБТ популације. Ови графити делују застрашујуће јер у себи садрже претње попут смрти, клања, убијања, истребљења. Потписници су најразличитије групације од екстремних навијачких група преко неонацистичких организација где се на пример спомиње и Combat 18, неонацистичка организација („18“ садржи јединицу и осмицу, као ознаке редних бројева слова у абеди који су иницијали имена Адолфа Хитлера), о којој се могу прочитати хвалоспеви и подршка коју енглески Combat 18/Крв и част/ пружају српском Стормфронту (на њиховом сајту). Читајући овакве графите потпуно је оправдано да се ЛГБТ популација осећа угрожено и заправо престрављено, а искуства из последњих петнаестак година нам говоре да и те како постоји разлог за страх јер се вербалне претње претварају у физичке обрачуне озбиљних последица. Код ових, као и код било које друге групе графита који позивају на мржњу врло је битна локација самих графита. Већина ових графита написани су у центру Београда (и других већих градова у Србији) на видним местима, где мноштво грађана циркулише свакодневно, принуђени да сваки пут добију незаобилазну дозу графитне мржње, и можда подсвесно усвајају такав модел схватања. Такође, поред центра, сличним графитима у време припрема Параде поноса обично је ишарано пола града, док су комуналне службе доста инертне у погледу њиховог уклањања, и мало шта чине у том правцу да се они прекрече. Ово наравно не умањује значај који би исти такав графит имао у приградском насељу само што је његова видљивост у том смислу смањена, и што тамо много мање него што је случај у центру града, може да се схвати као „говор града“. Осим што застрашују и дискриминишу, један део ових графита на врло перфидан начин покушава да скрене тему са проблема са којима се ЛГБТ популација суочава најчешће користећи најјефтиније популистичке трикове попут „народ тражи хлеб“ или „народ на барикади“, најчешће у време најављивања одржавања Прајд параде како би се међу популацијом дизала висока температура која има за циљ да створи тензије и створи још хомофобичнију атмосферу у ионако хомофобичном друштву.

Натпис: УБИЈ ПЕДЕ... (одговор), ПРПА, ААА, ПИЧКО

Недовршен графит мржње, дијалогски интервенисан псовачким подсмехом који указује да је недовршеност резултат страха аутора графита да доврши започети позив на убијање гејева. Снимљен у Београду, на Дорћолу, маја 2014.

5.5.6 Љубавни, Београд

Љубавни графити, односно изјаве љубави путем уличних натписа је врло стара и у свим земљама, културама и местима врло распрострањена садржина графитног изражавања. Они доносе поруке које се примају као дирљиве, ентузијастичне, младалачке. У погледу њиховог ауторства, они имплицирају да се ради о младим људима који можда немају средстава да се удварају позивајући на скупе изласке, или купујући скупе поклоне, али су у изражавању своје љубави експлицитни, креативни и одлучни¹⁰⁸. То не значи да уколико емоције нису добродошле, тј. љубав није истовремена и обострана, да понекада и ти на први поглед симпатични, љубавни графити не могу да представљају неки вид насиља, као начин узнемиравања, малтретирања, прозивања, па и претећег и индискретног наметања нежељеног односа и особа. Код љубавних графита може се још приметити и да је у садашњем тренутку готово равноправно (око 35% женског, наспрам 45% мушког, уз 20% полно неодређеног ауторства) присуство тзв. „женских“ графитних љубавних изјава које особе женског пола намењују мушкарцима. То је са своје стране један од доказа да улична уметност није искључиво начин изражавања младих мушкараца, већ све више и младих жена.

Не треба испустити из вида да су графити „живи“ дуго после своје прве појаве, па и онда када из разних разлога нису више актуелни. Локација им је такође врло разнолика и могу се срести готово на сваком кораку. Можда их је најмање у центру града који је по правилу место исписивања слогана политичког садржаја. Најчешће се срећу око школа, и у оним микро градским срединама које становници зову „нашим крајем“, дакле у комшилуку у коме живе највероватније и ауторка/аутор графита, тј. страна која изјављује љубав и она особа којој је та изјава намењена (минимум ова друга страна). Данас подсећају на тренд изјава љубави на билбордима по градовима на којима се изјављује љубав или честитају рођендани партнерима-партнеркама или својим симпатијама. Има мишљења и да већина ових графита представља само накарадно жврљање којим се изражава можда највише емотивна патетика, а у ствари и заправо немаштовитост ауторки/аутора, а као пример за ту тврдњу може се узети неки од доњих примера.

Натпис: ЛИШЋЕ ШУШТИ ИМЕ ТВОЈЕ ВОЛИМ ТЕ НИКОЛИНА МАЈКЕ МИ МОЈЕ

Налази се у центру Београда, у улици Браће Југовића, снимљен је у јулу 2014.

108 Првобитна идеја ауторке ове књиге није уопште била да сакупља, анализира или на било који други начин третира љубавне графите, већ је њена примарна пажња била усмерена на графите мржње. Примедбе којима јој је указивано да графити мржње нису преовлађујући садржаји на градским улицама, на којима равноправно са њима постоје и љубавни графити, дочекала је с неверицом, јер их сама уопште није примећивала, заокупљена супротним садржајима. Тек онда и тек када је добила на увид читаву збирку љубавних графита које су јој колегинице снимиле, увериле су је да су графити заиста подједнако начин изражавања и љубави и мржње.

Натпис: ЛУДА САМ ЗА ТОБОМ МАЧЕ

Овај графит заљубљене жене као ауторке карактерише се употребом боје црвене као крв, што је симбол страствене љубави, којом свом партнеру или партнерки “доказује” љубав написан је вероватно из искрене жеље да се другој страни приреди лепо изненађење. Има и елемената патетике која на вештачки начин покушава да интензивира осећања, али можда и да им се помало подсмева ако су превише интензивни.

Натпис: ТИ И ЈА ВЕЋ ДВЕ ГОДИНЕ ТРИ МЕТРА ИЗНАД НЕБА

За разлику од уобичајених графита који су по својој садржини изјава љубави која се тек очекује, тј. чија реализација се тек планира, овај графит представља пример трајности љубави и написан је са очигледном намером да се та дуготрајност стави до знања, подели и са другима. Снимљен је у јуну у Београду, у Гепратовој улици.

Натпис: Срећан рођендан Миле

Натпис: Волим те Жељко! Гага

Натпис: Филипе Волим те

Натпис: Без тебе нико...са тобом све... Тања волим те

Натпис: Горан воли Сару

Натпис: Тијана Волим те Марко

Натпис: Краки, волим те! Хићми

Натпис: Дача и Јасна! Твоја Јасна

Натпис: Мירו, волим те. Пеца

Натпис: Цмок Цмок волим те Тијана

Натпис: У добру бићу добар, у злу два пут бољи, заувек твој анђео чувар. Воли те миш!

Натпис: Јасна волим те

Натпис: Не дам ти да одеш из живота мог, ти си моја судбина, записао је Бог.

Натпис: Ако се икада заљубиш у навијача, буди срећна јер он најбоље зна шта су љубав и верност!!!

Натпис: Једини доказ да нису сви анђели на небу је у овој згради...

Натпис (слика): БЕТМЕН И РОБИН

Овај мали графитни мурал у ствари представља уметничку промоцију истополне љубави јер се два позната, несумњиво мушка стриповска лика љубе „француским“ пољупцем и тиме шаљу поруку легитимности њиховог истополног односа.

5.5.7 Љубавни, Нови Сад

Натпис: Мала моја, пољубићу ти стопала, ако ми само једну улогу учиниш: да ми дозволиш да те љубим по листовима, да ти се дивим као што нико није !!!

Натпис: Нешо волим те

Натпис: Зато што ми значиш, срећан рођендан Милош

Натпис: Овде је све почело Л плус Ђ 4.2.2011

Натпис: Ирена волим те

Натпис: Волим те мишу мој, твоје срцуленце

Натпис: Наташа ти си моје сунце

Натпис: Мицика волим те заувек. Никола

Натпис: Први пољубац. 18.01.2008.

Натпис: Волим Кики

Натпис: Теа Волим те !!!

Натпис: Тијана Грујић Волим те

5.5.8 Мизогинија

Натпис: АНТИФА КУЧКЕ - Београд ограда Ботаничке баште, Ниш центар

Антифа данас подразумева међународни покрет који се састоји од локалних група, чија је сврха супротстављање фашистичким идејама, активностима и организацијама, користећи се широким спектром тактика у циљу конфронтације са фашизмом. „Антифа кучке“ је песма познате београдске реперке MC Sajsi (шатровачки сисај) која тврди да јој намера није била да овом песмом афирмише одређене фашистичке групе већ да редифинише појам *антифа* као модерних амазонки које су освешћене. Иако је тврдња ауторке заправо да је покушала да изједначи све религије у песми и да је песма утопија а не религија, заиста се поставља питање колико је у томе успела, а колико је сама песма дала повода за бујицу накарадних графита.

Натпис: СТОП АБОРТУСИМА - Кнез Михајлова улица, пешачки пролаз на Зеленом венцу, кућа породице Крсмановић на Теразијама (зграда у којој је смештено више државних и научних институција, између осталих и Управа за родну равноправност и Институт за упоредно право)

У једном налету, чини се оркестрираном, град је преплављен графитима Стоп абортус(има)у, исписаних истом црвеном бојом, истим рукописом. Јасно је да су биране локације у самом центру Београда, њихова порука јасно је усмерена на ретроградне идеје укидања женског права на доношење сопствене одлуке о рађању и укидању њеног права на сексуално и репродуктивно здравље. Као иницијатори идентификују се неки црквени великодостојници, иначе у медијима помињани и по злоупотребама хуманитарних помоћи. Оваква идеја иначе, није својствена само Србији, већ постоји годинама уназад и у много развијеним земљама у којима десничарске организације покушавају да на овај начин негирају женска права¹⁰⁹. Ни Србија нема другачије заговорнике укидања женских права него што је то у другим земљама. Поред десничарских партија и цркве који под велом подизања наталитета и опште забринутости за свој род налазе разлог за правдање оваквих идеја, њихову идеологију на делу спроводе, оваквим конкретним акцијама, само мање препреде профашистичке организације којима се тешко може објаснити да укидање права на абортус, осим што је супротно важећем Уставу Републике Србије, ни у једном релевантом

109 „Абортусом се прекида трудноћа. Жене су одувек са мање или више успеха покушавале да контролишу рађање. Абортус је последња могућност у рукама жене да одбаца нежељену трудноћу. Однос државе према праву жене на абортус увек је знак степена демократичности друштва и уважавања права жене на избор. Недемократски режими су врло често посезали за забраном абортуса. Абортус је био забрањен у време Хитлерове владавине. Времена Стаљинове и владавине Чаушескуа су, такође, обележена забраном абортуса.“

истраживању није дало резултате који они очекују у виду подизања наталитета и то нпр. доношењем неког рестриктивног закона који ограничава ово право.

Натпис: ЛЕПА БРЕНА ЛЕПО ГОРИ - Београд, Врачар, близина Вуковог споменика и Техничких факултета

Изведен од наслова популарног филма („Лепа села лепо горе“ редитеља Срђана Драгојевића) графит ове садржине готово да је ушао у колоквијални језик омладине Србије. На први поглед у себи има шаљиву ноту, али његов заправо стварни садржај огледа се у односу према широко популарној, пословно успешној, имућној, ситуираној жени, у овом случају певачици муслиманског порекла Лепој Брени. Тим графитом се показује не само нетрпељивост према жени као таквој, већ садржи и националистичку ноту.

5.5.9 Навијачки

Натпис: УРОШЕ ИЗДРЖИ АЛЦЗ – Београд, Карабурма, близина супермаркета Идеа код Прибојске улице. Готово цела Србија је била и још увек је исписана графитима подршке Урошу.

Графит подршке Урошу Мишићу, екстремном навијачу (сада бивши осуђеник), осуђеном на 5 година затвора због бруталног напада на жандарма. Током његовог боравка у затвору у Београду и Србији појавио се готово нестварни број свуда исписаних графита који су дотичног проглашавали за невину, неправедно осуђену жртву државе, исцртавали његове ликове по зградама и хаусторима, превиђајући чињеницу да се ради о обичном ситном криминалцу који је на суров начин угрозио живот једног човека. Оно што одликује ове графите јесте потпуно уједињење иначе супротстављених навијачких група, па се тако у овом примеру може видети да се Мишићу, навијачу Црвене Звезде, пружа подршка од навијачког огранка Партизан познатог под називом Alcatraz. Наравно, увек је битно подвући да се ради о екстремним навијачким групама које немају никакве везе са истинским заљубљеницима ни у фудбал нити у било који спорт. Оваква заједничка подршка осуђеном навијачу представља израз заједничког разочарања екстремних навијачких група чињеницом да нису недодирљиви,

да их власти итекако могу судски гонити, па и кривично санкционисати, што је супротно њиховом уверењу да се то неће десити, због онога што они перципирају као постојање „договора“ о узајамном ненападању, чак можда и узајамној сарадњи.

Натпис: ЕПИЦЕНТАР ЛУДИЛА ЦЗ

Графит са јасном територијалном поруком, исписан испод табле у Улици браће Барух, на Дорћолу у Београду. Барух је позната јеврејска породица по којој је улица као и основна школа на Дорћолу, сазидана на месту њихове куће, добила име у крају који „припада“ навијачима Црвене Звезде. Као потписници графита појављује се на име, навијачка група Улtras или Ултра Делије са Дорћола, које се још у том крају потписују и као Улије са Урћола, хотећи тиме да истакну своју екстремну приврженост клубу Црвене Звезде. Они тај део града „присвајају“ као своју главну територију, проглашавајући је за прави епицентар свог (навијачког) лудила.

Натпис: ГРОБАРИ ГОВНА БИЛИ ГОВНА ОСТАЛИ, варијетет, ГРОБАР ГОВНО

Неретко можемо срести и графите који представљају сукоб навијачких група. Не бирајући речи којима ће се обратити својим главним тешким непријатељима, ови графити имају утицај и на обичне навијаче који се стављају у исти кош са екстремним крилима навијачких скупина.

Натпис: ОВО ЈЕ ЗВЕЗДИН КРАЈ

Натпис: НАШ КРАЈ НАША ПРАВИЛА

Натпис: ФИРМА ЛЕДИНЦИ

Натпис: ФИРМА БУЛЕВАР НОВИ САД

Натпис: ФИРМА КАМЕНИЦА

Натпис: НАШ КРАЈ НАШ РАЈ! УЛТРА 88

Натпис: Ultra Boys Таš

Натпис: ЦЗ БГ Наш Крај

Натпис: Територија навијача Делије Север

Натпис: ЗВЕЗДИН КРАЈ

Натпис: КО ДОШ'О... ЛОШЕ ПРОШ'О БЕЗ МИЛОСТИ

Ово су графити којима екстремни навијачи обележавају одређени простор, најчешће одређени крај, у коме осећају да су у комотној већини и својим неистомишљеницима шаљу јасну поруку да ту нису добродошли. Прошлост нас учи да иако наизглед безазлени, могу деловати депримирајуће пре свега на

становнике одређеног насиља који су неретко били терорисани од стране ових скупина из различитих разлога.

Натпис: СИНГИДУНУМ ЈЕБЕ ТАУРУНУМ (Земун). Други варијетет: Натпис: ПУШИ КУРАЦ ЗЕМУНЕ - Београд, Карабурма, Вишњићева улица

Графити усмерени против навијача из Земуна.

Натпис: ХИЈЕНЕ. Други варијетет, ХИЈЕНЕ ДО СМРТИ - Нови Београд, преко пута Палате Србија

Поруке које припадници навијачких група остављају као знак демонстрирања територијалности и своје силе. Додатак овим натписима „Надајмо се да имате брзе патике“ је уклоњен али остало је довољно јасних ознака те навијачке групе и њиховог става да се ту ради о њиховој територији. Овакви територијални графити имају за циљ да покажу непобедивост и надмоћ навијачке групе која тиме означава своју територију. Једна од таквих је и група Хијена, чије је вођа недавно убијени криминалац Велибор Дуњић, тако да се нажалост, ове групе могу повезати са свиме осим са спортом у свом најчистијем смислу јер као што видимо Хијене до смрти, на крају некада заиста завршавају смрћу.

Натпис: СЛОБОДА ЗА ИВАНА БОГДАНОВА

Иван Богданов постао је познат широј јавности као један од вођа хулигана који су на вандалски начин прекинули утакмицу Србија – Италија у Ђенови 2010. године и који је ухапшен након што се скривао у пртљажнику аутобуса.

Његова суђења су прекидана, враћана Основном суду у више наврата, био је доста онога што је део јавности оцењивао и као недостатак политичке воље и неспремност правосудног система да се разрачуна са овим социјалним талогом који нарушава лепоту спорта¹¹⁰. Када се тражи и пропагира слобода за овакво лице, види се дубоко укореењена патологија у свести људи који циљају погрешне циљеве.

Натпис: (РАШКА – локација променљива) ЧЕКА ТИТУЛУ, је натпис који се мултипликује по целој Србији у пролеће 2014, уз измену локације, у ишчекивању навијача Црвене Звезде да њихов тим коначно освоји шампионат државе. Потенцијално је изазован у вишенационалним срединама у којима постоје и други фудбалски клубови и организовани навијачи.

5.5.10 Предизборни

Предизборно време као да је време када је све дозвољено, свака врста увреде, личног напада и дискредитације. Графити који се појављују у предизборно време обично су најнижег нивоа увредљивости као што су доле наведена два натписа.

Натпис: ТАДИЋ ГОВНО - Београд, центар, Зелени венац

Натпис: ВУЧИЋ КУРЧИЋ - Београд на више места у центру града, нпр. Теразије, зграда Робне куће, Трг Републике, зграда Дома Војске и др.

Међустранички обрачуни, обично у јеку предизборних кампања којима се не бирају средства којима ће се скупити обично јефтини политички поени па чак и вулгарним натписима као што су Тадић говно, Вучић курчић.

Натпис: НИЈЕ ГОТОВО ТЕК ПОЧИЊЕ МЛАДИ ЛДП - Београд, Врачар, Крунска улица, Дорћол, Улица Џорџа Вашингтона

Неретко можемо срести и графите који за циљ имају да мобилишу одређену групуацију којој се обраћају, конкретно у овом случају ради се о омладини Либерално демократске партије која овим графитом вероватно жели да подигне „борбену готовост“ својих потенцијалних и сталних гласача, али и да изрази свој потенцијал. Интересантно је да се конкретно овај графит појављује не само у време предизборних кампања, већ доста често невезано за изборе, чак невезано и за било који посебни политички догађај или ситуацију на политичкој сцени Србије. То потврђује уверење да он служи највише унутарпартијском учвршћивању, тј. да се омладина ове партије тиме самоорганизује, самоохрабрује, спрема и

¹¹⁰ Богданов је у фебруару осуђен због насилничког понашања и напада на службено лице, јер је пре кошаркашког меча Партизан – Звезда најпре напао другог навијача ударајући га дрвеном гредом у леђа и главу. Када су тројица полицајаца покушала да ово спрече, Богданов је, како је наведено у првостепеној пресуди, замахнуо према глави једног полицајца који је пружио обе руке и задобио лакше телесне повреде у пределу подлактице. Остатком греде која се од ударца преломила, другог полицајца ударио је у пределу левог рамена и груди док је трећи полицајац повређен у пределу леве ноге. Јефтовић М, 2012, Ко је Иван Богданов, Б92, Инсајдер, 3. октобар. http://www.b92.net/insajder/fokus.php?vvvy=2012&mm=10&dd=03&nav_id=648395

окупља на будуће акције, а уједно показује и спољашњем свету своје постојање. После изборног дебакла у пролеће 2014. године када ЛДП по први пут од свог оснивања није прешла цензус и самим тим престала да буде парламентарна партија, овај графит је видљиво нестао са улица и више није примећено његово обнављање.

Натпис: НЕВАЖЕЋИ ЛИСТИЋИ – ПРЕЦРТАЈ ЛИСТИЋ - Београд, центар, Немањина улица, ограда око срушене зграде Генералштаба, аутобуско стајалиште

Покрет који је био изузетно актуелан за време избора 2012. године и чија је главна идеја била да мотивише грађане да на изборе изађу, али притом прецртају листић и тиме га учине неважећим, јер по њима, није постојала ниједна политичка струја која би одговарала њиховим очекивањима. Не улазећи у оправданост ове идеје, битно је подвући да се ради о људима који су били спремни и желели су да гласају, дакле не ради се о политичким (гласачким) апстинентима, већ о незадовољним гласачима, пре свега продемократских струја који су својом вољом да прецртају листиће желели да на својеврсан начин казне оне за које су гласали претходних година. Претпоставка је да се ту највише ради о разочараним бирачима Демократске странке. Интересантно је да овај графит постоји и данас (у време завршетка текста ове књиге, јуни 2014.), сасвим мало избледео од временског утицаја, али је очигледно да нико није покушао да га прецрта, нешто допише, прекречи, или на други начин учини нечитљивим. Уочено је иначе, после изборних резултата који су довели до елиминације ДС-а из владајућих гарнитуре и коалиционих комбинација за формирање власти (можда управо због извесног процента ових „белих листића“), да су неки експоненти ове политичке опције изражавали сасвим супротан став, указујући на штетност таквог политичког понашања (изузетак је само Весна Пешић која није одустајала од свог уверења да су „бели листићи“ били политичка нужност тог политичког момента).

5.6 Примери о којима су извештавали медији¹¹¹

Медији су углавном извештавали о графитима мржње који су као инциденти изазивали негативне реакције друштва и институција. Од свих поменутих примера о којима су извештавали медији, мало је позитивних, изрази пријатељства између Срба и Хрвата, организовано, дозвољено осликавање квалитетним делима уличне уметности. То не мора нужно да представља доказ да графити мржње преовлађују, то можда само произилази из природе медија по којој је много интересантнија вест неки негативни догађај од позитивног.

5.6.1 Ниш

На зидовима Синагоге у Нишу исписани су антисемитски графити и нацртани кукасти крстови са потписом скинса. На источној страни Синагоге исписани

¹¹¹ Од краја 2012. до почетка 2014.

су графити “Срби Србима”, “Јевреји Јеврејима”, на јужној страни су исцртани кукасти крстови, а испод њих написано је скинси. “Дошла су нека зла времена која носе лоше идеје и поруке. Збуњена сам и уплашена, рекла је за ФоНет директор нишког Народног музеја Дивница Пешић¹¹².

5.6.2 Транспаренти мржње на фудбалским утакмицама ¹¹³

Организатори фудбалске утакмице Нови Пазар - Рад саслушани су у полицији у присуству тужиоца, потврдио је Данасу извор из истраге. Били су прегледани и снимци са тог догађаја како би евентуално били идентификовани појединци који су на утакмици 2012. у Новом Пазару истакли транспарент - „Решен ребус, срце, бубрег, плућа, живела Жута кућа“. Транспарент који се поруком подсмева српским жртвама трговине органима на Косову развили су навијачи Новог Пазара из групе Екстреми, специфичан је одговор на сличан инцидент, када су навијачи Рада вређали жртве Сребренице. Наиме, навијачи Рада су 11. марта 2012. године на Бањици у Београду истакли транспарент на којем је писало „Реши ребус“, а испод су били нацртани нож, жица, хемијски знак сребра Ag и око. „Навијачи Новог Пазара су истакли транспарент који вређа национална осећања и шири међунационалну мржњу, што је строго забрањено по свим одредбама правилника ФСС, УЕФА и ФИФА“, каже се у саопштењу Дисциплинске комисије. Јусуфспахић је потез навијача Новог Пазара назвао „ватра на ватру“. Догађај су најоштрије осудиле и невладине организације Санџачки одбор за заштиту људских права, Urban-in, KC Damad i Eco family, које га сматрају „највећом провокацијом, која је до сада виђена на овом спортском терену“, али је истовремено осуђена и парола у стилу „Нож, жица Сребреница“, која се претходно појавила на утакмици између ова два клуба у Београду. Оба транспарента на утакмицама праћена су и графитима у околини стадиона на којима су се одигравале поменуте утакмице и представљају натписе који величају злочине и показују да немају ни минимум културе саосећаја према жртвама других нација и који позивају на мржњу и нетолеранцију међу грађанима.

5.6.3 Срби и Хрвати браћа

Графит „Срби и Хрвати браћа“ на Студентском тргу је био исписан ћирилицом и - рекло би се, ако није био ироничан - да је представљао својеврсну поруку о бољим односима два суседна народа. Изнад текста „Срби и Хрвати браћа“, који је био нетакнут неколико дана, неко је још, уз нацртано срце дописао „Ја волим свог Хрвоја“. Прецртан је после пар дана и написано је Смрт усташама¹¹⁴.

112 Бета, 2014, Антисемитски графит у Нишу, Хроника, 26. 05.

113 С. Новосел – Ј. Лукач, 2012, Саслушани организатори утакмице у Новом Пазару, Данас, 26. октобар, Рубрика друштво, стр. 5.

114 Блиц, 2013, Прецртан графит у центру Београда, Б92, 25. јануар.

5.6.4 Нацистички графит на згради ФЛУ¹¹⁵

На фасади зграде Факултета ликовних уметности у центру Београда освануо је нацистички графит, саопштено је из ове институције. Ради се заправо о кукастом крсту, „свастици“, симболу нацизма. Запослени на ФЛУ рекли су да је случај први приметио и пријавио један од пролазника и да се надају да ће полиција што пре открити починиоца овог вандалског дела, као и да ће графит веома брзо бити уклоњен.

5.6.5 Нови антисемитски плакати

На неколико места по центру Београда појавили су се антисемитски плакати којима се Јевреји оптужују да су одговорни за бомбардовање 1999¹¹⁶. Између хотела Палас и зграде Танјуга, као и на углу Обилићевог венца и Змај Јовине налазе се плакати на којима се види бомбардер из Другог светског рата са Давидовом звездом и слике срушене зграде Генералштаба и моста на Дунаву у Новом Саду уз поруку „14 година од НАТО бомбардовања, њихов терор и даље траје“.

5.6.6 Антифа у Нишу

Група нишких активиста који се представљају као Антифа екипа, очистила је споменик Шабану Бајрамовићу у Нишу. Активисти су после акције за ногу споменика привезали таблу са натписом „Живео Шабан! Ј... вас тендер! Смрт фашизму!“, коју је полиција потом уклонила. Општина је расписала ТЕНДЕР за брисање кукастог крста са споменика Шабану Бајрамовићу¹¹⁷.

5.6.7 Ценовник дроге у Чачку

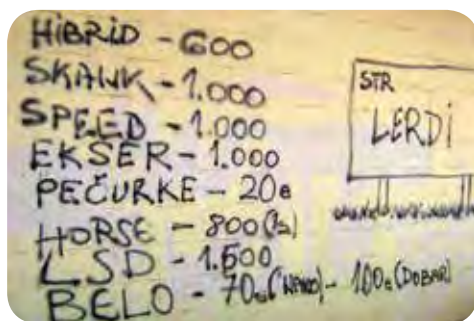
У медијском маниру „моралне панике“ у Вечерњим новостима у марту 2013.

115 Агенције, 2013, Нацистички графит на згради ФЛУ, Б92, 16. фебруар. Фото: Арт Београдски.

116 Б92, ТАНЈУГ, 2013, Антисемитски плакати по Београду, 29. 03.

117 Блиц, 2013, Могли су и референдум: Општина расписала ТЕНДЕР за брисање кукастог крста са споменика Шабану Бајрамовићу. Антифашисти очистили споменик Шабану Бајрамовићу у Нишу: „Живео Шабан, ј*** вас тендер!“, 26. април.

објављен је текст о наводној великој распрострањености дроге у Чачку и бескрупулозности дилера који се не либе да своју робу рекламирају и путем јавно исписаног графитног ценовника у школском дворишту¹¹⁸. Не наводи се тачно место тог специфичног „ценовника“, тј. у којој се школи он налази, да ли се ради о једном или више случајева, које школске и полицијске управе су пропустиле да интервенишу, нити време када је снимљен, да ли је постојао у време писања и објављивања текста, или је то нека ранија фотографија. Недостатак тих основних података доводи у сумњу веродостојност „вести“ о таквом графиту, па и саму његову аутентичност. У сваком случају већ и сама идеја о графитном ценовнику дроге је довољно забрињавајућа као индикатор одомаћености дроге у једној средини.

5.6.8 Дан после митинга у Новом Саду – рат графитима и плакатима

Дан после митинга опозиције против покрајинске власти, у априлу 2013. године, Нови Сад је освануо облепљен плакатима „Смрт Бојану Пајтићу и његовим послушницима“. Осим плаката, како су пренели поједини медији, у Новом Саду, Зрењанину, Кикинди, Панчеву, Беочину, Иригу, Руми, Ковачици, Белој Цркви и још неким местима у Војводини осванули су графити „Војводина наша дика – биће република“, које је потписала организација „Млада Војводина“. Такође, Српска напредна странка је саопштила да су графити који позивају на убиство првог потпредседника Владе Србије Александра Вучића, а који су се појавили у Новом Саду, директан одраз говора мржње Бојана Пајтића и Демократске странке. СНС захтева да надлежни државни органи по хитном поступку истраже ко је све, по налогу Бојана Пајтића и Демократске странке, писао графите претеће садржине председнику Српске напредне странке¹¹⁹.

5.6.9 ЛДП: Незапосленост опасност за Србију, а не графити

Највећа опасност за Србију је незапосленост, а не сепаратизми, ратови графитима и плакатима и сукоби лишени сваког политичког смисла и значаја

¹¹⁸ Илић В, 2013, Чачак: хероина више него хлеба, 29. март, стр.14.

¹¹⁹ М. А, 2013, Дан после митинга у Новом Саду – рат графитима и плакатима, Политика, 13. април.

за грађане, оценио је посланик ЛДП-а Бојан Ђурић поводом претходно вођеног „рата“ графитима у Војводини¹²⁰.

5.6.10 Графит мржње на новопазарској организацији Urban In¹²¹

Зид просторија невладине организације „Урбан-ин“ у Новом Пазару исписан је графитима којима се на вулгаран начин вређа директорка те НВО Аида Ђоровић. Према речима активиста организације, графити су исписани у ноћи између 30. јуна и 1. јула 2013, а потпис „Т.С. ‘89“ и „ЕХ ‘03“ може да укаже на то да су аутори припадници или симпатизери навијачких група „Торцида Санџак“ и „Extremi“. „Urban In“ је у саопштењу за јавност оценила да су графити мржње још један напад и наставак притисака оних којима не одговара чињеница да је та НВО непоколебљива у залагању за објективност, развој критичког мишљења и борби против свих екстремизама. „Овакви напади могу имати и много погубније последице по цивилно друштво у Санџаку. Због тога, оштро осуђујемо овакво испољавање незадовољства према ставовима других и позивамо надлежне органе да открију и казне починиоце“, наводи се у саопштењу „Urban In“.

5.6.11 Организовано осликавање подземног пешачког пролаза на Новом Београду¹²².

Млади цртачи графита, заједно са Супер Тимором и Лортеком¹²³, у јуну 2012. осликали су подземни пролаз испод Улице Јурија Гагарина. Основна идеја је да у Београду буде што мање ружних политичких натписа који својом увредљивом и често вулгарном садржином контаминирају градски јавни простор, као и да се омогући уметницима да се изражавају на креативан начин кроз квалитетну уличну уметност.

120 РТС, 2013, ЛДП: Незапосленост опасност за Србију, а не графити, РТС, Вести, 15. април.

121 Бета, 2013, Увредљиви графити против Аиде Ђоровић у Новом Пазару, Блиц, 02. јул.

122 С. Ч, 2012, Кад шараш, шараш лепо, Политика, 27. јун.

123 Један од претходних радова групе ИДЕ. Фото О. Инђић.

Тако је једна својеврсна галерија графита постала саставни део новобеоградског Блока 44. Осим осликавања подземног пешачког пролаза, у оквиру пројекта „Репрезент“¹²⁴, који се реализовао у сарадњи са локалном заједницом, група средњошколаца је од 18. до 21. јуна „похађала“ припремне радионице за израду графита. Оно су имали прилику да износе своје идеје, представљају сопствене радове и припремају скице за израду будућег заједничког мурала. Водитељи радионица, уметници Lortek и Super Timor, пренели су младим цртачима своја искуства у организовању сличних акција. „Радили су скице, оно што знају и умеју, а старији су им помагали. Ако већ шарају по својој улици, боље је да то раде на лепши начин, да цртају нешто што ће се људима свидети. Подземне пролазе смо одабрали да бисмо их улепшали, али и да дамо прилику клинцима из краја, где се ти пролази налазе, да се креативно изразе. Ми се бавимо графитима у јаким бојама, а не политичким натписима који прљају град“, изјавила је за Политику Славица Радишић из групе ИДЕ. Основни циљ овог пројекта је да се обезбеди место за креативно изражавање младих људи тако што би се подземни пролаз у предграђу претворио у својеврсну галерију графита. Неки од уличних графитера студирају на неком од уметничких факултета, а многи су активни не само у Београду већ и у другим градовима Србије. Из групе ИДЕ су нагласили да тзв. „добри улични уметници“ постоје свуда у свету и да су нарочито активни у Бразилу. „Графити сцена“ и те како је присутна у свету. Највише у Америци, али и у Немачкој је развијена и подржана од државе.

5.6.12 Цртачи надахнути филмом „Планета мајмуна“ испред СКЦ-а¹²⁵

Амерички блокбастер „Планета мајмуна – Револуција“ стигао је пред домаћу публику и одмах направио креативну „револуцију“. Велики број посетилаца дошао је да види како цртачи графита Брада, Пирос, Ресто и Ђурађ, „заражени“ овим филмским хитом стварају своја дела, испред Студентског културног центра, и притом нису били нимало себични, па су мале тајне своје уметности осликавања урбаних површина поделили са пролазницима. У почетку недефинисане линије полако су добијале облике да би се на крају овог дружења пред очима суграђана појавили ликови из овог остварења. Цртачи графита су користећи различите технике и материјале, на занимљив начин, уличном уметношћу, позвали суграђане у биоскопске сале.

¹²⁴ Пројекат „Репрезент“ представља наставак сличне акције реализоване у октобру 2008. године, покренуте на иницијативу трагично преминулог уметника, бескућника и дечака улице, Бојана Раданова Репрезента, који је покушао управо цртањем графита да се социјализује, а коме је цео пројекат и посвећен. Пројекат из јуна 2012. је реализован уз финансијску помоћ Министарства културе Републике Србије и уз подршку Градске општине Нови Београд и Новобеоградске културне мреже.

¹²⁵ А.В, 2014, „Револуција“ графитима, Политика 19. јули, Рубрика, Синоћ у Београду, стр. 16.

6 ИНИЦИЈАТИВЕ ГРАЂАНА

Акције женског покрета као одговор на говор мржње
Србија 2011.

Примери акција против графита мржње

Жене и графити

Ирмела Мензах-Шрам

Памела Кастро

Краљица Вила

Џенифер Павлук

Прекречимо графите мржње

Београдски графити

Зрењанинска иницијатива грађана за очување мурала

Бујановац

Инострани примери

Пример Њујорка

Примери Стокхолма

Пример Милана – покрет против графита

Барселона – графитни паркови

Техеран

Сирија

Сплит против фашизма

Графитни мурали

Улична уметност целог света

Један графитни зид у Сиднеју, пре и после

Бангкок

Берлин

Даблин

Гдањск
Богота
Бристол
Буенос Ајрес
Кејптаун
Лисабон
Лондон
Лос Анђелес
Мексико Сити
Мелбурн
Москва
Њујорк
Париз
Праг
Quintanar de la Orden, Толедо
Рио де Женеиро
Сантјаго
Сао Паоло
Тајпеј
Витлејем

6.1 Акције женског покрета као одговор на говор мржње

Део програма женског покрета је непристајање на мржњу, дискриминацију, позив на насиље, величање насиља, нетрпељивости, одбацивања и искључивања других и другачијих. Феминистички став према графитима мржње се састоји у осуди хомофобичних графита, графита који вређају национална осећања, који пропагирају антицивизацијске и ретроградне идеје и који позивају на линч читавог дела популације. Део феминистичке политичке екологије је непристајање на ћутање и одсуство реакције на графите мржње као и непристајање на такву контаминацију јавног простора. Феминистичке интервенције/активности ка елиминацији графита мржње, корак су ка изградњи толерантног друштва, друштва које поштује различитост. Екофеминистички ангажман једно је од могућих начина грађанске реакције на говор мржње изражен графитима.

Екофеминизам се заснива на теорији да су потчињавање жена и потчињавање природе темељно повезани. У екофеминистичкој литератури¹²⁶, екофеминизам се често описује као уверење да су заштита околине и феминизам суштински

126 Metz, Winifred Fordham, 2008, „How Ecofeminism Works“, 12 March.

повезани. Дискриминација и опресија засноване су на роду, раси или класи, директно повезане са експлоатацијом и деструкцијом природне околине. Можда због тога што жене више и чешће од мушкараца брину о својим породицама и кућама, оне су свесније проблема заштите околине од мушкараца, сензитивније реагују на контаминацију јавних простора мржњом, нетолеранцијом, позивом на линч и насиље према другима. Досадашње еколошке катастрофе започео је човек успостављањем патријархалног светског поретка, и очигледно је да ће и у будућности наставити да угрожава његов опстанак на овој планети¹²⁷. Феминисткиње СМатрају да ће мушкарци наставити да експлоатишу жене и природу зато што их виде као вечно плодне и бескрајно способне да обезбеђују живот, њих је страх да ће се девастирање градова начетих мржњом и злочинима мржње несметано наставити и ескалирати, доносећи разарање и смрт¹²⁸.

Екофеминисткиње не покрећу само питања као што су загађење воде, нестанак шума, гомилање токсичног отпада, развој и одрживост пољопривреде, права животиња и питање нуклеарног оружја. Оне покрећу и питање контаминације међуљудских односа, улоге „прљавих политика“ манипулација мржњом, настојећи да развију толеранцију и уважавање различитости као специфичну екологију друштвених односа. Екофеминизам је глобални покрет са стално растућом заједницом активисткиња и теоретичарки који обухвата више тема, који се, између осталог, залаже за мање страха и више толеранције. Такве активности захтевају вођство и активизам снажних и упорних жена инспирисаних да преузму одговорност за своје природно окружење, за систем који управља њима, своје животе и своју будућност. Разумљиво је дакле, што се међу приоритетима у погледу родне равноправности током данског председавања ЕУ-ом у 2012. налазила област жене и животна средина¹²⁹.

Феминистичка теорија захтева акцију која подразумева врло ангажовани активизам, дакле конкретне и делотворне акције, а не само посматрање, сведочење о времену у коме живимо. Наиме, само сведочење није довољно ако се на томе заустави однос пасивног посматрача према посматраним, неприхватљивим појавама. Заузимање критичког става захтева укљученост, а укљученост значи преузимање дела одговорности. Насупрот томе, пасивност уопште не обезбеђује заштитну „заветрину“ од одговорности. Пасивност, нереаговање, окретање главе од проблема и сл. подразумева одговорност због пристајања, прихватања неприхватљивог, јер није зло само када се чини зло, већ и када се на зло не реагује. Не учествовати у отпору уједно значи и не мислити¹³⁰.

127 Алексић Ана, 2012, „Природа и идентитет у екотопијама Ернеста Каленбаха и Урсуле Легвин“ Мастер рад, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш, стр. 13.

128 Жикић Александра, 2014, Како делује екофеминизам, WordPress, Интернет

129 Током данског председавања Саветом Европске уније три области везане за родну равноправност су биле у фокусу рада Савета: жене и животна средина, жене у управним одборима и родно засновано образовање.

130 Badiju Alen, 2008, *Преглед метаполитике*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, стр. 14.

Феминистичко непристајање на говор мржње у свим његовим видовима је део редовног феминистичког програма и значи активно супротстављање тој специфичној контаминацији јавног простора. Говор мржње је вербална експресија мотивационе основе за следећи корак који се састоји у дискриминацији и злочину мржње, дакле ништа друго до претходна фаза, на коју се наставља дискриминација и злочини мржње као у пракси спроведена, реализована претходно вербално изражена мржња. Феминисткиње не пристају на мржњу, дискриминацију, позив на насиље, величање насиља, нетрпељивости, одбацивања и искључивања Другог. Акција је неопходна јер су и мржња и насиље, на које се не реагује, опасно комфорни обрасци нормализације патолошког, превише лак и поуздано брз начин брутализиције друштва. То је ћутање које је континуирано и стабилно присутно у нашем животу, услед чега долази до онога што Маркузе назива „нормализовање зла“¹³¹. Феминистичко супротстављање мржњи уједно је и супротстављање патријархату у његовој транзицији из традиционалног у модерни, из патерналне очинске доминације у фратернални, братски, мушко солидарно удружени облик патријархата¹³². Графити мржње, као уосталом и већина говора мржње, плод су активности те метафорички схваћене удружене браће која тиме настоје да заувек сачувају своје мушке привилегије, нпр. „право“ на насиље, „право“ на одбацивање других и различитих, своју доминацију над женама и свима који су слабији, немужевни или мање мужевни.

6.2 Србија 2011.

Феминистичка акција против графита мржње се базира на схватању да су такви графити део неприхватљиве контаминације јавног простора мржњом, који захтева директну феминистичку акцију. Први ниво те акције је идентификовање графита и разумевање, свест о њиховој садржини, политичком значају, потенцијалу да охрабри и мобилизује истомишљенике и допринесе порасту мржње и нетрпељивости. Следећи корак је званично обраћање јавним комуналним службама да их уклоне. Уколико не дође до уклањања графита мржње, предузима се трећи корак у виду организовања јавних протестних акција и њихово јавно уклањање сопственим средствима, уз пратећу медијску кампању. По тим фазама се одвијала успешна мартовска акција београдских феминисткиња 2011. па то може и у другим приликама и у другим срединама да представља модел.

Интересантна је реакција геј популације на графите мржње хомофобне садржине а која се видљиво разликовала од феминистичког приступа који је обухватао вишестепену, организовану акцију која је укључивала обраћање институцијама и била примарно усмерена ка њиховом потпуном елиминисању из јавног

131 Коковић Драган, Ристић Душан, 2010, „Насиље и мржња као обрасци нормализације патолошког“, стр. 36-44, у Вејновић Д. (прир), *Говор мржње*, Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, стр. 40.

132 Купас Suzana & Sarnavka Sanja, 2006, *„Женска“ перцепција медијских садржаја*, В.А.В.Е. Загреб, стр. 13.

простора. Наиме, реакција гејева неколико пута се састојала од дописивања других речи на постојећим графитима мржње ради мењања њиховог смисла (у Ивањици нпр. такве интервенције називају „санацијом“ графита), што је био специфичан вид графитног дуелирања, али није укључивала ни обраћање градским властима, нити потпуну елиминацију тих графита из јавног простора. На пример, интервенција у слогану „смрт педерима“ састојала се у брисању речи педер која је онда замењивана речју „хомофобима“ чиме је графит остајао на свом месту али са промењеном поруком, која је гласила „смрт хомофобима“. „Чекамо вас“, добро позната претња учесницима Параде поноса интервенцијом је замењена са „Чекамо маст“, или „Чекамо овас. (потпис) Коњи“. Такви случајеви су бројни, помињемо нпр. случајеве графита те садржине из београдске Улице Гаврила Принципа, нишке главне Улице војда Карађорђа, централне земунске Главне улице и сл.

6.3 Примери акција против графита мржње

Организована интервенција појединих београдских феминисткиња и група које су се обратиле градским властима довела је до брзог уклањања графита усмерених против геј популације и Рома као и до обећања да ће се тако реаговати у сваком новом случају¹³³. Наиме, „Лабрис“, организација за лезбијска људска права, упутила је протестно писмо градрначелнику и градској комуналној инспекцији, изражавајући револт што се и након шест месеци од одржане Параде поноса, графити мржње налазе широм града. Само дан касније, брзом акцијом комуналне инспекције сви графити су прекречени¹³⁴.

На слици је један од графита који је уклоњен после акције Лабриса. Био је исписан на делу аутопута, правац ка Новом Београду, испод Аутокоманде. После пребојавања никада се на истом месту није појавио ни један нови графит било које садржине.

¹³³ Београд, март 2011.

¹³⁴ Н.Н, 2011, „Уклоњени графити“, *Правда*, 23.март, стр. 16.

У Београду је такође организована и заједничка акција уклањања графита са јавних површина који садрже неприкладне поруке и позивају на дискриминацију под називом „Толеранција, пре свега!“. Одржана је 8. септембра, а акцију је финансијски подржало Министарство омладине и спорта, у оквиру пројекта „Млади су закон“ који спроводе Грађанске иницијативе. Ова акција је на симболичан начин указала на потребу елиминисања графита мржње до којих је посебно дошло уочи најављене Параде поноса.

Фасада новосадског Омладинског центра исписана је почетком 2011. године хомофобним графитима мржње¹³⁵. Након више од месец дана од подношења поновљених молби и разних других представки комуналној инспекцији и другим општинским службама Новог Сада, пошто је изостао институционални одговор, феминисткиње су 26. априла организовале јавну акцију уклањања графита мржње¹³⁶. Градске власти су све време остале неме, па је покрајински Завод за равноправност полова у два наврата, у мају и септембру организовао акције кречења графита мржње, покушавајући да, како тим акцијама, тако и пратећом медијском кампањом, приволе градске власти на наставак даљег уклањања графита мржње. Градска управа ипак није променила мишљење да графитима треба да се баве сами станари, власници станова у зградама на чијим су зидовима написани, а не градске комуналне службе, као да се ради о некој приватној, само њима потребној интервенцији, као да се ради нпр. о увођењу или поправци интерфона, мењању сијалица у ходнику или браве на улазу у зграду и сл. Због тога су Завод за равноправност полова и Покрајински омбудсман у мају 2011. покренули кампању Мапирања графита мржње у Новом Саду којом су апеловали на надлежне инспекцијске органе и полицију да се овом озбиљном проблему супротставе на одлучнији начин, у складу са Уставом, Законом о забрани дискриминације и ратификованим међународним уговорима о људским правима¹³⁷.

Подстакнути очитом пасивношћу власти, у септембру су опет написани претећи графити на згради Омладинског центра ЦК13 у Новом Саду. Тим поводом је чак четврти пут током 2011. Омладински центар ЦК13 апеловао на државне органе, управу и полицију града Новог Сада да иступе са јасним ставом према оваквим нападима, као и да је проналажење починилаца оваквих напада и отворених претњи насиљем апсолутна одговорност коју МУП има према грађанима и грађанкама¹³⁸. Због тога су у Новом Саду грађани иницирали у априлу уклањање графита мржње у намери да се више не дозволи било какав облик мржње и нетрпељивости на улицама града Новог Сада. Грађани су прихватили да такве акције треба да постану један облик манифестовања грађанске свести која се буну против загађења сопствене средине, у којој живе различити људи са истим мотивом - да живе у добром и мудрому граду¹³⁹.

135 Нови Сад, март 2011.

136 Фонет, Н.С, 2011, „Поруке мржње на згради ЦК 13“, *Б92*, 21. март.

137 С.Ј, 2011, „У граду мапирано више од двеста графита мржње“, *Данас*, 19. мај, стр. 23.

138 Колектив Омладинског центра ЦК13, 2012, Саопштење за јавност, Нови Сад, септембар.

139 Г.Н, 2011, Уклоњени графити мржње“, *Данас*, 26. април.

Ово није била једина таква акција прекречавања графита мржње у Новом Саду јер се пар месеци касније појавила потреба да се уклоне графити који величају Ратка Младића и прете смрћу хрватском певачу Дину Мерлину чије се гостовање очекивало у Новом Саду. У тој акцији учествовало је неколико стотина грађана Новог Сада, предвођени функционерима Лиге социјалдемократа Војводине и Српског покрета обнове. Прекречили су графите мржње који су се налазили у непосредној близини Полицијске управе Нови Сад, чиме је скренута пажња не само на неприхватљивост графита мржње већ и на пасивност полиције у чијој су непосредној близини они настали¹⁴⁰.

Упркос томе што градске власти Новог Сада нису прихватиле да је уклањање графита мржње њихов посао, новосадска феминистичка акција, по мишљењу ауторке овог текста није била неуспешна. Графити мржње углавном су уклоњени, неки државни органи и политичке партије су мобилисани и мотивисани на акције против графита мржње, као и приличан број грађана, а медији су целој ситуацији посветили доста свог простора, чиме се додатно едукативно деловало на ширење свести о неприхватљивости графита мржње.

Феминистички став према графитима мржње се састоји у осуди хомофобичних графита, графита који вређају национална осећања, који пропагирају антицивизацијске и ретроградне идеје и који позивају на линч неког дела популације. Непристајање на такву контаминацију јавног простора је део феминистичке политичке екологије, активности ка њиховој елиминацији су корак ка изградњи толерантног друштва, друштва које поштује различитост. Активности против говора мржње и графита мржње, иако се не баве искључиво ни директно типичним феминистичким темама везаним за женска права и промену/побољшање друштвеног положаја жена, представљају значајан допринос феминистичког покрета подизању општег квалитета живљења у урбаним заједницама. Историјски и програмски се базира на феминистичком одбацивању како превасходно мизогиније, тако и хомофобије и национализма из јавног дискурса, како и сваког другог облика јавног изражавања мржње и подстицања насиља. Феминисткиње јасно указују да је говор мржње снажно средство за подстицање линча, дискриминације, свирепог понашања и других антицивизацијских тековина а графити мржње само су његова подврста, један

140 Бета, 2011, Прекречени графити мржње у Новом Саду, Блиц, 27. новембар.

од специфичних видова његовог испољавања. Насупрот томе, феминистичкиње указују да је потребно развијање културе толеранције, солидарности и ненасиља, популаризација и едукација знања о људским правима и једнаким правима за све грађане. Поштовањем и прихватањем различитости стварамо простор за живот, рад, креативност, образовање и запослење. Феминистичкиње позивају да будемо толерантни и поштујемо различитости, не дозвољавајући неистомишљеницима да поремете хармонију заједничког живота и богатство различитости. То значи прихватити чињеницу да су људска бића природно различита у својим вредностима, понашању, говору, верској и националној припадности и да сви имају право слободе мишљења и да буду оно што јесу¹⁴¹.

Последице активистичких интервенција код градских власти против графита мржње, као и првих изречених санкција, без обзира што су те пресуде још заправо неправноснажне, већ и само процесуирање аутора графита мржње је врло зачајно, јер је одскора, нпр. у Београду видљив нестанак потписаних графита. Наиме, групе под називима Гробари, Наши, Образ и сл. као најчешћи потписници хомофобичних графита више не желе да се идентификују и тиме изложе могућим санкцијама. Такође, и садржински има промена, па сада у порукама преовлађују гранични случајеви, тј. садржаји у којима нема експлицитно изражене мржње и позива на насиље, већ се хомофобични садржаји задевају у рухо „дозвољеног“ изражавања политичког става, мишљења, неприхватања, нпр. Стоп геј паради, За живот Србије и сл. Иако је јасно да је иза тога иста хомофобична енергија мржње и претње безбедности ЛГБТ популацији, тешко је судски доказати да такви графити излазе из дозвољеног домена слободе говора. Такође се уочава и последица уклањања графита мржње у Београду јер се у поплави графита у пролеће 2012. готово нису сретали хомофобични графити. Зидови града су током пролећа 2012. наиме, ишарани до последњег педља (као да изражавају *horror vacuit*) којечиме и којекаквим продуктима „жврљ арта“, али не и хомофобичним графитима, што је свакако почетни успех у делегитимисању српских градова као средина које мрзе и одбацују своје ромске, национално мањинске, ЛГБТ суседе и сусетке и које не умеју да толеришу другост својих другачијих суграђанки и суграђана.

Апели на надлежне да уђу у траг организаторима и помагачима кампања мржње и претњи насиљем која подиже тензије у друштву и позива на линч читавог једног дела популације нису за сада уродили плодом. Права институционална реакција у виду санкционисања оних који су у неколико наврата последњих година буквално преплавили градове графитима мржње, као и осуде те појаве која би дошла са свих нивоа власти, је за сада потпуно изостала. У међувремену се поједини, никада уклоњени графити и налепнице са садржајем мржње још увек могу видети на београдским, новосадским, нишким улицама и трговима, као и јавним просторима других градова, месецима, практично све док нека феминистичка група не покрене следећу кампању против њих. Одсуство институционалне реакције не чуди, јер заиста тешко да би до ње могло редовније долазити у ситуацији у којој је, осим утицања на градске комуналне

141 Хаџисалиховић Белма, 2012, „Мултиетничност и различитост“, Данас, стр. 4, 2. март.

службе да редовно неутралишу графите мржње кречењем, још увек немогућа осуда нпр. извршеног насиља и отворених претњи насилјем. Спремност да се оправда оно на шта графити мржње позивају, с познатим аргументом да су „они наша деца“, навијачи којима се по правилу опраштају много гори насилни чиновни, тешко да може да омогући друштвени амбијент за санкционисање и консеквентно елиминисање, како графита мржње, тако и свих других.

6.4 Жене и графити

Улога жена као актерки на графитној сцени огледа се не само у организовању колективних акција против графита мржње већ и у индивидуалним, уметничким и активистичким активностима које свакако треба поменути и не дозволити да остану непримећене. Неке од тих активности усмерене су такође на уклањање графита мржње, као што је случај са радњама Берлинке Ирмеле Мензах Шрам. Такође, жене уметнице користе графитни израз уличне уметности као начин свог уметничког и активистичког изражавања као Бразилка Памела Кастро и Београђанка која ствара под псеудонимом TKV (The Kraljica Vila). Интересантан је и случај санкционисања због ширења претећег графита што је доживела Џенифер Павлук. Да ли ауторке графита попут ауторки женског писма пишу о себи самима, својој женској егзистенцији, женским искуствима и проблемима, или се баве општом графитном тематиком, је питање на које тек остаје да се да одговор. Све што се може рећи за сада, је да се на први поглед тешко могу разликовати графити чији су аутори мушкарци од оних које су креирале жене, односно нема ничег толико дистинктивно и специфично што би на први поглед указивало на пол аутора. Има мишљења ипак, да када се жене графитно изражавају, оне углавном сликају себе, свој женски свет, стварају своје женско графитно писмо, остављају свој женски графитни печат. Што разликовање посматрачима није могуће на први поглед је због тога што се искуства жена и мушкараца у савремено доба све мање разликују, што им је друштвени положај као уметника једне још увек непризнате уметничке гране, подједнако неизвесан. Време и развитак уличне уметности ће показати да ли ће се полне разлике аутора графита уочавати убудуће више и јасније него што је то случај данас.

6.4.1 Ирмела Мензах-Шрам

Немица Irmela Mensah Schramm је позната берлинска пензионерка која већ пуних 25 година наоружана спрејом и шпахтлом свакодневно уништава неонацистичке графите и симболе са берлинских улица. Као неко ко је сам доживео и преживео злочине нацистичког периода, она сматра да свако данашње подсећање на симболе и злочинце тога времена, представља увредљив начин визуелног напада на становнике и госте Берлина. Њиховим уклањањем она настоји да омогући становницима Берлина да не живе свакодневно окружени графитима зла, доприносећи уједно личним примером да њен град постане зрелији и спремнији на самоцензуру. О њој су италијански филмски аутори Vincenzo Caruso и Fabrizio Lussu снимили документарни филм, „The Hate Destroyer“¹⁴².

6.4.2 Памела Кастро

Бразилка Panmela Castro, уметничког имена Anarkia, је 25-годишња графити уметница, која улице Рио де Женеира користи као алат за оснаживање жена у Бразилу¹⁴³. Наиме, у Бразилу је тек 2006. године донесен закон којим се физичко насиље над женама сматра повредом људских права, а назван је „Закон Maria da Penha“, по жени која је услед насиља у породици остала парализована. Био је то први такав закон у земљи у којој је физичко насиље над женама толико интегрисано у друштву да га многи сматрају *нормалним*, а до његовог доношења је дошло после тридесет година лобирања. Доношењем закона проблем није нестао, јер је врло мало Бразилки, посебно оних из сиромашнијих и руралнијих делова те земље уопште и знао за њега и више година после његовог доношења.

Памела Кастро је зато, у сарадњи са организацијама које се баве заштитом људских права, графитима почела ширити поруке у којима осуђује породично насиље и информисати жене, жртве насиља, да постоји закон који их штити. Поље њеног деловања су најпре биле фавеле, где сиромашне жене већином нису знале препознати кршење њихових људских права, нити за законе који иду у њихову корист.

„Раширено је мишљење да су жене у Бразилу слободне јер могу бити председнице, политичарке, менаџерке у врху великих компанија... Међутим, друштво је много сложеније и више од тога, а бразилско друштво још увек угњетава жену. Ја желим да будем део промене, информисајући жене.“

6.4.3 Краљица Вила

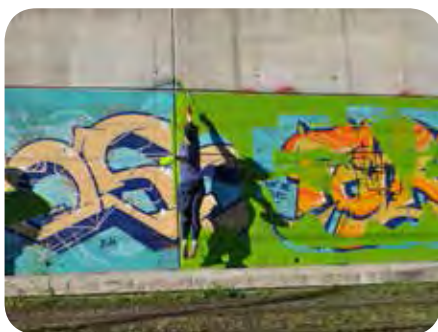
TKV – The Kraljica Vila је уметничко име београдске стенсил уметнице која је само у Београду осликала више од стотину сликовних и муралних графита, од портрета малих димензија до мурала од преко десетак квадратних метара.

142 The Hate Destroyer: Retired Woman Defaces Neo-Nazi Graffiti
http://www.huffingtonpost.com/2011/02/20/the-hate-destroyer-documentary_n_825747.html
 Приступ: 29. марта 2013.

143 Памела је завршила ликовну академију у Рио де Женеиру, а данас води организацију Артефеито путем које своје поруке преноси и женама изван Бразила. 11. јун 2012. (Radiosarajevo.ba)

Од уличних фасада, преко контејнера....

....до галерија.

Настоји да улепшава градски амбијент као заједнички комуникациони простор, прекрива својим интервенцијама графите мржње, „осваја“ нове подлоге и просторе намењене духовитој урбаној интервенцији. У једном периоду је волела да се изражава аутопортретом измењеним интервенцијама сличним фотошопирању. На питање који су њени покретачи и мотиви, уметница у приватној кореспонденцији са ауторком ове књиге каже: „Мислим да је од свега по мало. Тешко је рећи такву ствар - можда је на суштинском нивоу то велика потреба за стварањем посматрана кроз призму града, друштвених околности. Ту је свакако укључена и грађанска непослушност као и мало идеализован став о колективном знању и бољитку. Постоји више слојева по којима функционишемо мој рад и ја“.

6.4.4 Џенифер Павлук

Канађанка Jennifer Pavluk је ухапшена због тога што је на свој профил ставила фотографију графита на коме се види извесни господин Лафренијер, шеф полиције Монтереала, са прострељеном главом. Она тврди да је смешна свака оптужба за претње, насиље и сл. јер је она урадила само оно што су многи радили, разменила фотографију туђег графита. Она заиста није ни насликала графит, нити га фотографисала. Пре суђења, забрањен јој је прилаз полицији на један километар¹⁴⁴.

6.5 Прекречимо графите мржње ¹⁴⁵

„Прекречимо графите мржње, дискриминације, ратних злочинаца, националистичког урлања... који »красе« Нови Сад. Ко ће други ако не ми?“ То је уводна реченица којом се објашњавају намере покретача иницијативе „Прекречимо графите мржње“. Наводи се чињеница да је Нови Сад већ дуже време место исписивања графита разних екстремно-националистичких (често неонацистичких) организација и политичких партија. Уочава се да ти графити имају за циљ промоцију оних вредности које су доминирале крајем 80-их и целих 90-их, од којих се друштво и даље тешко опоравља. Упозорава се да се графити мржње, дискриминације, слављења ратних злочинаца, и онога што аутори сајта називају „националистичким урлањем“, итд. налазе скоро на сваком зиду. Јасно је да такви графити по мишљењу иницијатора Прекречимо графите, осим што пропагирају мржњу, у исто време изазивају страх, па и безнађе у оном делу популације који не дели иста мишљења са графитерима. Такође се упозорава да графите мржње не треба игронисати или сматрати да су неважни и да их нико не примећује. Као и рекламни билборди и плакати они имају ефекта, делују на свест и ставове људи. Објашњава се да њихова страница има за циљ да мало покрене становнике Новог Сада и да их охрабри у кречењу споменутих графита.

144 <http://petapixel.com/2013/04/04/woman-arrested-after-posting-photo-of-anti-police-graffiti-to-instagram/>

145 „Прекречимо графите мржње“ је Фејсбук станица покренута 19. јула, 2013.

Зато се упућује молба људима да иницијативи шаљу слике таквих графита и место на коме се налазе, а најбоље би било када би прекречили неки такав графит и ту радњу послали за објављивање. Тиме би мотивисали себе и све друге који прате ову страницу да елиминишу графите мржње. Свесни су да није баш једноставно кречити такве графите, пре свега из безбедносних разлога, али и недостатка новца. Из тог разлога подржавају и кад се такви графити само прешкрабају спрејем, што је брзо и јефтино јер је најважније неутралисати поруку. Но, циљ је ипак да се не делује ноћу, јер то што покретачи иницијативе Прекречимо графите желе је апсолутно легитимно. Они зато стављају акценат на кречење, дању, да сви виде јер и сам чин кречења представља јавни отпор пропагирању негативних вредности зато што људи који пролазе виде да се то склања. Људи заиста гледају, макар стидљиво, али гледају. Наводи се на крају да немају ништа против лепих и креативних графита јер сматрају да графити имају моћ да неки ружан детаљ у граду учине лепим. Због тога обећавају да ће поделити слике таквих графита које су преузели са страница сиром света.

6.6 Београдски графити ¹⁴⁶

Циљ пројекта под насловом „Београдски графити“ је да документује и популаризује графите на београдским улицама. Александар Ђорђевић, фотограф и дизајнер из Београда, започео је овај пројекат почетком деведесетих година у Берлину. Пројекат и даље траје.

У опису пројекта се објашњава да су графити појава која прати човека од најранијих дана његовог постојања. Наиме, наводи се да се графити срећу од пећинских зидова по којима су неки клинци из праисторије цртали своје другаре ловце, ванземаљце и духове који су их прогањали. Исписивање и сликање графита иде све до данашњег виртуелног Facebook зида на коме нашим другарима ванземаљцима честитамо рођендане, зид је ту да пренесе поруку. „А ако папир трпи све, зид трпи још више!“ - наводи се у опису овог пројекта.

¹⁴⁶ <https://www.facebook.com/beogradskigrafiti/info>

Графити представљају незаобилазни део урбаног окружења. Замислити град без графита било би исто као замислити град без аутомобила. Графити су свуда, изложени погледима, временским условима и емоцијама. А то их чини пролазним. Циљ овог пројекта је да сачува и документује овај специфичан вид уметности. У оквиру пројекта покренути су блог и Facebook страница „Београдски графити“ на којима су, поред београдских графита, приказани и графити из других светских метропола, са циљем да се прикаже универзални језик графита. Без обзира да ли гледамо графит на зиду у Београду или пећински цртеж ловаца из праисторије, порука графита је ту.

6.7 Зрењанинска иницијатива грађана за очување мурала¹⁴⁷

Уметничке слике на градским фасадама и зидовима које су некада биле препознатљиви, декоративни, урбанистички елементи Зрењанина, сада су све више потиснути билбордима. У граду на Бегеју ипак желе да однове своје мурале. Грађанска иницијатива становника Зрењанина је да се спречи пропадање обележја о којима је својевремено причала цела некадашња Југославија. То се пре свега односи на слику на којој се налазе четири коња, као истрчала на зид право из песме. Пре три деценије академски сликар Милутин Мичић је био зачетник идеје да се град ослика муралима. Тако су настале три велике слике чији је он аутор. Прва је на згради поред магистрале која води у центар града на којој је представљена античка култура у банатском амбијенту. Тај мурал је данас прекречен. Било је осликано и прочеље економске школе на коме је унета хронологија цивилизације са симболима који обележавају времена кроз које је човек прошао. Неумитан протек времена симболизује сунчани сат који је на Мичићев мурал поставио професор физике Крсте Наумовски. На слици је уочљива латинска порука „*Noras non numero nisi serenas*“, „Бројим само сунчане дане“. Трећи мурал је уједно најпознатији, налази се уз исту магистралу, и на њему су насликана четири разиграна коња. Они као да су изашли из песме у којој су опевана она чувена „четири коња дебела“ који упрегнути у фијакер прелазе узану гвоздену ћуприју преко Бегеја. Тај мурал су становници Зрењанина највише завољели, и за њега се чуло у целој бившој Југославији, одакле су стизале честитке аутору Милутину Мичићу. Иако није добио никакав хонорар, био је срећан што је као млад сликар добио шансу да реализује тај импозантни мурал који се налази на површини од скоро 800 квадратних метара, при чему је дужина сваког коња износила скоро девет метара. О значају тога мурала говори податак да су грађани тражили да се најпре тај мурал обнови и заштити од пропадања. На жалост, из градских окружења се потискују уметнички мурали и заборављају се као начини креативног осмишљавања фасада, чиме се губи прилика за подстицање на креативно размишљање и делање. Људска слобода, ширење духовности, старалачко промишљање простора све су биле користи таквих урбанистичких решења, али су уместо мурала у праксу ушли лакши и често променљиви визуелни садржаји рекламних билборда. Али ако нема

147 Ђукић Ђуро, 2014, Мурали су бројали сунчане сате, Политика, 18. мај, стр. 16.

иницијатива за осликавање нових мурала, барем би било добро да се сачувају они постојећи, увелико уклопљени у амбијент Зрењанина.

На слици је обновљен мурал Четири коња дебела, снимљен 6. септембра 2014.

6.8 Бујановац

У Бујановцу,¹⁴⁸ у суботу 9. октобра 2010, Центар за толеранцију и интеграцију југа Србије организовао је целодневно осликавање центра града графитима. Та активност је део пројекта „Волим Бујановац“, који је подржан од стране Координационог тела Владе Републике Србије за општине Прешево, Бујановац и Медвеђа. У циљу промовисања свог града, млади из Бујановца, који су активни чланови Центра, позвали су професионалне цртаче графита да се придруже активности и напишу „I Love Bujanovac“ на зиду у центру града. Свој лични печат млади Бујановца су оставили прскањем својих имена на тим новим графитима. Заједно са графитима на фасадама у центру Бујановца, фотографије тих активности, предузетих у оквиру пројекта „Волим Бујановац“, приказане су путем видео бима, тако да су становници Бујановца могли да се упознају са иницијативом. Активност је подржана од стране представника локалне самоуправе, одобрена је и од стране станара зграде на којој су насликани графити, месне заједнице центар „Вук Караџић“, „Еверест“ штампарије, „Борели“ продавнице обуће и ресторана „Неша“.

¹⁴⁸ <http://www.kt.gov.rs/en/news/news-archive/graffiti-activity-in-bujanovac/>

6.9 Инострани примери

6.9.1 Пример Њујорка ¹⁴⁹

Много година возови њујоршког метроа били су покривени и споља и изнутра ружним графитима, вероватно најружнијим који уопште постоје. Ружни изглед возова био је само један од многих проблема јер је истовремено систем јавног транспорта био у хаосу, све мање људи се одлучивало на возњу прљавим и несигурним метроом, бирајући друга транспортна средства, а радни морал запослених је био све нижи. Многи напори и политике предузети ради решавања тих проблема, нису се показали ефикасним. Када је Дејвид Ган постао председник Управе њујоршког транзитног система, објавио је као прво Програм чишћења возова, са циљем да се графити сместа избришу са њих. То је било важно јер је дуготрајност неуклоњених графита подстицала графитере да их све више праве, мотивисани чињеницом да ће њихови производи месецима да круже по целом Њујорку и да ће их видети милиони људи. Када је тај њихов мотив елиминисан чишћењем графита, нестао је уједно и главни разлог да се осликавају нови графити на метро возовима, који су врло брзо постајали све уреднији. Једна од лекција је открити мотиве графитера, па са тим сазнањем осмислити одговарајуће контра мере.

Бенкси

Њујорк је један од градова на чијим улицама оставља своје радове један од најпознатијих уметника данашњег доба, Бенкси. Бенкси је најпознатији британски уметник 21. века, иако има мишљења да његова дела немају ништа од поезије истинске уметности. Типично за њега је уметнички инстинкт за тренди политичким садржајима чему додаје потребну дозу двосмислености и мало мистерије, чиме импресионира своје обожаватеље из буржоаске јавности¹⁵⁰. Бенксију данас пажњу поклањају и озбиљне, породичне, прилично конзервативне новине, као што је Политика у Србији. Он¹⁵¹ је енглески уметник чији се street art радови налазе у Бристолу, Лондону и многим другим градовима, али доследно крије свој идентитет и тврди да га никада неће открити¹⁵². Разлог тајновитости је и практичан пошто се бави послом који је углавном законом забрањен. Упркос томе, он је међународно признат уметник, чији поједини радови достижу цену од 1,8 милиона долара. Појавио се почетком деведесетих и комуницира преко друштвених мрежа, наговештавајући када може да се очекује нешто ново и где, па је на Интернету настао прави мит о њему. Њујоршке радове свакодневно представља на свом сајту и на Инстаграму. Недавно је поставио инсталацију која се састоји од осликаног белог камиона и црног аутомобила. Са

149 Felson Marcus, 1994, *Crime and Everyday Life, Insights and Implications for Society*, Pine Forge Press, Thousand Oaks California, стр. 119.

150 Бенкси је нпр. непроцењив у ЕУ пропаганди.

151 J.J.K, 2013, Њујорчани верују да су ухватили Бенксија, Политика, 12. октобар.

152 Претпоставке су да се зове Робин и да је одрастао у Бристолу, на југозападу Енглеске. Псеудоним му наводно потиче о презимена Бенкс, а по другој теорији презива се Ганингем. Једни кажу да је био месар, други да је показао таленат за цртање још у средњој школи. Прича се чак и да не постоји један Бенкси већ да је реч о групи уметника.

стране су бурад за нафту са исписаним бесплатним бројем телефона. Када се окрене број, посматрачи чују аудио-снимак ноћног бомбардовања Багдада из 2010. у ком је 18 људи погинуло, укључујући Ројтерсовог новинара и двоје деце. Познаваоци кажу да је ово један од његових најполитичнијих радова.

У октобру 2013. године био је ангажован у Њујорку, где је по његовим разним крајевима радио на пројекту „Боље напољу него унутра“, са намером да сваког дана у октобру створи ново уметничко дело. Досадашњи радови изазвали су велико интересовање, али нису свуда наишли на одобравање. Дешавало се да буду префарбани за мање од 24 сата, што је Бенкси прокоментарисао као „мржњу других графити-уметника“. Негативан је био и коментар „Њујорк дејли њуза“ где су његове радове окарактерисали као вандализам, јер, како је наглашено, Бенкси увек слика на зидовима без одобрења власника зграде и без икакве друге најаве, при чему чишћење графита годишње кошта Њујорчане два милиона долара. Сматра се да се Бенкси обраћа, не тинејџерима као иначе главним корисницима графита, већ вишој средњој класи, онима које називају „читаоцима Гардијана“, којима је занимљив као заступник либералних политичких ставова и који графитима протестује против савремене претње прекомерног државног надзора. Тачно је да су раније графити сматрани као непристојни и претећи, као појава коју угледни људи не воле и чега се плаше, док су само тек понеки ликовни критичари налазили сирову лепоту у неким од њих. Уметници попут Бенксија су допринели „припитомљавању“, односно ублажавању схватања о графитима и данас би нпр. у Америци многи власници кућа били одушевљени ако би по буђењу открили да се на фасади њихове куће налази дело које може бити драгоцен Бенкси¹⁵³.

Ретко даје интервјуе, па је пажњу привукао један који је ових дана изашао у бесплатном њујоршком листу „Вилиџ војс“. У одговорима послатим мејлом преко публицисте, мајстор графита је рекао да је комерцијални успех знак да није успео као улични уметник, јер они „не треба да буду прихваћени на тај начин“. Тек када је неко плаћен, онда у очима јавности престаје да буде вандал а његова уметност комунални неред, и то је оно што Бенкси не воли. Плаши се да свако профитирање од уличних цртежа њих претвара у својеврсну рекламу, што

153 Jonathan Jones, 2014, New Banksy? The Guardian, 14. april.

он не жели да се дешава са његовим радовима. „Знам да улична уметност може да делује као маркетиншки део једне уметничке каријере, па сам пожелео да стварам уметност без налепљене цене. Нема галерије, књиге, ни филма. Нема никакву сврху, што, надам се, нешто значи“, рекао је Бенкси чији су радови дословно сечени из бетона и продавани на аукцијама широм света.

6.9.2 Примери Стокхолма¹⁵⁴

Шведска влада је недавно објавила водич за туристе под насловом „Најдужа светска галерија – стокхолмски метро“, којим је представила чињеницу да више од половине од 99 метро станица стокхолмског метроа има уметнички осликане зидове. То је резултат рада више од 70 уметника који су доприносили уметничком осмишљавању својим мозаицима, муралима, цртежима, натписима и другом зидном декорацијом ходника, станица и тунела стокхолмског метроа. Нико наравно не очекује да та уметност добије неке престижне уметничке награде, али би хипотетичка „Нобелова награда за превенцију графита“, ако би таква награда постојала, сигурно била заслужена. Превенција графита постигнута је на пет истовремених начина: шаренило употребљених боја онемогућавало је видљивост евентуалних новодописаних садржаја за које би било потребно много канти висококвалитетних разних боја да би их покриле, веома сјајне површине онемогућавају наношење многих врста боја преко већ постојећих, веома грубе, заправо рељефне површине су непогодне јер је на њима тешко сликати и све насликано преко већ постојећих садржаја је лоше видљиво, ошро засечени зидови тунела нису погодни за осликавање читљивих порука и коначно, као крајње средство, на неким местима су употребљене и металне решетке које блокирају зидове, на којима остаје веома мало простора за сликање порука.

Натпис: IF YOU REPEAT A LIE OFTEN ENOUGH IT BECOMES A TRUTH, прецртано, а уместо тога додато: POLITICS, RELIGION¹⁵⁵

Овај графит са потписом Могула као аутора се налази у Стокхолму. Представља

154 Felson Marcus, 1994, *Crime and Everyday Life, Insights and Implications for Society*, Pine Forge Press, Thousand Oaks California, стр. 120.

155 <https://www.facebook.com/streetartutopia/photos/p.10152342222837700/10152342222837700/?type=1&ref=nf>

добар пример street art-а и показује ону другу, бољу карактеристику графита која не мора да буде увек везана за вандализам или обележавање територије од стране екстремиста. Гледајући на десетине графита са потписом Могул уочава се заједничка црта, а то је суптилни бунт. На помало дефанзиван а опет ефектан начин, ови графити успевају да посматрача наведу на размишљање о друштву у коме живи. Привлачан моменат Могулових графита је што су универзални и не везују се за једну средину, јер се са садржином може поистоветити било који мислећи грађанин света, који има критички осврт на друштво у коме живи. Критичка мисао везује се за идеју да ни у једном друштву не сме да изгледа да идеални грађанин не мисли, не пита, ћути.

Натпис: REAL EYES REALIZE REAL LIES

Истом политичком ставу промовисања освешћеног грађанина је и ова једноставна порука, исписана употребом једноставних слова, без икакве уметничке интервенције, али са јасно упозоравајућом поруком да треба отворити очи и промишљати свет око себе јер само праве очи откривају лажи.

Натпис/слика: снагатор који носи кућу на раменима

У овом графиту/слици се може видети свет, глобализација, грађанин који је обесправљен и очајан. Бачен у капитализам и остављен да се бори за опстанак у немилосрдном свету. У савременом свету он је ништа друго до гладијатор у арени, који носи претешко бреме егзистенције.

6.9.3 Пример Милана – покрет против графита ¹⁵⁶

У Милану постоји покрет против графита, чији припадници, волонтерке и волонтери чисте зидове од Милана до Рима. Раде у тимовима добровољаца, опремљени су белим оделима и четкама, за материјал углавном троше новац који су прикупили од добровољних прилога, а договарају се и извештавају о акцијама преко друштвених мрежа и директно, методом „од уста до уста“.

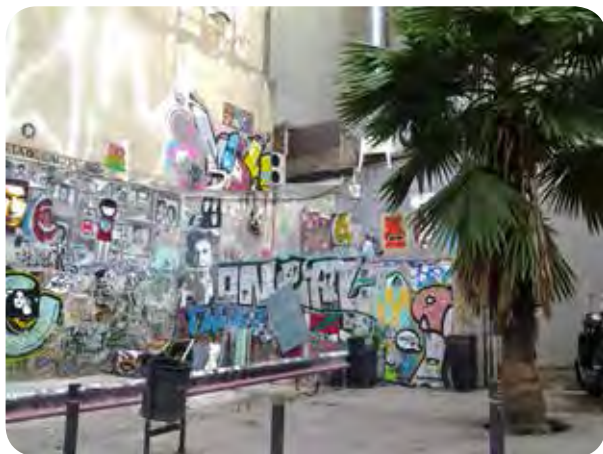
¹⁵⁶ Cannavò Alessandro, 2014, Un movimento antigraffiti ripulisce i muri da Milano a Roma, Corriere della sera, 26. april.

Потреба за њиховим акцијама је велика и стална. Подаци националног истраживања обављеног 2009. указују да се годишње нанесе штета од 700 милиона евра графитима на зградама и средствима јавног превоза, наводи Андреа Амато, председник Националне асоцијације за борбу против графита. Само град Милано потроши 6 милиона за чишћење јавног превоза и још 100 милиона да очисти цео град уочи сајма Екпо. За графитере, велики изазов у Милану је 850 метара у улици Viale Abruzzi. Појединци, или још чешће, групе графитера оперишу ноћу наоружани спрејевима, катраном и разним бојама, са намером да обележе територију својим потписима и ознакама. Дан је пак, време за акцију волонтера против графита, нпр. групе студената медија на челу са Фабиолом Минолети генералном секретарком Удружења за борбу против графита, који у белим кобинезонима, уз помоћ ланеног уља, четки, шпахтли, већ у зависности од подлоге, чисте преко ноћи нанете натписе и слике. Графити се брзо намноже ако се одмах не очисте и ту нема разлике између центра и периферије. Наиме, брзо уклањање графита делује обесхрабрујуће на графитере, умањује њихов понос ако би њихови продукти били дуготрајни. Постоје периоди чак и по четири месеца без потребе за било каквим интервенцијама захваљујући управо тим почетним, хитним акцијама активног грађанства. Осим што сами чисте графите, настоје и да ангажују друге актере са истим циљем. Трговци им обично дају попуст на материјал и тако подржавају чишћење своје околине од графита. Компаније шаљу своје волонтере да одређени број часова учествују у уклањању графита, а компанијска обезбеђења пријављују појаву жврљотина у близини пословних простора. Школе ангажују ученике на уклањању графита из школског простора и околине. Тако је нпр. ове године организовано да 17. маја ученици очисте зидове две школе и болнице, и то, како се наводи, има 100 пута већи значај за њихово образовање од неколико школских часова грађанског васпитања. Свим тим активностима спречава се и деловање тзв. синдрома „разбијених прозора“ чиме криминолошка теорија објашњава повезаност руинираних зграда и девастираног уличног амбијента на подстицање разних облика насиља у таквим срединама, пре свега вандализма и хулиганизма.

6.9.4 Барселона – графитни паркови

Графити су у Барселони генерално забрањени и против њих градске власти примењују све уобичајене мере, од прекречавања до санкционисања графитера. И сами становници Барселоне имају свест о потреби очувања неоштећене аутентичности архитектуре и споменика града и схватају да би неконтролисана жврљотина графитног типа представљале ружење средине која и због својих естетских убранистичких квалитета велике наде полаже у зараду од туризма. Због тога се, упркос жељи за добијање независности Каталоније која је широко распрострањена међу становцима Барселоне (готово да нема стамбене зграде чији прозори и балкони нису украшени каталонским заставама), у самом граду готово не види очекивани графит „Каталонија није Шпанија“. Да се ипак уметнички пориви уличних уметника не би тотално спутавали, отворена су поједина места, графитни паркови, на којима је дозвољено исписивање графита и која су чак и ограђена да се графити не би ширили и на оближње фасаде. Ту

графити прерастају у мурале, па и праве вишедимензионалне асамблаже, као резултат више сукцесивних интервенција, више уметника.

На слици је представљен један такав графитни парк у старом делу Барселоне у непосредној близини познате, и од туриста вероватно најпосећеније, барселонске цркве Santa Maria del Mar.

Специфична ситуација је и на Универзитету Барселоне где се неконтролисано исписивање графита још теже сузбија због увек присутних интензивних потреба младих људи да се изражавају на такав начин. С једне стране, дозвољено је лепљење плаката свуда испред универзитетских зграда, јер се штампани материјал сматра квалитетнијом уличном интервенцијом од графитног жврљања. С друге стране, уговорно, квалитетно израђени мурали представљају допуштену декорацију која се временом замењује новом креацијом нових уметника. На сликама су графитномуралне декорације испред улаза у Библиотеку универзитетског Атенеума и на степеништу Факултета за историју и географију Универзитета у Барселони.

Унутар универзитетских зграда, неконтролисано исписане графитне поруке се редовно уклањају прекречавањем.

Графит „Contra l'Ofensiva Patriarcal: Desobediencia Feminista“ испред кантине Филозофског факултета ипак није уговорена, дозвољена графитномурална

декорација, али како је исписан на тешко приступачном месту и у унутрашњем дворишту, тај графит неуклоњен, стоји већ дуже време¹⁵⁷.

6.9.5 Техеран

Један улични уметник из Ирана постао је светски познат по томе што својим сликама великих димензија претвара сиве зидове у ремек-дела¹⁵⁸. Ради се о сликару и дизајнеру Мехди Гадијанлу (33) који је одлучио да улепша Техеран на оригиналан начин. Он већ пет година слика мурале на зидовима зграда Техерана. Као и већина других градова у фази развијања, Техеран представља архитектонску мешавину у којој зграде често имају само једну уредну, репрезентативну страну фасаде, обично ону која гледа на главну улицу, док су остале занемарене, празне, сиве, често и неомалтерисане. Мехди своје оригиналне идеје добија посматрајући управо такве грађевине и њихове занемарене делове. Он је досад осликао преко стотину зидова, што је прави подвиг имајући на уму да израда једног мурала траје веома дуго. Неки становници Техерана то виде као елемент који нарушава лепоту града, има и оних којима се фигуративни садржаји чине у супротности са исламским уметничким схватањима по којима су високо вредноване апстрактне арабеске и орнаменти, али Мехди наставља да ради, задовољан јер има савршену подлогу за своје радове и што локалне власти подржавају његов рад. Наиме, још пре осам година градске власти су основале једно тело за промоцију уличне уметности у Техерану. Сада аутори као што је Мехди добијају дозволу за сликање мурала у градском амбијенту, као и новац за уложени труд.

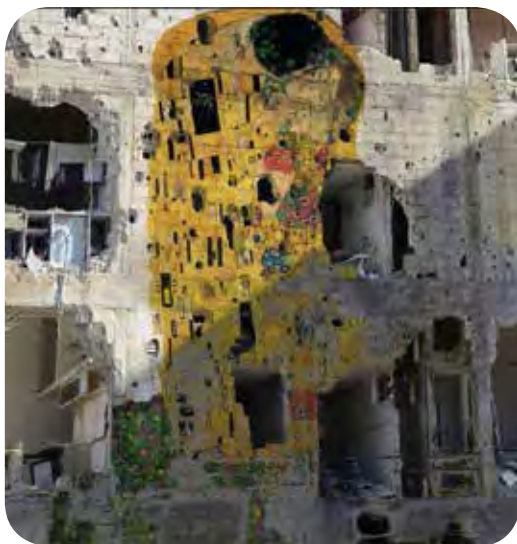

157 Снимљено за време ауторкиног боравка на Унивезитету у Барселони у првој половини јула 2014.

158 I.H. Profimedia, 2014, Улични уметник из Ирана претвара сиве зидове у ремек-дела, 04.06, <http://www.blic.rs/Slobodno-vreme/Vesti/470405/Ulicni-umetnik-iz-Irana-pretvara-sive-zidove-u-remekdela>

6.9.6 Сирија

Сиријски уметник Тамам Азам насликао је „Пољубац“ Густава Климта на једној од ратом разорених зграда¹⁵⁹. Поруке су јасне, љубав побеђује рат и разарање, уметност је неуништива, људскост ће надживети нељудскост.

6.9.7 Сплит против фашизма¹⁶⁰

Чланови неформалне иницијативе за уклањање (про)фашистичких симбола „Сплит против фашизма“ су, у недељу 3. августа око 15 сати, на неколико локација у граду спровели акцију брисања фашистичких симбола. Локације на којима су се брисали фашистичких симболи су Бачвице, Појишан, Кман и центар града.

159 Freedom graffiti, by Domus (2014). Syrian artist Tamмам Azzam and his personal Gustav Klimt's „The Kiss“ on war-torn building in Syria

160 P.J, 2014, Акција брисања графита: Диљем Сплита уклањали фашистичке симболе, Index, 4. август.

6.10 Графитни мурали

Заједничка порука претходних примера је да се можда као најефикаснији вид борбе једне средине против графита мржње и графита као комуналног нередица показало квалитетно уметничко осликавање градских простора кроз сарадњу градских власти и уметника. Тако настају вредна дела уличне уметности који се као графитни мурали налазе у свим великим градовима, престоницама и пословним центрима света. У овом тексту су издвојени примери карактеристичних мурала из двадесет и три града који сваки за себе представља истовремено и одраз средине у којој је настао, али и допринос заједничког, светског тренда изражавања кроз уличну уметност, који попут специфичног „ликовног џинса“ представља глобални урбани стил.

6.11 Улична уметност целог света¹⁶¹

Један графитни зид у Сиднеју, пре и после¹⁶²

Схватања вредности уличне уметности нису увек подељено афирмативна. Уместо подржавања таквих уметничких уличних интервенција, у августу 2014. појавио се и један супротан пример. Наиме, зид једне компаније за промет некретнинама у Сиднеју (Kamperdaun), на коме су претходно уметници Teazer, Numskull и Roach насликали мурал, окречен је пошто су власници одлучили, не консултујући се са ауторима, да ће без мурала зид изгледати репрезентативније, уредније и лепше. Као одговор на то уништавање дела уличне уметности непознато лице (можда и неко од аутора), на свеже окреченом зиду написао је уобичајене графитне жврљотине, што представља својеврсан протест због уништавања једног дела уличне уметности и давање простора графитним баналностима. Написано је трапавим словима, „Овај зид је имао уметност, сада су на њему к...ци“. Неизречено, али јасно питање је, а да ли је збиља овако боље (мултипликовани стилизовани пениси, жврљотине и сл.)?

161 Наслов „Улична уметност целог света“ написао је Бојан Перовић у мају и јуну 2014. године за време свог стажирања у Институту друштвених наука. У тексту се користи непреведен, широко глобално распрострањен и прихваћен термин „street art“ као аутентична ознака за уличну уметност графитних мурала.

162 <http://www.iheartchaos.com/post/5170876700/before-and-after-graffiti-wall-in-sydney>

Бангкок. Једна од најпопуларнијих туристичких престоница данашњице отворена је за street art уметнике што показује и организација Street Art Festival-а, који окупља најбоље тајландске графитере али и street art уметнике из целог света пружајући им прилику да својим талентом осликају град. Графит из Бангкока представља потпис једног од најпознатијих street art уметника са Тајланда, Бона, чији рад рефлектује пре свега јединствену традицију и обичаје Тајланда а на конкретном графиту поред свог потписа оставља и око пуно боли које рефлектује тешке социјалне прилике на Тајланду. Овај графитни мурал урађен је 14. јула 2010. године.

Берлин. Уметничка критичарка Емили Трице назвала је Берлин „Меком графита урбаног уметничког света“ и вероватно би се јако мало људи усудило да опонира оваквом опису Берлина. У Берлину је торањ једне старе фабричке хале добио целом дужином мурал са мотивом џиновског ока који представља старог становника Берлина који прати ужурбано мењање града које се дешава брже него што се њему у старости појављују боре. Овај рад је сјајном фотографијом овековечио награђивани фотограф John MacDougal (добитник најпрестижније немачке награде за фотографију, на којој је позадина сахране немачких војника убијених у Авганистану). Конкретни мурал је рад француског street art уметника који је познат само по иницијалима JP и урађен је у оквиру пројекта под називом „Боре града“. Рад укључује портрете старијих људи који су током времена били сведоци трансформације и преокрета Берлина. У исти пројекат су укључени и Шангај, Лос Анђелес и Хавана.

Даблин. Оронула даблинска зграда освежена је дивним живим бојама и са мотивом дела гитаре, симболом музике и добре енергије. Рад се налази у централном Даблину, у насељу које се зове Temple Bar, који је за разлику од подручја која га окружују задржао средњевековни урбани амбијентални дух и енергију, са калдрисаним улицама. Он представља културни део Даблина, изузетно популаран код туриста због живог ноћног живота у који се овај рад савршено уклапа.

Гдањск. Најзначајнија пољска лука на Балтичком мору, иако потпуно разрушена након II светског рата данас је пуна очаравајућих, инспиративних и колоритних уметничких израза street art уметника који дају нову ноту сивим зградама. На конкретној згради видимо шаренолики пазл коме недостаје управо део који додаје џиновска шака. Мурал је урадила Етка (ЗТКА). Осим снажне колоритне експресије, овај мурал има и антиграфитну улогу јер је по његовој површини тешко било шта дописати да би то могло бити видљиво.

Богота. То је град кафе и кокаина, како називају главни град Колумбије. Имао је прилике да 2006. године угости једног од најчувенијих шпанских street art уметника, познатог под својим уметничким именом Пез. На графиту видимо насмејану рибу која представља окосницу Пезовог рада („пез“ на шпанском значи риба). Како је почео да ради 1999. године (зато и потпис Пез, што значи, насмејан од 1999.), његов рад је постепено под утицајем стрипова и урбаних поткултура одвео Пеза до његовог заштитног знака „Насмејане рибе“ која за њега представља универзални и ванвременски језик којим комуницира и шири добру вибрацију и оптимизам где год да ради. Овај конкретни рад насмејане рибе у Боготи урађен је 2010. године.

Бристол. Када говоримо о графитима, прва асоцијација на Бристол је Бенксијево краљевство.

Младић који завршава графит мајмуна који исмејава људску врсту, који поред пацова представља једну од чешћих тема Бенксијевог рада, несумњиво показује да је реч о Бенксијевој антикапиталистичкој и слободарској школи street art-а. Овај графит мајмуна представља део пројекта по називом, „See No Evil“ као колекцију радова у улици Нелсон у Бристолу.

Буенос Ајрес. Аргентинска престоница Буенос Ајрес постала је заиста прави „добар ваздух“ (buenos aires) за street art. Жива и колоритна сцена, као у овом примеру, постала је толико распрострањена да бројни подаци говоре да све што је напуштено и сиво у Буенос Ајресу данас је постало осликано графитима најразличитијих мотива, од огромних мурала преко стенсила¹⁶³ и графита који доносе и јаке поруке протеста, беса, указујући и на мрачне дане војне диктатуре. Они такође говоре и о толеранцији и отворености, ма колико то можда чудно звучало за Аргентину, ка свим врстама уметности. Конкретни графит представља две мушке фигуре означене као Хуан Пез и Алкун Ладо који са уживањем слушају музику налази се у крају Буенос Ајреса који се зове Пуерто Мадеро и урађен је у јуну 2011. године.

Кејптаун. Не чуди да је Кејптаун препун графита који одају поштовање њиховом револуционару Нелсону Мендели, за време кога се Јужноафричка република ослободила апартејда. Сваки графит посвећен Мендели симбол је демократије и мира, симбол освајача слободе и позив на толеранцију и међурасно поштовање. Овај добитник Нобелове награде за мир и први „црни“ председник своје државе остаје вечна инспирација храбрости и борбе за једнакост. Конкретни мурал са мотивом Менделиног портрета урадио је street art уметник из Кејптауна Mitchell's Plain чије је уметничко име Mak1One и који уметност графита види као начин да се границе обарају, било да су оне расне, финансијске, језичке, социјалне или образовне. Овај графит је карактеристичан

¹⁶³ Стенсил графити настају наношењем боје преко шаблона изрезаног од пластике, лима, дрвета, картона и сл. материјала тако да остају отисци на доњој подлози обликовани прорезима на шаблону. Стенсил графити могу да буду текстуалног, сликовног или мешовитог текстуално-сликовног садржаја, а за исти графит могу се користити и више различитих шаблона и више боја. Њихова основна карактеристика је брзина настанка, лако умножавање стандардног натписа или сликовног приказа, па се врло често користи и у политичким, предизборним кампањама.

и по томе што садржи текстуалну поруку, „Када човек уради за свој народ и своју земљу оно што сматра да му је дужност, онда може да умре у миру. Верујем да сам ја уложио тај напор, и због тога ћу мирно спавати у вечности.

Лисабон. Главни град Португалије, Лисабон, ушао је на Гардијанову листу 10 најбољих street art градова света и то управо са овом сликом која је окарактерисана као графит џиновског лопова у ноћи. Како је Рејчел Диксон за Гардијан написала, овај графит осликан је у центру прелепог Лисабона, па изгледа готово шокантно и у исто време бриљантно видети огромну зграду на којој су осликани прозори плавом бојом и 12 метара велика силуэта провалника који бежи у ноћи, али на елегантан начин, попут плеса балетског играча. Мурал је урадио street art уметник Sam3 из Мадрида, у оквиру Crono Project-а у Лисабону током 2013. Његов рад је у највећем броју случајева заснован на црним силуетама.

Лондон. Овај графит је изазвао велике контроверзе у Лондону. Рад је шведске street art уметнице из Гетеборга, која се зове Екта Екта. Њен рад, укључујући и овај који не излази из њеног шаблона одликује мистериозна и апстрактна форма. На овом раду (једна од 4 проблематичне зграде) урађен је графички црно бели мурал уплетен у гомилу шанси и циљева који уствари представљају рад Хита Робинсона (енглеског цртача стрипова, који је умро 1944. године, а који је познат по својим радовима компликованих машина за једноставне циљеве, а данас се у популарној култури његов рад односи на једноставне ствари које се постижу апсурдним и компликованим методама). Овај рад носи назив „Teetering on the edge“ (тетурање, клацање по ивици) и налази се у источном Лондону близу Олимпијског комплекса из 2012. године на зиду старе фабрике слаткиша и урађен је 2013. године. Оно што је изазвало проблем је што су лондонски званичници префарбали радове локалних уметника који су извржавали руглу корпоративне спонзоре Олимпијаде. Додатни проблем је изазвала чињеница да је град наручио 4 нова мурала али су уметници изабрани из иностранства, из земаља попут Шведске, Холандије и Бразила, што је не мало разгневило групу локалних street art уметника. Лондонски street art уметник Мау Мау изјавио је за „Гардијан“ да оваква одлука представља непоштовање креативности локалних уметника (Мау Мау је додатно био бесан јер је управо један од његових радова на коме исмева Кока-колу прекречен). Источни Лондон и канали који пролазе кроз њега се одавно посматрају као идеално место за уличне уметности. Овај крај је препун галерија и студија, а према речима самих локалних street art-

иста, они се као уметници међусобно веома поштују и овакву одлуку виде као центрификацију¹⁶⁴ уличне уметности. Одговор лондонских званичника (извршна директорица Сара Вир) био је да је овај пројекат осмишљен намерно са међународним нагласком како би се наставио дух Олимпијаде а да је четворо уметника одабрано од стране кустоса који је организовао Tate Modern's 2008 Street Art Show.

Лос Анђелес. Мурал представља рад бразилског муралисте Едуарда Кобре чији је рад и иначе познат по стварању великих шарених мурала апстрактних мотива, осликаних јасним дугиним, основним бојама. Мурал је изузетно фотореалистичан, а посебан куриозитет је што кад се гледа из различитих позиција даје потпуно другачији доживљај, односно другачију сликовност. Кобра је изузетно познат street art уметник кога позивају у све делове света да ради. Пре него што почне са радом у одређеном граду он посећује библиотеке и музеје како би сазнао историјски контекст града у коме ће радити. У Лос Анђелес је позван заједно са својим тимом како би прерадио постојеће мурале и урадио мурале који осликавају контекст Дана независности.

Мексико Сити. На муралу у главном граду Мексика, види се уметник како ради на графиту мексичког револуционара, Емилијана Запате који за мексички народ представља симбол непоколебљивости, јунаштва и антифеудалне борбе. И данас представља инспирацију (заједно са Панчом Виљом са којим је успео да обори режим Викторијана Уерте) за мексички народ као што је то било током прошлог века када су се људи против угњетавања дизали управо са његовим покличем „Боље умрети на ногама, него живети на коленима“. Стога је јасна интенција уметника да се осликавањем Запате шири слободарски дух и херојство. Као аутор је потписан Алфредо Естрела, а урађен је 11. септембра 2011. године уз подршку локалних власти.

Мелбурн. Овај мурал са женским лицима, која као да изражавају психички доживљај пре и после екстазе, рад је познате сликарке Дел Кетрин Бартон, налази се у централном Мелбурну на згради једног стамбеног блока. Насликан је у јулу 2008. године и насловљен „The whole of everything“. Он је типичан за ауторкин мурални опус кога иначе одликује отворена сексуалност и еротичност. Већина њених мотива су обично препознатљиво женског сензибилитета а ауторка је позната и по томе што слави феминизам. Како кажу критичари, познати су њени радови који приказују жене са више дојки, дрвеће и зечева у јединственом енергетском систему, стварајући визуелни утисак халуциногеног хаоса, у коме сексуална енергија не само да покреће креацију и стварање већ и помера границе уметничког изражавања.

Москва. Мурал представља просјака као палог човека са крилима који држи

¹⁶⁴ Центрификација је појам који означава куповину и адаптацију (реновирање) кућа и продавница у запустелим градским срединама од стране компанија, породица или појединаца више или средње класе. На тај начин се подиже квалитативни ниво тих некретнина, пропорционално и њихова цена, при чему и цео крај постаје престижнија и цењенија стамбена и пословна средина. Али тај процес, за непопуларну последицу, има мање или више принудно исељавање сиромашних породица и ситног бизниса из центрификованих делова града који више нису у стању да издрже конкурентност те стамбено и пословно центрификоване средине.

таблу са натписом „Уделите ми да купим карту за повратак кући“, при чему крила симболизују све оне огромне, али неостварене креативне потенцијале човека уништеног бедом. Приказ палог човека драматизовано је додатно допуњен стварним спољашњим амбијентом, гомилог прљавог снега гурнутог у страну са почишћене улице. Аутора иначе, називају руским Бенксијем, јер је одлучио да свој идентитет чува у тајности и да открије јако мало биографских података. Познат је по својим социјално критичким радовима и фотореалистичним муралима. Његово уметничко име је Пасха П183. Касније се сазнало да је његово име Павел Пухов и да је рођен 1983. године у Москви. Себе је описивао као анархисту и презирао је маркетинг иако је дипломирао у овој области. Он себе није сматрао за политичког активисту јер је говорио да политичаре мрзи исто колико и маркетинг, али су његови радови нужно имали политичку конотацију, а неки од њих јасно су алудирали против владавине Владимира Путина. Био је хапшен од стране московске полиције небројено пута. Преминуо је са само 29 година, у априлу 2013. године, под неразјашњеним околностима.

Њујорк. Графит који показује црног пса лабрадора који мокри над противпожарним, водоводним, уличним вентилом на Менхетну али који му шаље духовиту текстуалну поруку, „ти ме испуњаваш“. У граду који никад не спава дебитовао је чувени Бенкси (чији је ово рад), трећи у склопу његовог ауторског круга у Њујорку под називом „Better Out Than In“ који обухвата једномесечни боравак славног Британца у Њујорку.

Париз. Иза ових графита стоји интересантна прича. Ради се наиме, о деветоспратници са 36 станова и 105 уметника која је претворена у јавну изложбу фантастичних радова street art уметника из целог света. Такозвани „La tour 13“ представља изложбу у организацији париске галерије „The Itinerrance“ која је специјализована за графите. Она је омогућила најбољим street art-истима света да у овој згради, која је иначе намењена рушењу у року од наредних седам месеци од момента започињања њеног исликавања, да у још увек опремљеним становима, прикажу најразличитије стилове street art-а уз пуну слободу да раде у, и изван зграде. Једино ограничење је било то што је сваки уметник добио одређену квадратуру зидова за своје уметничке интервенције и замисли. Зграда је сада већ затворена за посетиоце, али је заинтересованим омогућена виртуелна посета преко вебсајта. Популарно се назива „Највећа колективна изложба уличне уметности икада замишљена“.

Праг. У предивном Прагу на оронулој згради имамо занимљиво осмишљен мушки лик француског street art уметника Хонета, коме је црквена зграда потпуно заменила мозак. Улични рад овог уметника управо је познат по необичним карактерима које воли да осликава у забаченим деловима града, који укључују и одбојне мотиве: скелете и чудовишта. Са друге стране, његов је рад признат од стране глобалних модних кућа као што су Lacoste и Prada са којима сарађује.

Quintanar de la Orden. У овој малој средини, лоцираној у провинцији Толедо, Кастиља Ла-Манча, видимо на згради огромни мурал Дон Кихота, симбола вечитог трагања човака за идеалима, роман који је понос шпанске и светске књижевности. Рад је чилеанског уметника под називом Инти.

Рио де Женеиро. Заједнички рад street art уметника из Сан Франциска који се зове МОМО и Француза под именом Елтоно у оквиру пројекта под називом Barrios. То је пројекат у коме је уметницима омогућено да раде у фавелама. Рад одликује једноставност, симетричност и специфичност места на коме се ради. Идеја је да се уметност доведе у фавеле, да се оне учине демократичнијим, да се осликају позитивношћу и веселим бојама.

Сантјаго. Мурал се налази у главном граду Чилеа и на његовој фотографији се види уметник како завршава тај рад као вибрантан, пун енергије и ентузијастичан. Он се протеже поред обале реке Мапочо која дели Сантјаго на два дела током тзв. Прве урбане интервенције под називом Made at Home (Necho en Casa) којом је Сантјаго уз подршку највећих имена уличне уметности потпуно трансформисан сјајним скулптурама, графитима и инсталацијама. Сантјаго је овом „интервенцијом“ постао јединствен по својим шареним улицама и знаменитостима које су представљене на потпуно нов начин. Каже се да је „Necho en Casa“, ознака за домаћи производ, позив да се „размишља о граду као комуникационом простору где уметност и интервенција учествују на активан начин у јавном дискурсу и урбаној сфери“, како то објашњавају организатори.

Сао Паоло. У потпису овог графита из Сао Паола јавља се реч „Nunca“ (никада) и он представља симболични стисак челичне шаке капитализма који као да цеди саму људску душу. Налази се у Либердаде делу Сао Паола и урађен је 2008. Године. Аутор је Франциско Родригез де Силве, рођен у Сао Паолу који је постао познат по креирању графита који супротстављају модерни Бразил и његову прошлост. Његов рад карактеришу комплексне приче које представљају главну карактеристику и главне струје на глобалној графитој сцени. Као и у овом раду, он сматра да су графити политички мотивисани и да политичка порука мора бити њихова и ликовна и политичка сврха, политичка пре свега јер обавезује уметнике да ураде нешто конкретно, као што је указивање на колонизацију којој је Бразил изложен. Он графите представља и као чин ризика, имајући на

уму све оне уметнике који су били рањени или убијени од стране полиције док су сликали. Његов потпис Nupca изражава његову жељу да не буде ограничен било каквим културолошким баријерама. Упркос свом међународном успеху, у сопственој земљи Бразилу је изузетно критикован због наводне издаје својих културних корена и филозофије која се у ствари повезује са његовим комерцијалним, галеријским успехом. Његов комерцијални успех прати и рад за произвођача спортске опреме Најки који га је позвао да дизајнира опрему за бразилску фудбалску репрезентацију што је протумачено као потпуна издаја локалне уличне културе.

Тајнеј. Овај рад урађен је у оквиру пројекта под називом „The map“. Видимо велико слово „А“ које представља црвени знак који се појављује у Google maps претраживачу кад хоћемо да пронађемо одређено место. Ова инсталација (направљена од дрвета, греда, жице, лепка, шrafoва) постављена је у неколико градова. Поента је да се инсталација поставља тамо где Google maps упућује да се налази центар града. Међутим, када се пребаци у реални физички простор ситуација баш није истинита тако да уметник на овај начин доводи у питање однос дигиталног информационог света и реалног физичког простора. Ово је дело Адама Бартола, немачког концептуалног уметника који у својим радовима испитује везу између дигиталног и физичког света.

Витлејем. По Новом завету Витлејем је родно место Исуса Христа, а данас би се могло рећи да садржи готово модерну верзију берлинског зида. На слици видимо младића који преко бодљикаве жице осликава пањеве, посечено дрвеће као симбол раздора. По хришћанској књижевности пањ представља симбол сећања. Ови графитни мурални леже дуж целе једне стране Витлејемског зида и представљају израелско-палестински сукоб јер се на њима налазе графити протеста, политичких затвореника, поруке подршке и сл.... Рад је дело италијанског street art уметника који крије свој идентитет а уметничко име му је Blu. Током 2007. године заједно са многим међународним уметницима, између осталих и Banksy, Mark Jenkins, Sam3, Ron English, Ericailcane, Swoon и Faile били су позвани да раде на зиду око Витлејема. (пројекат 2007 -*Santa's ghetto, Bethlehem, Palestine.*) Занимљиво је да Бенкси доста ради у Витлејему показујући своју активистичку и пацифистичку посвећеност. Постоји тзв. BANKSY Graffiti Bethlehem Tour који почиње од контролне тачке у Витлејему и води све до Јерусалима која се наплаћује 65 долара по особи.

7 ЗАКОНСКО САНКЦИОНИСАЊЕ ГРАФИТА

Нелегалност графита

Примери великих градова у свету

Правна недозвољеност графита у Србији

Законске одредбе против графита мржње и једна пресуда

Реакције на графите мржње мотивисане политичком нетрпељивошћу

Некажњивост у Србији

7.1 Нелегалност графита

Откуда долази (не)легалност графита, тј. на основу чега неко може да их проглашава противзаконитим, прекршајним или чак кривичним делима, и да кажњава графитере као њихове ауторе? Један од несумњивих разлога је што се графити могу сматрати врстом комуналног нереда, и широм света се неретко сврставају у категорију урбаних антисоцијалних појава као саобраћајна бука, загађеност, запуштање и нестајање зелених градских површина, просјачење, бучне групе тинејџера, бескућништво. Забринути за квалитет живота у градовима сматрају да се он умањује низом таквих антисоцијалних појава, међу којима су и графити. То су они који би волели да сви графити нестану а њихови аутори буду кажњени за пример свима који би убудуће хтели да вандализирају и прљају јавни простор, остављају иза себе отпатке, урин и фекалије, незбринуте псе и мачке луталице и сл. Интересантно је да указивања на позитивне примере добре урбане социјалне организованости обично наглашавају између осталог, да ето, тамо нема графита, као нпр. јапанско острво Окинава где живе „људи са чијих лица осмех не силази, где се не може видети агресивно дете и где по њиховим фасадама нема графита“¹⁶⁵.

7.2 Примери великих градова у свету

Градске власти многих градова уложиле су велике напора да искорене графите, па је тако, нпр. градоначелник Њујорка из осамдесетих година Едвард Кош остао забележен и по томе што је водио прави рат против графита. Градске власти су тада настојале да на разне начине „отерају“ графите, редовно су их пребојавали, поврх чега је градоначелник предузео низ додатних мера, мобилисао посебне полицијске доушнике, користио бодљикаву жицу да заштити постаменте

¹⁶⁵ С.Б, 2013, Штеде речи и „говоре“ поступцима, *Политика, Недељни магазин*, 811, 14. април, стр. 9-11.

споменика и јавне зграде, увео редовно хемијско чишћење вагона метроа, псе чуваре на одмориштима метро степеница, поштрено кажњавање за графитере, чак и оне који продају аеросол боје. Уз све то, на телевизијским програмима са спортским звездама и из света забаве, емитовали су се спотови којима се настојало да се млади људи убеди како је писање графита глупо и „uncool“. Као европски пример оштрог конфронтирања градских власти са графитима, помиње се Берлин, који је иначе познат као европска престоница графита. Остало је забележено да је деведесетих година прошлог века чак основана специјална група чиновника и полицајаца за борбу са графитима и њиховим ауторима, која је почела са 18 хиљада запослених. Специјална група је имала дозволу да претреса куће, школе, као и личне ствари младих „уништитеља“ зидова. У фебруару 1995. извршена је прва специјална рација на графитере¹⁶⁶. И у другим европским земљама, када год су повређена права припадника мањинских заједница порукама мржње и претњама насиљем, суд прво поступа по убрзаној процедури и најчешће се доносе највеће прописане казне, што код нас уопште није случај¹⁶⁷.

7.3 Правна недозвољеност графита у Србији

Правна недозвољеност графита у Србији заснива се више на садржају порука него на власничкој недозвољености њиховог писања на туђим подлогама, јер се ради о порукама мржње, позивима на линч, убијање, протеривање, нестајање читавих група људи због њихове сексуалне оријентације, родног идентитета, националне, расне или политичке припадности. Никаква евентуална дозвола власника места излагања таквих порука не може да допринесе њиховом легализовању, већ пре може да прошири круг одговорних са графитера и на друга лица која подржавају јавно испољавање говора мржње.

Генерално посматрано, степен поштовања стандарда јавног живота у Србији је низак, а један од разлога за то свакако лежи у чињеници да они и нису јасно формулисани¹⁶⁸, тако да још увек не постоји друштвени консензус која је „доња“ линија толеранције када је у питању говор мржње, па самим тим и графита мржње. Може се рећи да су то поруке које позивају на насиље, даље ширење мржње и које тиме продукују страх. Не треба занемарити оне који ће због одбране сопствених личних или политичких интереса наћи оправдања и аргументе одбране за графите мржње што са своје стране додатно подстиче изражавање мржње писањем графита. У култури која је на много начина означена друштвеном дезорганизацијом, страх је нешто што нам је заједничко, начин схватања постојања и функционисања друштва у коме већ дуги низ година постоји општи пад морала, праћен деградацијом законске, политичке и етичке одговорности. Графити мржње, сасвим извесно, имају дејство на повећање

166 Spiegel, 1995, бр. 6.

167 Миликић М. Д, 2012, „Насилници нису само на улици“, *Данас*, 02. март.

168 Група аутора Јукома, 2011, *Приручник за поштовање 7 стандарда јавног живота*, Комитет правника за људска права, Београд.

страха од нереда, безакоња, насиља навијачких група, неконтролисаног пораста извршених криминалних дела, укратко страх од могућности сопствене виктимизације, и то не само код специфичних група конкретно циљаних претњама и мржњом већ много шире. При том, не постоји корелација између реалног ризика и нереалног страха. Страх од злочина и сопствене рањивости имају са своје стране одређени утицај на промену схватања о реалној опасности. Са своје стране, стварање страха је важан политички ресурс за политичке партије и организације националистичке, десничарске оријентације, који смањује поверење у институције система, пре свега у полицију и суд. С друге стране, страх од злочина доводи до обесхрабљивања, опадања самопоуздања што повећава и подстиче могућност постајања жртвом¹⁶⁹. Страх од злочина и масовног насиља указује не само на немоћ друштвеног ауторитета, већ и на присуство хегемоније једног система вредности чији су елементи национализам, хомофобија, ксенофобија, мизогинија (који се, како указују феминисткиње¹⁷⁰, међусобно хране и јачају). Њихово заједничко садејство плаши не само оне који им се супротстављају, јер се с њим не слажу, већ и већину „обичних грађана“.

7.4 Законске одредбе против графита мржње и једна пресуда

Данас и у Србији постоји санкционисање говора мржње па самим тим неке од тих одредаба могу да се примене и на графите мржње. Пре свега, за сваки говор мржње, било он вербалног, писменог, електронског или слоганско уличног, графитног, постерског, плакатног или рекламног типа, важе неке опште уставне и законске норме.

По Уставу је забрањена свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу (чл. 21), људско достојанство је неприкосновено и сви су дужни да га поштују и штите (чл. 23), људски живот је такође неприкосновен (чл. 24), а физички и психички интегритет је неповредив (чл. 25). Дакле, све вредности које се углавном и најчешће нападају разним видовима говора мржње па и графитима, заштићене су Уставом. Иако се Устав не примењује директним санкционисањем радњи кршења, он креира неопходни уставни оквир за законе и поставља им неопходне границе.

1. За графите који садржински представљају претње, говор мржње, који позивају на насиље, линч, дискриминацију због личног својства важе одредбе Кривичног законика које санкционишу расну и другу дискриминацију:

Чл. 387 (1) Ко на основу разлике у раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству крши основна људска права и слободе зајамчене општеприхваћеним правилима међународног права и ратификованим међународним уговорима од стране

169 Симовић Хибер Ивана, 2011, „Страх од злочина“, *Ревизија за криминологију и кривично право*, 2-3, стр. 99. и 114.

170 Лабрис, 2011, Саопштење „Уклоњени графити мржње у близини Аутокоманде“, Београд, 22. март.

Србије, казниће се затвором од шест месеци до пет година. Казном из става 1. овог члана казниће се свако ко врши прогањање организација или појединаца због њиховог залагања за равноправност људи.

(4) Ко шири или на други начин учини јавно доступним текстове, слике или свако друго представљање идеја или теорија које заговарају или подстрекавају мржњу, дискриминацију или насиље, против било којег лица или групе лица, заснованих на раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству, казниће се затвором од три месеца до три године.

(5) Ко јавно прети да ће, против лица или групе лица због припадности одређеној раси, боји коже, вери, националности, етничком пореклу или због неког другог личног својства, извршити кривично дело за које је забрањена казна затвора већа од четири године затвора, казниће се затвором од три месеца до три године.

2. За графите који садржински угрожавају сигурност групе људи или појединаца важе одредбе Кривичног законика:

Кривични законик одредбама чл. 138. инкриминише угрожавање сигурности. Наиме, предвиђено је да ко угрози сигурност претњом да ће напасти на живот или тело више лица или ако је дело изазвало узнемиреност грађана или друге тешке последице, казниће се затвором од три месеца до пет година.

3. За графите који су садржински вид дискриминативног говора мржње важе одредбе Закона о забрани дискриминације:

Закон о забрани дискриминације забрањује одредбом чл. 11 говор мржње. По тој одредби, забрањено је изражавање идеја, информација и мишљења којима се подстиче дискриминација, мржња или насиље против лица или групе лица због њиховог личног својства, у јавним гласилима и другим публикацијама, на скуповима и местима доступним јавности, исписивањем и приказивањем порука или симбола и на други начин.

Одредбе члан 12. забрањују узнемиравање и понижавајуће поступање на основу личног својства, а нарочито ако се тиме ствара страх или непријатељско, увредљиво окружење.

Одредбе члан 13. предвиђају тешке облике дискриминације, међу којима је и изазивање и подстицање неравноправности, мржње и нетрпељивости по основу националне, расне или верске припадности, језика, политичког опредељења, пола, родног идентитета, сексуалног опредељења и инвалидитета, као и дискриминација која је извршена више пута (поновљена дискриминација) или која се чини у дужем временском периоду (продужена дискриминација) према истом лицу или групи лица;

Члан 15. дефинише дискриминацију у поступцима пред органима јавне власти где се наводи да свако има право на једнак приступ и једнаку заштиту својих права пред органима јавне власти. Члан 50. предвиђа да ће се новчаном казном од 10.000 до 50.000 динара казнити за прекршај службено лице, односно

одговорно лице у органу јавне власти ако поступи дискриминаторски (члан 15. став 2).

4. За графите који физички представљају вандализирање, тј. оштећење или уништење туђе ствари, културног или историјског добра, споменика, гроба или другог места на коме се сахрањују мртви важе одредбе Кривичног законика:

Кривични законик санкционише уништење или оштећење туђе ствари а као тежи облик ако је дело учињено према културном добру или заштићеној околини непокретног културног добра (чл. 212). Такође чл. 354. санкционише оштећење гроба или другог места на коме се сахрањују умрли, што је основно дело, као и наношење штете или грубе повреде споменика или другог спомен-обележја умрлом лицу, као тежи облик тог дела. Уништавање културних или историјских споменика или других културних добара или верских објеката или установа или објеката који су намењени науци, уметности, васпитању или хуманитарним циљевима за време рата или оружаног сукоба кршењем правила међународног права, санкционисано је делом Уништавање културних добара које је предвиђено чл. 383.

Судска пресуда за писање графита мржње. Писање графита мржње којима се позивало на линч и убијање које је праћено и другим активностима којима се изражавала мржња и претње је кривично дело. Судско веће којим је председавала суткиња Ивана Рамић, донело је 27. марта 2012. пресуду, којом је оптуженог Младена Обрадовића, лидера фашистичке организације Образ, прогласила кривим за кривично дело из члана 387 „ширење расне и друге дискриминације“ јер је у периоду од 13. до 20. септембра 2009. године, ширио идеје расне и друге дискриминације (засноване на личним својствима – сексуалне оријентације и заговарао насиље над ЛГБТ популацијом); тако што је: писао графите претеће садржине (Уби педера, Стоп геј паради, Београдом крв ће лити геј параде неће бити). Судско веће га је осудило на казну затвора у трајању од десет месеци и 15.000 динара на име судских трошкова¹⁷¹.

7.5 Реакције на графите мржње мотивисане политичком нетрпељивошћу

Полиција је у децембру 2012. привела петнаестогодишњег М.И. који је на згради Председништва Србије, на Андрићевом венцу у центру Београда, исцртао графит димензија метар са метар, на којем је исписао „Тома“ и испод нацртао мушки полни орган¹⁷². Тинејџера су учили припадници обезбеђења и привели га. Код њега је нађена школска креда којом је нацртао графит, који је одмах избрисан. Малолетник је предат патроли београдске полицијске станице Стари град, на чијој је територији зграда Председништва Србије. О његовом

¹⁷¹ Миликић М. Д, 2012, „Насилници нису само на улици“, *Данас*, 02. март.

¹⁷² И. Ј. М. - А. Ж. А, 2012, Дечак приведен јер је нацртао пенис на згради Председништва Србије, *Блиц*, 27. децембар.

привођењу обавештени су и родитељи, који су истог дана дошли у станицу. Тужилац је одлучивао да ли ће против малолетног М.И. бити покренут поступак и за које дело, о чему медији даље нису извештавали.

Интересантна је правна квалификација увредљивих графита мотивисаних политичком нетрпељивошћу који су против Александра Вучића осванули у Новом Саду¹⁷³ почетком децембра 2012. године на фасади Катедрале¹⁷⁴. Тужилаштво је наиме, тај натпис који гласи „Вучићу Шиптаре“ окarakterисало као кривично дело „уништење и отуђење туђе ствари“. Осим на Катедрали, графит сличне увредљиве садржине о Вучићу исписан је и у Косовској улици, у близини седишта Градског одбора СНС. Графит је исписан ћирилицом на зиду Катедрале, према Змај Јовиној улици, и врло је уочљив јер је исписан крупним словима. Полиција у Новом Саду обавила је увиђај на местима где су исписани ти графити увредљиве садржине о Вучићу. Градски одбор СНС у Новом Саду најоштрије је осудио „скандалозне и срамне графите вулгарног садржаја“, који су осванули на фасадама у Католичкој порти и у Косовској улици. У саопштењу се наводи да „садржај графита недвосмислено указује на то да је обрачун с корупцијом и криминалом, који Српска напредна странка, с председником Александром Вучићем на челу, води од првог дана када јој је за то указано поверење, уродило плодом“.

7.6 Некажњивост у Србији

Подразумевана некажњивост за широк дијапазон хулиганског, вандалског и насилног понашања, готово да се перципира као неминовност и као да је већ постала део српских урбаних легенди, нека врста социјалног фатализма. Вид таквог некажњеног вандализма су и улични графити који се множе у јавним просторима српских градова добијајући у временима изборних кампања или неких других, потенцијално конфликтних момената изразите карактеристике говора мржње. Можда је одсуство санкција мотивисано неефикасношћу надлежних институција, односно недостатком онога што се често назива политичком вољом, а можда у ствари само несхватањем праве природе уличних графита комбиновано са неверовањем да они могу да имају било какав стварни утицај на било кога. Слоган „то су наша деца“ вероватно је на делу и код некажњивости графита мржње јер редовно служи да се оправда хулиганско и криминално, дакле много опасније понашање, укључујући не само претњу и покушаје убиства, већ и сама убиства. Наиме, „наша деца“ су палитељи Бајраклиџамије и Америчке амбасаде, разбијачи геј параде, нападачи и убице Бриса Татона. Тада се о хулиганима говори као о незапосленој омладини, продуктима транзиционе Србије, чије је детињство прошло у санкцијама, сиромаштву и бомбардовању, и то као да је позив и „аргумент“ да за њих треба имати

173 Танјуг, Б92, 2012, Тужилаштво о графиту против Вучића, 7 децембар.

174 „Нажалост, то је Балкан, нека туристи виде какви смо“, с нескривеним огорчењем у гласу констатовао је жупник Стриковић.

„разумевања“¹⁷⁵ и на њихово девијантно понашање не одговорити законским мерама и санкцијама. Тешко је у том амбијенту поверовати да би графитери могли да буду санкционисани па и када пишу најексплицитније графите мржње, па чак ни ако ту мржњу и спроводе у пракси.

Видљивост – када дискриминисани постану видљиви, тј. видљиво почну да траже своја права, а то раде зато и када верују у своју државу и њену спремност да их заштити, долази увек и свуда до контра реакције. Тада је неопходна држава. Тада треба да се делује ЗАЈЕДНО, то је моменат када дискриминисана заједница не сме да буде остављена сама или још горе, окривљена за наступеле проблеме, кршење сопствених права, провокацију, да није „прави моменат“ јер је економска криза и сл. Видљивост је неопходан почетак процеса заштите људских права дискриминисаних, умањивања и елиминисања дискриминације а не провокација, не тражење неких посебних или већих права од оних које уживају сви грађани. Али тада почну оптужбе оних којима је стало до одржања status quo.

Јаве се „стручњаци“ разних профила који говоре о белој куги, кварењу омладине, православним вредностима, „медицинским аспектима“ неопходности лечења, светској „завери“ против Србије. Онда поједини политички лидери дају изјаве које у најбољем случају почињу са, „ја нисам геј али...“, али и директном мржњом и одбацивањем ЛГБТ популације као страног тела. Онда градови буду преплављени графитима мржње, „убиј, кољи, чекамо вас, педере у бледнере....“. Онда избијају насилни инциденти, па пречесто сазнајемо да су нападнути или претучени овај или онај младић или девојка, због претпостављене мањинске сексуалне оријентације. То је моменат када треба да дође до примене универзалности, равноправности и недискриминативности, тада држава и ЛБГТ особе треба да буду заједно против дискриминације. И када се у Београду после интервенције ЛГБТ заједнице уклоне графити мржње то је добар пример како се може радити заједно и бити ефикасан у томе. А када се у Новом Саду не уклоне графити ни после пуне године дана поновљених интервенција, не само ЛГБТ заједнице, већ политичких лидера и партија, праћенх и подржаних стотинама грађана, истакнутих појединаца и када градске власти упорно инсистирају на томе да су графити мржње ствар кућних савета зграда на којима су написани, као промена сијалице у хаустору, када поједини грађани добијају батине и претње када покушају да их уклоне са зидова својих зграда¹⁷⁶, то је пример да се МОРА ЗАЈЕДНО.

Јер градови који препуштају графите мржње бризи и савести појединаца, дају „зелено светло“ њиховим ауторима да „са речи пређу на дела“, прихватајући мржњу као сталност свог амбијента, као аутентични говор града, штавише као својеврсни портрет града, као перманенту, дозвољену контаминацију

175 Глигоријевић Ј, 2012, „Зашто оне нису »наша деца«“, Време 1018, 29. март.

176 Новосађанин Славко Гавриловић, којег је 2011. године у октобру претукла група хулигана због тога што је покушао да обрише графит мржње на улазу у своју зграду. Након батина Гавриловић је добио је нове претње. Графит садржине: „П... матора, што сад не кречиш?“ освануо је на фасади Гавриловићеве зграде у Балзаковој улици у новосадском насељу Лиман. „Нови Сад: Нове претње хулигана“, Извор: БЕТА, 23.01.2012.

јавног градског простора. У таквим срединама се хулигани додатно охрабрују да после некажњеног писања мржње крену и у њену физичку реализацију. То су градови који нису у стању да са толеранцијом прихвате другост свих својих других и другачијих суграђана и обезбеде им миран живот без претњи, насиља и дискриминације. Главни проблеми на чије постојање указују графити мржње су: кршење права на слободу мирног окупљања и изражавања, говор мржње и насиље, мржња према транс особама.

Треба подсетити, с позивом на Препоруку Комитета министара, да: „Не постоји ни једно лично уверење, религиозни мотив, традиција, или култура без обзира колико дубоко били усађени у схватања неких људи и без обзира колико људи дели таква мишљења, да ли се ради о већини или не, који би икада могли да оправдају лишавање другог људског бића његових основних људских права“. И то је оно о чему ми овде говоримо, лишавање одређених појединаца њихових људских права, права на живот и безбедност, права на приватност, слободу од произвољног затварања, мучења и дискриминације, право на изражавање, удруживање и мирно окупљање.

Ситуација се ипак у српском друштву мења и ми смо сви у процесу промена, свако у својој улози и са својом одговорношћу. Знамо из искуства да се предрасуде не могу елиминисати само променом закона, структурална дискриминација не ишчезава изборним променама. Мора се променити свест људи, а то је дуг процес који се мора једном и почети да би се могао завршити. Прича људских права јесте зато прича напретка у борби против дискриминације. Та прича није завршена јер ми настављамо даље. Ми смо сви у процесу самоедуковања. Треба да, самоедукујући се, сазнамо више о мржњи.

Као прво, Србија није земља мржње. Балкан није регион неизлечиве мржње и одбацивања ЛГБТ особа. То није наша традиција и нема тог периода ни у садашњости нити у прошлости. Историјски извори и етнолошка истраживања не садрже податке о убијању, колективном линчовању, одбацивању, нити било каквом обичајном насиљу према ЛГБТ људима. То није стварни део наше традиције, можда неке фингиране, вештачки недавно створене тобожње новокомпоноване „традиције“, исконструисане у складу са нечијим дневнополитичким потребама и циљевима. Оно што постоји у традиционалном односу према ЛГБТ популацији је пре нека врста нелагоде, постоји сажаљење па и исмејавање, постоје предрасуде, незнање, несхватање,¹⁷⁷ али нема ни писаних ни неписаних правила која би налагала искорењивање, кажњавање „таквих“ нити ма какав обрачун са њима. Али мржњом се доста манипулише, неко и неки мисле да имају користи од ширења мржње, од тражења и налажења „непријатеља“, од мобилисања хиљада младих да прете, мрзе, бију своје вршњаке претпостављене другачије сексуалне оријентације.

177 Етнологија нуди обиље података о биолошким женама које су, под одређеним условима, узимале мушке улоге и као тобелије и вирцине биле прихватане од својих заједница. Познати су и случајеви „женствених“ мушкараца, тзв. суженица, за које се почетком 20. века од стране просветне инспекције школама налаже „разумевање, јер је њихова ситуација биолошки условљена“.

Као што у оптицају постоји тзв. прљав новац, а то је новац стечен криминалом и који се углавном користи да корумпира политичке и институционалне структуре једне земље са циљем да омогући још више криминалних активности и још веће зараде криминалног картела, тако постоје и политички прљаве идеје а то су мржња, нетолеранција, хомофобија којима се корумпира јавно мњење и свест обичних људи да се њиховим креаторима омогући „добит“ у виду још више мржње, још више насиља и дискриминације. Њиховим ширењем оправдава се сопствена неефикасност. Њиховим толерисањем прикрива се недостатак политичке воље да се проблеми стварно решавају. Давање зеленог светла говору мржње и још горем облику, тзв. хушачком говору, указује да постоји јасан интерес да се друштвено негативне појаве дешавају.

Препорука Комитета министара држава чланица о мерама за борбу против дискриминације на основу сексуалне оријентације садржи довољно елемената за спречавање мржње и на њој бујајуће дискриминације у свим специфичним условима сваке земље нашег региона. Подсетила бих на свеобухватност овог документа који садржи 12 поглавља. I. Право на живот, безбедност и заштиту од насиља (А. „Злочин мржње“ и други мржњом мотивисани инциденти, Б. „Злочин мржње“).

Позива се на начело да ни културне ни традиционалне, религијске вредности „доминантне културе“ не могу да буду узете као оправдање за говор мржње или било који други облик дискриминације, укључујући оне на основу сексуалне оријентације и родног идентитета. Државе чланице треба да предузму одговарајуће мере у спречавању свих облика изражавања, укључујући медије и Интернет, који изазивају, шире или промовишу мржњу или друге облике дискриминације против лезбејки, гејева, бисексуалних или трансродних особа. Државе чланице треба да раде на подизању свести власти и јавних институција на свим нивоима њихових одговорности да се суздрже од изјава, посебно у медијима, које би разумно оцењиване, могле да буду схваћене као легитимисање мржње и дискриминације.

8 О ПРОЈЕКТУ „СПРОВОЂЕЊЕ АНТИДИСКРИМИНАЦИОНИХ ПОЛИТИКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ“

Пројекат „Спровођење антидискриминационих политика у Републици Србији“

Панели против графита мржње и говора мржње

Протокол о елиминацији графита мржње и сузбијању свих облика говора мржње

Правни основ и образложење Протокола о елиминацији графита мржње и сузбијању свих облика говора мржње

8.1 Пројекат „Спровођење антидискриминационих политика у Републици Србији“

„Спровођење антидискриминационих политика у Републици Србији“ је ИПА 2011 пројекат који финансира Европска унија и који је усмерен на повећање способности Републике Србије да обезбеђује, штити и унапређује људска и мањинска права на основу начела једнакости и недискриминације¹⁷⁸.

Пројекат се састоји из три компоненте: 1. Подршка Канцеларији за људска и мањинска права Владе Републике Србије; 2. Подршка Поверенику за заштиту равноправности; 3. Кампања намењена најширој српској јавности. Поред тога, активности су усмерене и на унапређење капацитета релевантних министарстава и владиних институција, правосуђа, полиције, медија, локалних самоуправа и организација цивилног друштва ради ефикасне примене антидискриминационих закона, политика и мера. За сваку од ових циљних група организују се активности у виду обука, превентивних и промотивних мера и унапређења информисаности. Такође, пројекат помаже развоју механизма повезивања и сарадње између два главна институционална корисника пројекта и организација цивилног друштва у примени антидискриминационих одредби и политика. Активности укључују и свеобухватну процену законодавних и стратешких решења у области борбе против дискриминације.

Упркос томе што је говор мржње, било у форми усменог или писменог изражавања, у електронским комуникацијама или форми слогана, забрањен Уставом, Кривичним закоником, Законом о забрани дискриминације и другим релевантним актима, још увек недостаје правовремен и снажан одговор државних органа, нарочито на нивоу локалних самоуправа, којим би се предупредио и елиминисао говор мржње.

¹⁷⁸ Пројекат спроводи Eptisa у конзорцијуму са Београдским центром за људска права, DRC и GDSI у периоду од новембра 2012. до новембра 2014. године <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/yu/projekti-l/eu>

Једна од пилот превентивних мера које пројектни тим спроводи на нивоу 11 локалних самоуправа је усмерена управо на повећање свести носилаца јавних овлашћења на локалном нивоу о томе како спречити графите мржње, говор мржње и злочин из мржње. Циљ је да се подигне свест представника локалних власти, полицијских службеника/ца, судија, тужилаца, локалних медија као и невладиних организација активних у локалним самоуправама о превенцији говора мржње и недавно уведеном институту „злочина из мржње“. Такође, пројектне активности су усмерене и ка томе да се унапреде њихови капацитети да препознају, превентивно делују и елиминишу говор мржње и злочин из мржње како би се предупредила директна дискриминација.

Препознавање, превенција и елиминација говора мржње и „графита мржње“ је уочено као једна од главних области у којима је потребно деловање на нивоу локалних самоуправа. Јасно је да се графити мржње практично налазе свуда, као и да су врло сличног садржајног репертоара, и у мањим и у већим местима и да никако нису пратећа појава само великих урбаних средина у Србији. Такође се уочава да се на нивоу локалних самоуправа проблем графита мржње или занемарује или опажа пре као неважна активност малолетних лица, или као комунални проблем, пре него чин мржње и позив на насиље. Аутори порука са дискриминаторним садржајем ретко бивају приведени, а санкције се готово уопште не изричу за те садржаје и њихово постављање у јавни комуникациони простор. Уклањањем графита мржње у појединим градовима и општинама спорадично се баве локалне организације цивилног друштва, школе, појединци. Уколико остану неуклоњени, након чина писања, својим постојањем, поруком своје дуготрајно видљиве и свима доступне садржине, необрисани, прећутно толерисани графити тако постају „леgitимна“ порука која је стекла „право грађанства“, која је као таква постала прихватљива.

Управо због тога, нагласак је дат превентивном и проактивном, удруженом деловању свих релевантних актера на нивоу локалних самоуправа, од представника општинских управа, полиције, тужилаштва до организација цивилног друштва и медија, како би се препознали и предупредили даљи облици говора мржње у форми графита мржње који потенцијално воде ка стварању друштвено конфликтног амбијента, континуираној дискриминацији рањивих група, чиме доприносе или прате избијање насиља.

Главне друштвене групе које су предмет оваквог говора у Србији су истовремено оне које су најчешће изложене дискриминацији а то су Роми, припадници ЛГБТ популације, националне мањине, као и браниоци људских права.

Почев од децембра 2013. године пројектни тим је организовао округле столове о томе како предупредити и спречити говор мржње у форми „графита мржње“ у 11 локалних самоуправа, и то у Житишту, Оџацима, Бору, Јагодини, Лозници, Косјерићу, Врању, Лесковцу, Новом Пазару, Ивањици и Пријепољу. Овим догађајима присуствовао је велики број учесника из локалних самоуправа који у делокругу свог рада али и координираном акцијом на нивоу локалних самоуправа треба да препознају, предупредe и елиминишу говор мржње у

јавном простору. Ти актери су носиоци јавних овлашћења на нивоу града или општине, полицијски службеници/це, представници центара за социјални рад, образовних и здравствених установа, локалне невладине организације и медији.

Пројектни тим је такође организовао прикупљање фотографија и примера постављених графита мржње у локалним самоуправама у којима се спроводе пројектне активности. На основу споразума потписаног у октобру 2013. године са општинама Бор, Ивањица, Јагодина, Косјерић, Лесковац, Лозница, Нови Пазар, Озаци, Пријепоље, Врање и Житиште развијен је модел протокола о сарадњи између Канцеларије за људска и мањинска права и локалних самоуправа како би се потврдила и унапредила сарадња усмерена ка елиминацији графита мржње као форме говора мржње, чији се интегрални текст налази у наставку.

8.2 Панели против графита мржње и говора мржње

У Житишту¹⁷⁹ није уочена појава уличних графита, али су учесници панела обавестили да се спрема осликавање унутрашњег дворишта дечјег вртића по моделима сличних декорација које су изабране на Интернету. Планира се и да ће деца и сама моћи да учествују у тој акцији осликавања зидова ведрим садржајима.

У Озацима¹⁸⁰ су, у општини, потпуно свесни опасности коју сваки говор мржње, па самим тим и графити такве садржине могу да носе са собом, јер у том месту има доста људи који су досељени током деведесетих из Хрватске и БиХ. Њихово искуство јасно доказује повезаност појаве разних облика говора мржње, међу њима и графита са таквим порукама, и каснијег избијања насиља у тим срединама, тако да су учесници панела више пута истакли да графити мржње немају шансе да постану проблем у њиховом месту јер ће одмах бити елиминисани.

У Бору¹⁸¹ преовлађују навијачки графити познатог садржаја, навијачи једног клуба ишчекују титулу, док навијачи ривалског клуба објављују да је не дају. Има и оних са политичко - предизборном и националистичком садржином. Цео панел тим дао је више интервјуа у Бору, посебно детаљан разговор обављен је за јутарњи програм сниман уживо у Радио Бору.

179 Панел о графитима мржње одржан је у Житишту 16. децембра 2013.

180 Панел о графитима мржње одржан је у Озацима 21. фебруара 2014.

181 Панел о графитима мржње одржан је у Бору 26. марта 2014.

У Јагодини¹⁸² су снимљени неки од декоративних, естетски привлачних, графита који се налазе око дечјих вртића и основних школа.

У Лозници¹⁸³ има националистичких, навијачких и графита типичних за околине средњих школа. Они се не уочавају на први поглед и нема их много. Наиме, пракса је да се сваке године уочи Вукових дана, који се организују на јесен у оближњем Вуковом родном месту Тршићу, цео град „умије“, односно да се посебна пажња посвети хигијени градских јавних простора, посебно у центру. Тим поводом се уклањају и графити. На слици је представљено двориште лозничке Гимназије ишарано уобичајеним натписима али и графитним цртежима духовите, „Бенксијевске“ садржине.

182 Панел о графитима мржње одржан је у Јагодини 1. априла 2014.

183 Панел о графитима мржње одржан је у Лозници 16. априла 2014.

Косјерић¹⁸⁴ организује бијеналну ликовну колонију када у тај град долазе домаћи и страни уметници да током плаћеног боравка направе уметничка дела која ће оставити граду. Нека од тих дела која су остала у граду су унутрашњи и спољашњи мурали, у општинској згради као и у центру града, на зидовима Дома културе и Библиотеке. Интересатно је да је Косјерић, управо захваљујући тој пракси организовања ликовних колонија, једино месту у Србији у коме постоје тзв. „Булгаков графити“, односно графити којима се јавно слави допринос неког позитивног лика. У конкретном случају на спољним зидовима Градске библиотеке налазе се портрети познатог косјерићког шахисте Јовчића али и светски познатог диригента Херберта фон Карајана.

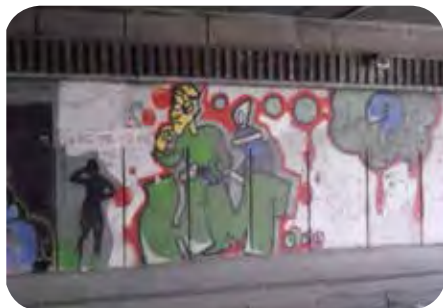

Лесковац¹⁸⁵ познаје навијачке графите, али и графите националистичке садржине усмерене против македонске мањине која живи у том граду и чији су представници организовани у Удружење Македонаца. У близини просторија тог Удружења појављују се повремено графити : „Македонци су Срби“, „Македонци су тешка говна“, „Македонци напоље“. Пред сваки долазак страних амбасадора у том месту напише се велики број таквих графита чија је сврха да укажу на непожељност интернационализовања некаквог наводног „македонског“ питања у том граду. Комуналне службе додуше уклањају такве графите али се они периодично поново пишу. Учесници панела су обавестили такође да се у

184 Панел о графитима мржње одржан је у Косјерићу 17. априла 2014.

185 Панел о графитима мржње одржан је у Лесковцу 9. маја 2014.

подвожњаку код Средње школе за текстил и дизајн налази врло леп мурал који су насликали сами ученици по сопственој иницијативи, да је штета да пропада од влаге, као и да је штета да таквих сличних, квалитетних, уметничких мурала нема и више у граду.

Покренута је и иницијатива грађана незадовољних изгледом јавног простора свога града, под називом „Шта све треба направити у Лесковцу (а да ништа не кошта?)“¹⁸⁶. Покренута је и Фејсбук група која броји преко 150 чланова где се износе предлози за амбијентална побољшања Лесковца. У намери да промене сивило градских простора планирано је више акција бојења клупа у јавним парковима и јавних степеништа у живе боје, нпр. код Гимназије. Планирано је да се притом користе мотиви народног ћилимарства, као и осликавање фасада породичних кућа етно мотивима, инспирисани примером Ндебеле народа Јужне Африке.

186 <https://www.facebook.com/groups/184588391614241/permalink/708197825919959/>

Врање¹⁸⁷ познаје углавном навијачке графите, али су учесници панела упозорили на појаву хомофобичних графита од којих пада у очи један велики код аутобуске станице.

Иначе, познато и популарно врањанско излетиште Ћошка има више организовано насталих веселих, стриповско-карикатуралних графитних декорација, на које су нам учесници панела скренули пажњу. Они су лепо прихваћени од посетилаца који их сматрају делом природног амбијента и до сада нису примећена никаква намерна оштећења. Овакви графитни садржаји могу да послуже као пример успешне сарадње комуналних служби са графитерима, којим путем се добијају графити који садржински и ликовно унапређују јавне амбијенте у којима се налазе.

187 Панел о графитима мржње одржан је у Врању 8. маја 2014.

Нови Пазар¹⁸⁸ нема много графита, али уочен је навијачко - националистички графит, „Рашка чека титулу“.

Привикао је пажњу графит еколошке садржине, „Прљаво и чисто није исто“ на једном од мостова преко реке, чиме је еколошки покрет упозорио на опасност од неочишћених канализација и речних корита.

Око пријепољских¹⁸⁹ школа има организовано насликаних графита са едукативном тематиком који су настали кроз организоване наставне активности под слоганом „Имам право“. Као вишенационална средина, веома је осетљива на националистичке графите који се повремено појављују, али се и уклањају.

188 Панел о графитима мржње одржан је у Новом Пазару 25. јуна 2014.

189 Панел о графитима мржње одржан је у Пријепољу 26. јуна 2014.

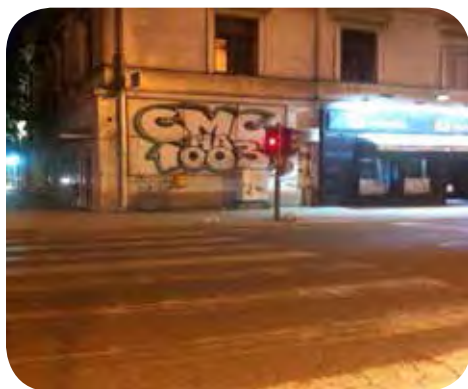
Једна од најинтересантнијих употреба графита, као начина изражавања грађанског протеста, десила се управо у Пријепољу. Наиме, еколошки покрет тога града забринут због могућности изградње хидроцентрале на реци Лим у њиховој близини (Бродарево 1 и 2), организовао је протесте. Како је пројекат изградње хидроцентрале требало да буде финансиран из иностраних извора, власти (и локалне и републичке) нису баш прихватале грађански отпор реализацији тог пројекта који је сматран неопходним и профитабилним. Учесници протеста били су хапшени, наводе се и случајеви малтретирања, и против свих је покренут кривични поступак за дело ширење расне и националне мржње и нетрпељивости, иако су припадници еколошког покрета припадници неколико нација и врло полажу на неговање добросуседских односа. Како за време протеста, а ни касније, нису имали приступа медијима па нису могли да се на тај начин обрете јавности, учесници протеста су се одлучили за исписивање графита, углавном са садржином „Стоп хидроцентрали“, „Нећемо хидроцентралу“, „Грађани да се питају“ и сл. који су исписани и у граду и на путу од Пријепоља до Бијелог Поља. Иако су и данас видно потресени свиме што су доживели као реакцију власти на њихов протест, остаје забележено да је реализација пројекта изградње хидроцентрале обустављена, што у крајњој линији представља успешни исход овог грађанског протеста пропраћеног и протестним графитима.

У Ивањици¹⁹⁰ се графити навијачке и вулгарно политичке садржине налазе око зграда школа, општина и комуналних предузећа.

190 Панел о графитима мржње одржан је у Ивањици 27. јуна 2014.

Учесници последњих панела су и накнадно комуницирали са панелистима, нпр. указујући и на духовите и активистички обојене реакције графитима на катастрофалне поплаве које су у мају погодиле више делова Србије.

8.3 Протокол о елиминацији графита мржње и сузбијању свих облика говора мржње у (назив места)

- МОДЕЛ ЗА ДИСКУСИЈУ -

Предмет Протокола

Чл. 1

Овим Протоколом се уређују обавезе органа локалне самоуправе и других локалних учесника доле наведених, о редовном уклањању свих облика графита мржње (натписа на зидовима, мурала, налепница, сликовних представа, огласа, шаблонских натписа, слика и сл. у даљем тексту, графити мржње) из јавних простора на територији (назив места).....

Овај Протокол представља реализацију у локалним условима законске забране говора мржње (Закон о забрани дискриминације, чл. 11), по коме је забрањено изражавање идеја, информација и мишљења којима се подстиче дискриминација, мржња или насиље против лица или групе лица због њиховог личног својства, у јавним гласилима и другим публикацијама, на скуповима и местима доступним јавности, исписивањем и приказивањем порука или симбола и на други начин.

Употреба родно недискриминативног језика

Чл. 2

Сви појмови у овом Протоколу употребљени у мушком граматичком роду подразумевају без дискриминације мушкарце и жене као припаднике и припаднице свога пола.

Одбацивање говора мржње

Чл. 3

Потписници Протокола одбацују као неприхватљиви вид комуницирања сваки вид говора мржње, без обзира на узраст, националну и политичку припадност њихових претпостављених аутора али и групу циљану мржњом.

Чл. 4

Овим Протоколом се изражава одбацивање графита мржње као посебног вида јавног говора мржње и изражава став да њихове поруке не одражавају ставове локалне самоуправе и других органа управе (назив места).....

Изражава се неприхватљивост да графити мржње својим порукама и њиховом дуготрајношћу контаминирају јавни простор (назив места)..... нормализујући насиље, мржњу, нетолеранцију, ширећи страх за личну безбедност међу циљаним групама и осталим грађанима.

Преузете обавезе

Чл. 5

Потписници Протокола се обавезују да графите мржње с посебном пажњом редовно уклањају

а) са свих јавних површина у близини, са и око свих општинских институција, главног градског трга, главне улице, пешачке зоне, главног градског парка и других сличних места централне градске зоне;

б) школа, спортских центара, као и главних места карактеристичних за окупљање младих (омладински клубови, спортске дворане, стадиони, домови културе);

ц) свих верских и сакралних објеката, без обзира на религијску припадност цркава и верских заједница којима припадају.

Принципи

Чл. 6

Протокол се заснива посебно на следећим принципима

- 1) универзалности уживања људских права;
- 2) једнакости и заштите од дискриминације;
- 3) безбедности;
- 4) заштите људског достојанства;

Сврха Протокола

Чл. 7

Сврха Протокола је обезбеђивање услова за делотворан и целовит рад надлежних органа, јавних служби и других организација које у оквиру својих законом уређених надлежности или програма рада имају обавезу да уклањају графите мржње као део одржавања комуналног реда, и да сузбијају све видове говора мржње као понашања санкционисаног прекршајним и кривичноправним одредбама.

Учесници

Чл. 8

Учесници у организовању редовног уклањања графита мржње (у даљем тексту „учесници“) су:

Локална самоуправа, посебно њени органи задужени за комуналне послове;

Органи правосудја – редовни и прекршајни судови и јавно тужилаштво;

Локални медији;

Установе у систему образовања и васпитања, школске управе и

Полицијске управе.

Чл. 9

Учесници се обавезују да ће редовно сарађивати у организовању јавних предавања, представа и сличних манифестација на тему осуде свих видова мржње и говора мржње.

Такве јавне манифестације ће се држати у седишту локалне самоуправе, културним центрима, школама, јавним библиотекама и сличним местима, у време пригодних датума, као што је Међународни дан људских права (10. децембар), Међународни дан особа са инвалидитетом (3. децембар), Дан жена (8. март), Међународни дан старих (1. октобар), Међународни дан толеранције (16. новембар), Међународни дан борбе против хомофобије (17. мај), Светски дан младих (12. август), Међународни дан спорта (23. август), Међународни дан културне разноликости (23. мај), Међународни дан студената (17. новембар) и сл.

Разликовање графита мржње од квалитетне уличне уметности

Чл. 10

Овим Протоколом се јасно изражава разликовање графита мржње од квалитетне уличне уметности, па се сходно томе, разликују активности усмерене ка елиминацији графита мржње од активности пружања подршке позитивно вреднованој уличној уметности.

Подршка локалне самоуправе квалитетној уличној уметности

Чл. 11

Локална самоуправа се обавезује да ће подржавати квалитетну уличну уметност као израз аутентичних уметничких склоности ликовних уметника, посебно оних млађег узраста.

Чл. 12

Локална самоуправа обезбеђује дозвољене подлоге за осликавање ликовно и садржински квалитетним садржајима чији ће предлози бити прихваћени од стране локалне самоуправе после јавних конкурса.

Посебно ће се том приликом поклонити пажња друштвено пожељним порукама којима се подржавају људска права, толеранција, уважавање другости, мањинске припадности, мирољубивог решавања конфликта и сл.

Чл. 13

Појединим уметницима и групама уметника који победе на таквим конкурсима, локална самоуправа ће по својим могућностима обезбедити потребне боје и други материјал неопходан за реализацију прихваћених графитно - муралних садржаја у јавним просторима.

Чл. 14

Локална самоуправа ће у редовним једногодишњим (алтернатива: шестомесечним) интервалима организовати јавне изложбе најбољих примера уличне графитно/муралне уметности, било из сопствене средине, било из других градова Републике Србије, или иностранства.

У (назив места)

Датум.....

Потписници

За локалну самоуправу

Остали учесници

8.4 Правни основ и образложење Протокола о елиминацији графита мржње и сузбијању свих облика говора мржње

Устав 2006.

Забрана дискриминације

Члан 21

Пред Уставом и законом сви су једнаки.

Свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације.

Забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета.

Заштита људских и мањинских права и слобода

Члан 22

Свако има право на судску заштиту ако му је повређено или ускраћено неко људско или мањинско право зајемчено Уставом, као и право на уклањање последица које су повредом настале.

Грађани имају право да се обрате међународним институцијама ради заштите својих слобода и права зајемчених Уставом.

Људска права и слободе, Достојанство и слободан развој личности

Члан 23

Људско достојанство је неприкосновено и сви су дужни да га поштују и штите.

Свако има право на слободан развој личности, ако тиме не крши права других зајемчена Уставом.

Право на једнаку заштиту права и на правно средство

Члан 36

Јемчи се једнака заштита права пред судовима и другим државним органима, имаоцима јавних овлашћења и органима аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе.

Свако има право на жалбу или друго правно средство против одлуке којом се одлучује о његовом праву, обавези или на закону заснованом интересу.

Забрана изазивања расне, националне и верске мржње

Члан 49

Забрањено је и кажњиво свако изазивање и подстицање расне, националне, верске или друге неравноправности, мржње и нетрпељивости.

Закон о забрани дискриминације¹⁹¹

Говор мржње

Члан 11

Забрањено је изражавање идеја, информација и мишљења којима се подстиче дискриминација, мржња или насиље против лица или групе лица због њиховог личног својства, у јавним гласилима и другим публикацијама, на скуповима и местима доступним јавности, исписивањем и приказивањем порука или симбола и на други начин.

Узнемиравање и понижавајуће поступање

Члан 12

Забрањено је узнемиравање и понижавајуће поступање које има за циљ или представља повреду достојанства лица или групе лица на основу њиховог личног својства, а нарочито ако се тиме ствара непријатељско, понижавајуће и увредљиво окружење.

Закон о локалној самоуправи

Члан 2

Локална самоуправа је право грађана да управљају јавним пословима од непосредног, заједничког и општег интереса за локално становништво, да, у границама закона, уређују послове и управљају јавним пословима који су у њиховој надлежности и од интереса за локално становништво.

Члан 6

Јединица локалне самоуправе одговорна је за квалитетно и ефикасно вршење својих и поверених надлежности.

Члан 13

Органи јединица локалне самоуправе могу сарађивати са невладиним организацијама, хуманитарним организацијама и другим организацијама, у интересу јединице локалне самоуправе и становника са свог подручја.

191 „Сл. гласник РС“, бр. 22/2009

Члан 20

Општина, преко својих органа, у складу с Уставом и законом:

5) уређује и обезбеђује обављање и развој комуналних делатности одржавање чистоће у градовима и насељима,

11) стара се о заштити животне средине,

27) организује вршење послова правне заштите својих права и интереса;

36) образује инспекцијске службе и врши инспекцијски надзор над извршењем прописа и других општих аката из надлежности општине;

Члан 22

Општина обавља, као поверене послове, поједине послове инспекцијског надзора из области, заштите животне средине.

Члан 32

Скупштина општине, у складу са законом доноси и друге опште акте;

20) обавља и друге послове утврђене законом и статутом.

Члан 52

Општинска управа:

1) припрема нацрте прописа и других аката које доноси скупштина општине, председник општине и општинско веће;

Члан 67

Облици непосредног учешћа грађана у остваривању локалне самоуправе су: грађанска иницијатива,

Члан 68

Грађани путем грађанске иницијативе предлажу скупштини јединице локалне самоуправе доношење акта којим ће се уредити одређено питање из надлежности јединице локалне самоуправе.

Члан 88

Јединица локалне самоуправе, њени органи и службе, као и предузећа, установе и друге организације чији је оснивач, остварују сарадњу и удружују се са другим јединицама локалне самоуправе и њеним органима и службама у областима од заједничког интереса.

9 ЛИТЕРАТУРА

Алексић Ана, „Природа и идентитет у екотопијама Ернеста Каленбаха и Урсуле Легвин“ Мастер рад, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2012.

А.И, „Јовановић прекречио графит мржње“, *Данас*, 02.04.2012.

http://www.danas.rs/danasrs/srbija/novi_sad/jovanovic_prekrecio_grafit_mrznje.40.html?news_id=235176

А.В, 2014, „Револуција“ графитима, Политика, 19 јули, Рубрика, Синоћ у Београду, стр. 16.

Вадјиу Ален, 2008, *Преглед метаполитике*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд.

Ваусингер Н, 2001, *Етнологија*, Библиотека 20. век, Београд.

Бета, 2011, Прекречени графити мржње у Новом Саду, Блиц, 27. 11.

<http://www.blic.rs/Vesti/Politika/292158/Prekreteni-grafiti-mrznje-u-Novom-Sadu>

Бета, 2012, Нови Сад: „Нове претње хулигана“, *Хроника*, 23. 01.

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=01&dd=23&nav_category=16&nav_id=576296

Бета, 2013, Увредљиви графити против Аиде Ћоровић у Новом Пазару, Блиц, 02.07.

<http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/391191/Uvredljivi-grafiti-protiv-Aide-Corovic-u-Novom-Pazaru>

Благојевић Берислав, 2010, „Културно географски аспект истраживања говора мржње на јавним површинама“, у Вејновић Д. (прир), *Говор мржње*, Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања стр. 377-387.

Богдановић Мирјана, „Шта се крије иза језика?“, *Билтен Род и безбедност*, 03. август, 2011.

http://www.ccmr-bg.org/upload/document/bilten_rod_i_bezbednost_3.pdf

(Приступљено 19. јануара 2012.)

Блиц, 2014, Србине сели се, 4. мај

http://www.blic.rs/data/images/2014-04-05/454606_101513147735768026613391120676097n_ff.jpg?ver=1396723826

Бирингер Ј, 2005, Постмодерни перформанс и технологија“, у Копицл В. (прир), *Врата панике*, Orpheus, Едисија Транс, Нови Сад, стр. 191.

Божовић Ратко, 2005, „Дијалог у недостатку доказа“, у Уљаревић Далиборка (уред), *Група аутора, 21 Прича о демократији*, Подгорица, Школе демократије - Центар за грађанско образовање, стр. 151-161.

Bushnell John, 1999, Moscow graffiti, Language and subculture, Unwin Hyman, Boston, London, Sydney, Ellington.

Cannavò Alessandro, 2014, Un movimento antigraffiti ripulisce i muri da Milano a Roma, *Corriere della sera*, 26. april.

http://www.corriere.it/cronache/14_aprile_26/movimento-antigraffiti-ripulisce-muri-milano-roma-ccc97824-cd15-11e3-8231-7e1a669c55f6.shtml

Цветићанин А, 2013, Сlike на тротоару кроз које се не пропада, Политика, 28. 10. <http://www.politika.rs/rubrike/spektar/zivot-i-stil/Sluke-na-trotoaru-kroz-koje-se-ne-propada.sr.html>

Декларација против насиља, Конференција за медије, Медија центар у Београду, Београд, 26. октобар 2009.

<http://www.mc.rs/upload/documents/NAJAVE/2009/26-10-09-Deklaracija-protiv-nasilja-pozivanja-na-nasilje-zlocina-iz-mrznje-i-govora-mrznje.pdf>

(Приступљено 19. јануара 2012.)

Деборд Г, 2003, „Друштво спектакла“, Анархија, Београд, стр. 20.

Д. М, „Хулигани поново претили графитима“, *Блиц*, 24. 01. 2012 , стр. 17.

Џој Б, „Зашто нисмо потребни будућности“, у Копицл В. (прир), *Врата панике*, Orpheus, Едиција Транс, Нови Сад, 2005.

Екипа „Блица“, Ден Тана: Претили су ми смрћу, 15-16 фебруар, стр. 5.

European Court of Human Rights judgment in a case of *Vejdeland and Others v. Sweden

<http://my.ilga-europe.org/sites/all/modules/civicrm/extern/url.php?u=959&qid=26363>

(Приступљено 19 јануара 2012.)

Фонет, Н.С, 2011, „Поруке мржње на згради ЦК13“, *Б92*, 21 март.

Г. А, „Без графита“, *Блиц - Београд*, 23.03.2011, стр. 1.

Глигоријевић Ј, 2012, „Зашто оне нису »наша деца«,“ *Време* 1018, 29. март.

Горуновић Гордана, Концептуални оквири етнолошко-антрополошког проучавања новог насеља у предграђу, У: Проблеми културног идентитета становништва савремене Србије, Етноантрополошки проблеми, Зборник радова, Ур. др Сенка Ковач, Филозофски факултет у Београду, Одељење за етнологију и антропологију, Београд, 2005.

Г.Н, 2011, Уклоњени графити мржње, *Данас*, 26. април.

http://www.danas.rs/danasrs/srbija/novi_sad/uklonjeni_grafiti_mrnje.40.html?news_id=214268

Грухоњић Динко, Графити мржње не настају спонтано, Radio Deutsche Welle, 20. фебруар 2007.

<http://dinkogruhonjic.blogspot.com/2007/02/grafiti-mrnje-ne-nastaju-spontano.html>

(Приступљено 19 јануара, 2012.)

Група аутора Јукома, 2011, *Приручник за поштовање 7 стандарда јавног живота*, Комитет правника за људска права, Београд.

Хаџагић-Дураковић И, 2012, Графити у (зло)употреби, *Данас*, 9. март.

Хаџисалиховић Белма, 2012, „Мултиетничност и различитост“, *Данас*, стр. 4, 2. март.

Хајмз Д, 1980, *Етнографија комуникације*, Двадесети век, Бигз, Београд.

The Hate Destroyer: Retired Woman Defaces Neo-Nazi Graffiti

First Posted: 02/22/11 03:37 AM ET Updated: 05/25/11 07:35 PM ET

http://www.huffingtonpost.com/2011/02/20/the-hate-destroyer-docume_n_825747.html

(Приступљено: 29. марта 2013.)

Франовић И, „Мировно образовање као покретач друштвених промена“ у Рил Х. (прир), *20 потицаја за буђење и промену, о изградњи мира на простору бивше Југославије*, Београд, Сарајево, 2007, Центар за ненасилну акцију.

Филиповић М, „Брутална социјализација: Дебарбјеова истраживања насиља у француским школама“, *Социолошки преглед*, бр. 3-2011.

Fukuјama Frensis, *Судар култура, Поверење, друштвене врлине и стварање просперитета*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

Iveson Kurt, *Publics and the city*, Blackwell Publishing, 2007.

J.J.K, 2013, Њујорчани верују да су ухватила Бенксија, *Политика*, 12. октобар

<http://www.politika.rs/rubrike/spektar/zivot-i-stil/Njujorcani-veruju-da-su-uhvatila-Benksija.sr.html>

“Један црта, други стражари“, *Глас јавности*, 29. март 2007,

<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/03/29/srpski/R07032803.shtml>

Jones Jonathan, 2014, New Banksy? The Guardian, 14. april.

http://www.theguardian.com/artanddesign/jonathanjonesblog/2014/apr/14/new-banksy-gchq-chelmsford-bourgeois?CMP=fb_gu

Југовић А, 2007, „Графити између вандализма и умјетности“, *Социјална мисао*, бр. 3, стр. 107-117.

Југовић А, 2009, *Теорија друштвене девијантности*, Сл гласник, Београд.

Коковић Драган, Ристић Душан, 2010, „Насиље и мржња као обрасци нормализације патолошког“, у Вејновић Д. (прир), *Говор мржње*, Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, стр. 36–44.

Колектив Омладинског центра ЦК13, 2012, Саопштење за јавност, Нови Сад, септембар.

Комленовић Љиљана, 2010, „Писање графита мржње као облик делинквентног понашања младих“, у Вејновић Д. (прир), *Говор мржње*, Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања стр. 466-473.

Корак по корак, Извештај о стању људских права ЛГБТ особа у Србији 2010 године, Гејстрейт алијанса, Београд, 2011.

<http://www.gsa.org.rs/izvestaji/GSA-izvestaj-2010.pdf>

(Приступљено 19 јануара 2012.)

Кресовић Томислав, 2011, Између говора мржње и слободе говора, *Политика*, 21. фебруар.

„Kulturell bei Null“, *Der Spiegel*, februar, br. 6, 1995.

Културни додатак, 2014, Зашто сиромаси не дижу буне, *Политика* 2 фебруар, стр. 14.

Кунац Сузана & Сарнавка Сања, 2006, *“Женска” перцепција медијских садржаја*, В.А.В.Е. Загреб.

Лабрис - организација за лезбејска људска права, 2012, Саопштење: „Блага казна за Младена Обрадовића“, 27. март.

Лабрис, 2011, Саопштење „Уклоњени графити мржње у близини Аутокоманде“, Београд, 22. март.

Лалић В, 2010, „Парадигма различитости МИ наспрам ОНИ, између насиља и толеранције“, у Вејновић (прир), *Говор мржње*, Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, стр. 23-32.

М. А, Дан после митинга у Новом Саду рат графитима и плакатима, *Политика*, 14. април 2013, стр. 5.

Metz, Winifred Fordham, „How Ecofeminism Works“, 12 March 2008. <http://www.labris.org.rs/feminizam/kako-ekofeminizam-deluje.html>

(Приступљено 23 јануара 2012.)

Mitchel Don, *The Right to the City, Social Justice and the Fight for Public Space*, the Guilford Press, New York, London, 2003.

Миликић М. Д, 2012, „Насилници нису само на улици“, *Данас*, 02. март.

http://www.danas.rs/danasrs/hronika/minimalna_kazna_zatvora_zbog_poziva_na_nasilje.3.html?news_id=235178

Милошевић Милан, „Владе на гиљотини“, *Време*, бр. 1102, 14. фебруар 2012.

Миљуш Мирослав, 2010, „Говор мржње и насиље у спорту“, у Вејновић Д. (прир), *Говор мржње*, Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, стр. 345-353.

Минић Д, „Легимимизација деструкције у драми Хеда Габлер“, у *Зборник Београдске отворене школе*, бр. 5, свеска 1, Београд, 2000.

Мишић Милан, „Ремонт запада по Фукујами“, *Политика*, Културни додатак, стр. 7, 11. фебруар 2012.

Мршевић З, 2008, „Конструисање »моралне панике« и истополне заједнице“, (205-215), Ед: В.Вукотић, *Морал и економија*. Београд, Центар за економска истраживања Института друштвених наука.

Мршевић З, Street Graffiti – Between Amnesty of Our Children and Moral Panicking, *Безбедност*, 2012, вол. 54, 2:7-22, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд.

Мршевић З, Борба против графита мржње као део феминистичке еко агенде, 223–246, Ед. Дрезгић, Р. *Екофеминизам, нова политичка одговорност*, 2012, Универзитет у Београду, Институт за филозофију и друштвену теорију.

Мршевић Зорица, 2011, *Ка демократском друштву – родна равноправност*, Институт друштвених наука, Београд, стр. 229.

Мршевић Зорица, 2010, „Хушкачки говор“, *Данас*, 28 септембар.

http://www.danas.rs/danasrs/dijalog/huskacki_govor.46.html?news_id=200276

(Приступљено 19. јануара 2012.)

Newton Casey, 2013, Amazing Batman graffiti discovered inside abandoned nursing school, December 15.

<http://www.theverge.com/2013/12/15/5213418/gorgeous-batman-graffiti-discovered-inside-abandoned-nursing-school>

Н.Н, „Уклоњени графити“, *Правда*, 23.03.2011, стр. 16.

Панчић Теофил, „О једном дугу“, *Време*, бр. 1108, 2 март 2012.

Пена Урош, Амићић Горан, Сладојевић Александар, 2010, „Говор мржње и опасност по безбједност Републике Српске и Босне и Херцеговине“ у Вејновић Д. (прир), *Говор мржње*, Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, стр. 241-248.

Радио Дојче веле, 20. фебруара 2007.

<http://dinkogruhonjic.blogspot.com/2007/02graffiti-mrnznje-ne-nastaju-spontano.html>

(Приступљено 15.04.2010.)

Rill Helena, „О толеранцији и говору мржње“

<http://www.nenasilje.org/publikacije/pdf/articles/tolerancija.pdf>

(Приступљено 19 јануара 2012.)

Р.Ј, 2014, Акција брисања графита: Диљем Сплита уклањали фашистичке симболе, Index, 4. август

<http://www.index.hr/vijesti/clanak/akcija-brisanja-grafita-diljem-splita-uklanjali-fasisticke-simbole/763840.aspx>

Rohajm Geza, Настанак и функција културе, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1976.

Ружић Невена, „Медији и говор мржње: међународни правни оквир“, 18/03/2010, <http://www.media.ba/mcsonline/bs/tekst/mediji-i-govor-mrznje-medunarodni-pravni-okvir>

(Приступљено 19 јануара 2012.)

С. Б, 2013, Штеде речи и „говоре“ поступцима, *Политика, Недељни магазин*, 811, 14 април, стр. 9-11.

С.Ј, 2011, „У граду мапирано више од двеста графита мржње“, *Данас*, 19. мај, стр. 23.

Semprini Andrea, *Мултикултурализам*, Clio, Београд, 2004.

Симовић Хибер Ивана, 2011, „Страх од злочина“, *Ревиија за криминологију и кривично право*, 2-3, стр. 99. и 114.

Старчински Крстец Стева, 2008, *Графити, мала антологија графита*, Беокњига, Београд.

Сулима Р, *Антропологија свакодневице*, Двадесети век, Београд, 2005.

Шијаковић Иван, Ђукић Немања, 2010, „Мржња као инструмент социјалне контроле“, у Вејновић Д. (прир), *Говор мржње*, Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, стр. 84-94.

Танјуг, Б92, 2012, Тужилаштво о графиту против Вучића, 7 децембар.

Танјуг, 2014, Нова теорија о невидљивим Команцима, мистериозним „најстрашнијим ратницима у историји“, Блиц, 05. 07.

<http://www.blic.rs/Riznica/Misterije/478538/Nova-teorija-o-nevidljivim-Komancima-misterioznim-najstrasnijim-ratnicima-u-istoriji?ref=fbblc>

Tompson K, 2003, *Морална паника*, Clio, Београд.

Вести, Поново графити на шабачкој џамији, РТС 23.02.2011.

Wilson James Q. & Kelling George L. (1982), Broken Windows, March 1982 edition of The Atlantic Monthly

Жарковић Д, „Борис Тадић, председник Србије“, *Време*, бр. 1104, 1. март 2012.

<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1038239>

Жикић Александра, 2014, Како делује екофеминизам, WordPress.

<http://aleksandrazikic.wordpress.com/2014/06/16/16-6-2014/>

Закони

Кривични законик

Закон о оглашавању

Закон о јавном информисању

Закон о забрани дискриминације

О књижи Зорице Мршевић, Злочин мржње, говор мржње и графити мржње - разумевање повезаности, одговори на претње

Почетни ауторкин мотив за писање је њено одбацивање графита као и сваког другог облика говора мржње. Очито је и њено дубоко неслагање са чињеницом да су они све више стални пратилац наших урбаних целина. Она доводи у питање неизбежност мржње, насиља и дискриминације, и презентирајући јаке разлоге за осуду графита мржње, нуди противмере и примере домаћих и светских добрих пракси.

Али она ипак све време у тексту диференцира, осуђујући само мржњу и из ње произашле опасности, ипак не и покушај остваривања лепоте коју схвата, прихвата и подржава, чак и када је неспретна, неуспешна или недовршена. Јер ти покушаји су тако аутентично људски, као и они некадашњи, древни графитни пратиоци човечанства, који су од давнина износили на зидове људских настамби изјаве љубави, политичке реторике, неке једноставне мисли и бриге обичних људи и популарне поруке друштвених и политичких идеала. Знамо то између осталог и јер је ерупција Везува нпр. сачувала графите у Помпеји, који обухватају латинско писмо, магијске фразе и чини, изјаве љубави, политичке слогане, али и познате књижевне цитате, пружајући увид у ритмове уличног живота тог несталога света. Један натпис чак даје адресу жене по имену Новеллиа Примигениа од Нуцерија, проститутке, очигледно велике лепоте, чије услуге су биле врло тражене. Друга приказује фалус праћен текстом, "мансуета тене: "Пажљиво руковати".

Графити су стекли репутацију да су део субкултуре отпора и опонирања естаблишману и елитистичким друштвеним вредностима, али они могу да изражавају и врло широк спектар другачијих и различитих ставова. Позната је нпр. кампања "стенцилинг", као анти-ратна, анархистична, феминистичка и анти-потрошачка акција широм лондонског метро система током касних 1970-их и почетком 1980-их година. И у Амстердаму графити су процветали некако у исто време, али као пратећа појава и саставни део музичке панк сцене. Град је био буквално прекривен са именима као Де Зоот, Вендек и Др Рат, а документовање графита преузео је на себе Пунк, у то време водећи панк часопис који је због репродукованих графита чак променио назив у Галерија ануса. Ти графити су помогли да се боље разуме тадашњи политички и културни тренутак, али и потреба да се развију могуће политичке и културне алтернативе. Чини се да је у то доба сазрео став да је ипак најбољи начин да се обуздају графитери, да им се да оно што желе, дакле легална могућност да осликавају градске фасаде делима квалитетне уличне уметности.

Ауторка нас овом књигом дакле, не упознаје са непознатим, пре би се рекло, чини необичним и непознатим оно што нам се чинило до баналности добро познатим, толико да нисмо веровали да се о графитима као уличној уметности,

осим албума са фотографијама, ишта друго може штампати. Притом нам свакако поручује, и да нису сви графити непожељни носиоци мржње и деструкције, нису сви само градско ђубре које треба сузбијати и санкционисати.

Зато је право питање постављено овом књигом, шта ми стварно желимо, а не само против чега смо. Несумњиво је да смо против насиља, мржње и дискриминације, као и њихових претходница у виду разних, па и графитних облика говора мржње. Али јесмо за графите који носе поруке љубави, заштите људских права, човекове средине, људске креативности, или просто, за оне мале, али тако потребне естетске моменте који разбијају сивило града.

Може се на крају констатовати да је основна порука књиге о графитима др Зорице Мршевић, парафраза оног помпејског: Пажљиво руковати графитима! Јер међу њима је највише оних квалитетних који заслужују наше разумевање и прихватање.

цип

Када сам се 2010. већ од априла суочила са градом преплављеним графитима који позивају на убијање била сам врло узнемирена. Не само њиховим постојањем, већ чињеницом да нико не реагује, нико не сматра да њима није место у мом граду, у мојим очима, у мојој глави. Сетила сам се да је један мађарски песник рекао да пише о насиљу јер га се плаши. И ја сам почела да пишем у том страху од реалности београдских фасада са којих је куљала незадржива претња смрћу свима различитима. Али неизбежно сам откривала да није све само мржња и зло што се може видети на тим фасадама, на којима је био и низ анонимних интервенција у виду духовитог “санирања” најгорих садржаја пребојавањем, дописивањем, осликавањем нових, другачијих и лепших слика. Истовремено сам откривала и постојање неке помало дивље и недовршене, али свакако атрактивне урбане лепоте. Довољан ми је био један сусрет са том лепотом у настанку, као тренутак просветљења, па да схватим сву разлику између снаге креативности и насиља, јер снага креативности је потенцијал, а насиље деструкција, снага делује у пољу стварања, док је насиље само рушење. Определила сам се природно, за снагу креације, и нисам се сложила са онима који све графите одреда сматрају само и једино ружним и неприхватљивим начином прљања градских фасада. Па сам почела да пишем и о начинима како се супротставити и како не дозволити тој мржњи да постане легитимни и функционални део наше свакодневице, али и о “праву на град”, праву на квалитетно, графитно стваралаштво, у чему су ми помогли и домаћи и страни примери.

Зорица Мршевић